

JOSIP MILIĆEVIĆ

NARODNI OBIČAJI I VJEROVANJA U SINJSKOJ KRAJINI

UVOD

Običaji i vjerovanja Sinjske krajine opisani su u ovom prilogu u prvom redu na osnovu građe iz rukopisnih zbirki Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu. Ujedno sam se koristio i literaturom:

- a) koja donosi opširne opise običaja širega dalmatinskog područja obuhvaćajući i Sinjsku krajinu, iako se ti podaci često geografski ne razgraničuju (npr. knjige A. Fortisa i I. Lovrića o kojima će kasnije biti više govora);
- b) literaturom koja katkada ne obiluje podacima, ali obrađuje isključivo Sinjsku krajinu.

Građa koju su zapisali suradnici Instituta za narodnu umjetnost i koja se čuva među rukopisnim zbirkama te ustanove veoma je opsežna, a naročito su na terenu bogato obrađeni svadbena i pokladna običaji. S obzirom na opseg građe, svaka od tih tema mogla bi biti predmet posebnog priloga, pogotovo kad bi se dala opširnija analiza sličnosti tih običaja sa sličnima u drugim krajevima Jugoslavije. Tako npr., uz sve napise u rukopisnim zbirkama 1966. godine snimljen je i 16 mm film o pokladnim običajima Sinjske krajine, a Mate Livača, službenik muzeja u Sinju, snimio je magnetofonski neke tekstove pokladnih šala i igara. Opis pojedinih maškara i igara koje one izvode, uz različite dramske tekstove, toliko je opsežan da ga ne možemo ovdje donijeti u cjelini. Iz istog razloga ne objavljujemo ni svu građu o ostalim običajima i vjerovanjima. Objavljenu građu dijelimo na tri poglavlja (životni, godišnji i ostali običaji), a na kraju svakog poglavlja donosimo zaključno razmatranje s kratkom analizom tih običaja.

Koliko to bude moguće nastojat ćemo utvrditi da li se neki običaj i do danas održao ili je nestao u prošlosti (za ona sela u kojima smo to mogli ispitati). Gospodarski su uvjeti na cijelom ovom području prilično ujednačeni, pa ne nalazimo neke bitnije razlike u običajima i životu stanovništva selâ na samom rubu Sinjskog polja i selâ nešto udaljenijih od njega. Jednako tako nema većih razlika ni u običajima

jima katoličkog i pravoslavnog stanovništva.¹ Uočljivije su razlike u tome kako isti običaj slave bogatiji ili siromašniji stanovnici istoga sela. Nekoliko kazivača posebno mi je istaklo da siromašni nisu mogli priređivati pir koji bi trajao više dana niti održavati druge običaje vezane uz veće materijalne troškove. I sama otmica djevojaka, koja je u prošlosti bila česta u Sinjskoj krajini, održavala se u dosta slučajeva zato da se time izbjegne uobičajeno svadbeno slavlje i troškovi oko njegova održavanja. Zbog toga, a i iz drugih razloga (kulturni napredak, industrijalizacija i sl.) pojedine obitelji već odavno ne održavaju stare običaje dok ih druge održavaju i danas. Isto su tako u nekim selima običaji odavno smanjeni na najmanju mjeru, a negdje su se duže održavali, gdje gdje čak i do danas.

Ne možemo gotovo ni u jednom slučaju odrediti tačnu granicu do kada se koji običaj održavao. Prvi, a pogotovo drugi svjetski rat uvelike su utjecali na promjenu načina života i običaja. Mnogi su običaji nestali oko početka prvog i napose drugoga rata, ali, iako ih selo kao cjelina nije održalo, pojedine su porodice zadržale stare običaje i pravila. No i pored toga nestaju nekadašnji običaji, ali je teško vjerovati da i buduće generacije neće održati neke običaje, dođuše u veoma izmijenjenu obliku i s novim funkcijama. Slavljenje Nove godine, karnevala i svadbe vjerojatno će se održati i u budućnosti, a vjerojatno će buduće generacije izgraditi i svoje nove običaje.

A. ŽIVOTNI OBIČAJI

ŽENIDBENI OBIČAJI I VJEROVANJA

Govoreći o Morlacima (kojim nazivom obuhvaća stanovništvo Dalmatinske zagore pa i sinjsko područje) I. Lovrić konstatira da se ljubavna »čuvstva između oba spola objašnjaju potpuno slobodno i nitko ne smatra uvredom ako ga draga neće. Oni su u ovoj, kao i u mnogim drugim stvarima, fatalisti« pa u njihovoj sredini ljudi ne znaju za ljubavnu čežnju, tjeskobu, grčeve, uzdahe, plač i slične dosadne galanterije. Dalje kaže da se od ljubavi ne prelazi redovito na brak, što zavisi katkada »od njihove vlastite volje, a katkada od volje porodice, pa se u nekim mjestima sklapaju brakovi, a da se budući supruzi nisu nikada ni vidjeli, osim u času kad izvršavaju crkvene ceremonije«. Isto tako konstatira da se djeca iz poštovanja prema roditeljima često žene prema volji roditelja.² Taj podatak iz 1776. možemo dopuniti drugim iz pripovijetke D. Šimunovića Muljika gdje se kaže da »ženidbe u Drazi nijesu bile nikad čudnovate ni zapletene: roditelji se

¹ Stanovništvo Sinjske krajine pretežno je hrvatsko, rimokatoličke vjere. Godine 1939. u tadašnjoj Sinjskoj i Triljskoj općini od ukupno 44.345 stanovnika bilo je 42.178 katolika, a 2.132 pravoslavca. (Godišnjak Banovinske vlasti Banovine Hrvatske, 1939 — 26. kolovoza — 1940. I, Zagreb 1940, str. 318). Prilikom popisa stanovništva 1953. utvrđeno je da od ukupno 69.102 stanovnika tadašnjega kotara Sinj (u koji je uključena i Vrlika) ima 60.287 Hrvata i 8.645 Srba. (Popis stanovništva 1953, knjiga VIII. Narodnost i materinji jezik. Podaci za srezove prema upravnoj podeli u 1953. godini, Beograd 1959, str. 226).

² Ivan Lovrić, Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa, (dalje: Lovrić), Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb 1948, str. 112 — 114.

jedne i druge strane dogovore, i mladi se vjenčaju ili se i bez vjenčanja sastanu. Kako se roditelji dogovore — i to je glavno.«³ I ostali podaci iz literature, kao i oni kazivača, zapisani prije 2—3 godine, govore da je na početku ovoga stoljeća, a dijelom i između dva rata u selima Sinjske krajine za izbor budućeg bračnog druga bila odlučna riječ roditelja. Nesumnjivo je da postoje i slučajevi da mladenci sami odluče o izboru, a roditelji to odobre, ili pak da se mladenci dogovore i stvore bračnu vezu uz protivljenje roditelja koji se s time pomire nakon par godina ili se ne pomire nikada. No takvih slučajeva sklapanja braka protivno volji roditelja bilo je relativno malo. Isto tako, premda se u Sinjskoj krajini veoma često čuje riječ *umak* (otmica) i premda se na prvi pogled čini da je to čest oblik sklapanja braka, iscrpna analiza vjerojatno bi pokazala da je postotak na taj način sklopljenih brakova mnogo manji. (Za tu svrhu trebalo bi statistički analizirati sve sklopljene brakove u nekoliko sela u periodu posljednjih 20—50 godina). Rezultati istraživanja pokazali bi da su ti slučajevi u nekim selima češći i seljaci ih ne smatraju zlom, dok su u drugim selima rjeđi i tu ih seoska sredina osuđuje, pa izvršioce donekle nastoji izolirati i kazniti. No, kako otmica nije redovan oblik sklapanja braka, o njoj ćemo dati više podataka na kraju ovoga poglavlja.

Djevojka i mladić upoznaju se na paši i pri drugim gospodarskim poslovima ili u trenucima odmora i razonode: na sijelu, u kolu nakon mise ili na *derneku* (sajmu). Na sijelu mladić nastoji saznati raspoloženje i sklonost djevojke prema sebi. Stoga on s ostalim mladićima dođe na sijelo u kuću djevojke koju je *zamirio* — koja mu je simpatična. U jednom času on traži da mu donese vode. Ako mu ona neće donijeti ili ako iziđe iz sobe pa po nekoj ženi pošalje vodu, znak je da ne želi s njim razgovarati. Ako mu donese vodu, znak je da mu je sklona. U nekim slučajevima mladić čim vidi da djevojka ide po vodu (nekada je voda zapravo pred kućnim vratima ili u drugoj prostoriji, a nekad djevojka samo simbolično ide po vodu jer je voda u sobi u kojoj je sijelo) mladić izlazi za njom i oni pred vratima razgovaraju. Poslije toga mladić počinje češće dolaziti na sijelo, često i sam, bez svojih prijatelja. Kako se već vidi njegova simpatija prema toj djevojci djevojčini roditelji već pomišljaju na brak i oni se zajedno s djevojkom i užom rodbinom počinju raspitivati o imovinskom stanju mladića. Ako smatraju da mladić nije dovoljno dobar te da neće moći osigurati dobar život njihovoj kćeri, roditelji je pokušavaju odgovoriti od njega i kažu: »Šta ćeš za njega, nit je lovac, nit je kosac«. (Brnaze)⁴

U vremenu do prvoga svjetskog rata, u manjim izuzecima i između ratova, djevojke su gotovo bez prigovora i fatalistički primale odluke

³ Dinko Šimunović, Izabrane pripovijetke, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1947, str. 38.

⁴ Uz pojedini podatak staviti ćemo u zagradu ime sela u kome je zabilježen. Nećemo svaki put spominjati u kojoj se rukopisnoj zbirci nalazi taj podatak, nego ovdje donosimo popis zbirki i koja sela obuhvaća pojedina zbirka:

1. Nikola Bonifačić Rožin, Folklorna građa Sinjske krajine, god. 1958, rkp. INU br. 328, obrađuje sela: Dicmo, Dugo Polje, Han, Hrvace, Obrovac.
2. Nikola Bonifačić Rožin, Folklorna građa Sinja i okolice, god. 1966, rkp. INU br. 757, obuhvaća sela: Bitelić, Brnaze, Čitluk, Glavice, Grab, Otok, Radošić i Zelovo.
3. Josip Miličević, Folklor Sinjske i Vrličke krajine, god. 1967, rkp. INU br. 758. Obuhvaća sela: Brnaze, Cetina, Dicmo, Gala, Garjak, Glavice, Grab, Han, Hrvace, Jabuka, Jelača, Košute, Maovice, Modraš, Obrovac, Otok, Polača, Potravlje, Trilj, Turjaci, Udovičići, Velić, Vinalić, Vojnić, Vrlika i Zelovo. Ako se navode podaci iz ostalih rukopisa INU, to je posebno naznačeno.

roditelja da ih udaju za nekog mladića kojega često nisu ni poznavale. Koliko je to djevojka shvaćala kao normalan način sklapanja braka pokazuje nam D. Šimunović u propovijeci *Đerdan*: . . . »A slutila je po ujakovu češćem dolaženju i materinu većem milovanju, da joj već nađoše muža i željno čekaše, da joj ga pokažu . . .«, a u pripovijeci *Alkar* isti autor govori: »Znali su, da se od pamtivijeka u Cetini udaju cure samo po zapovijedi svojih roditelja, pa da mnoge žene ne ljube svoje muževe. A znali su i to, da se cure i ne opiru za nedraga poći — a zato, što nije običaj, da cura govori o ljubavi, i što ne smije pokazati, da joj je koji momak drag«.⁵

Kolo, koje se plesalo u blizini crkve nakon završetka mise, imalo je nekada važnu ulogu kako za upoznavanje budućih mladenaca tako i za pokazivanje da je neka djevojka dozrela za kolo i brak. Dok djevojke s mladićima igraju u kolu djevojčice stoje oko kola i pomalo sudjeluju u pjevanju. Tek kad djevojčica odraste i postane djevojka, počinje igrati u kolu. To je znak da je već dozrela za brak i to je prvo javno ulaženje u društvo. No i tu je kao i prilikom udaje pravilo kojega se djevojke strogo drže: mlađa sestra, makar kako bilo lijepa i odrasla, pa ma imala i mladića, ne smije ulaziti u kolo i ne smije se udavati, dok se ne uda starija sestra. Ako se starija sestra nije mogla udati zbog neke fizičke mane, onda su joj roditelji većim mirazom nastojali naći bračnog druga, a u tom su ga slučaju sami tražili ili su našli posrednika — provodadžiju.

Godišnji sajmovi i crkvene svečanosti bili su najpovoljnija prilika da se djevojke pokažu u društvu, da ih mladići upoznaju te da među njima odaberu buduću ženu. Koliko su sajmovi zaista bili prilika da se pokažu djevojke dozrele već za udaju, vidimo iz podatka da se za sajam u Vrlici u prvu nedjelju listopada (Gospa od rožarija ili Rožarica) govorilo: »Rožarica je zamirala«, tj. tada su mladići *zamirali* (odabirali) djevojke. Taj se sajam zove i »glavni curski sajam«. Riječ sajam tu ne označava trgovanje već upoznavanje mladića i djevojaka. U Vrlici je zabilježen i naziv »godišnji curski kućni sajam« za sijelo koje se održava neposredno pred Božić. Tom prilikom radi međusobnog upoznavanja i odabiranja bračnog druga sastajali su se u jednoj kući mladići i djevojke iz istog, a ponekad i iz drugih sela. Pravoslavni mladići dolazili su na to sjelo katolika, a katolici su išli njima na sijelo na Sv. Savu.

Neke osobitosti u svadbenim običajima i običajima vezanim uz sajam u Dalmatinskoj zagori iz početka ovog stoljeća donosi Aleksandar Mitrović u prilogu: *Ženidba i udadba u sjevernoj Dalmaciji*⁶ odakle ćemo kratko donijeti neke podatke. Prije svega, autor tvrdi da su česti slučajevi ženidbe i udaje s potpuno nepoznatim partnerom. Majka dovede na sajam odraslu kćerku koja na sebi ima *đerdan* (Mitrović donosi naziv *dendar*). Autor razlikuje *đerdan*

⁵ Šimunović (v. bilj. 3), str. 194 i 131.

⁶ Aleksandar Mitrović, *Ženidba i udadba u sjevernoj Dalmaciji* (dalje: Mitrović), Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. I, Beograd 1906, str. 524 — 531. Ovaj članak objavljen je pod naslovom: »Zeitehen in Norddalmatien« u nešto izmijenjenoj formi u knjizi F. S. Krausa *Anthropophytela*, Bd. IV, Leipzig 1907, str. 37.

od *prćije*, koja je ovdje miraz u pokretnoj ili nepokretnoj imovini, a *derdan* je miraz u gotovu novcu. *Derdan* ovdje nije ogrlica, nego na debeloy postavi prišiven kovani novac koji nije probušen te još uvijek ima punu vrijednost kad se skine sa *derdana*. Kada mladić na sajmu ugleda tako okićenu djevojku ide s njom plesati, duže razgovaraju i dogovaraju se. Već tu noć mladić odvodi djevojku svojoj kući i otada žive kao muž i žena. Djevojku dovodi kući uz njezin pristanak i pristanak svojih roditelja, a tome se ne protive ni njezini roditelji. Ovdje autor ističe razliku između termina oženiti i vjenčati se. Dovođenjem djevojke u vlastitu kuću mladić je oženjen i djevojka udata, a tek nakon stanovitoga vremena, ako to mladić želi dolazi do crkvenog ili građanskog vjenčanja. Naprotiv, u slučaju da je nerotkinja ili u slučaju nesloge mladić otjera djevojku, a zadrži njezin *derdan*. Postoji više razloga za postojanje takvog probnog braka. U prvom redu mladić želi vidjeti može li mu djevojka rađati djecu. A. Mitrović kaže da su mu poznati slučajevi »da *mladenci*, uz pucnjevu pušaka i uz veliko pjevanje idu na vjenčanje a za njima trče njihova djeca«. ⁷ Drugi je razlog vojska. Mladić se u ono vrijeme nije smio vjenčati prije odlaska vojnog roka pa su mnogi mladići doveli djevojku a vjenčali je tek po povratku. Katkada žive nevjenčani, dok ne prikupe dovoljno novaca za pripremanje svečanoga svadbenog slavlja. Autor u drugom prilogu ⁸ donosi dopunu opisu ženidbe u sjevernoj Dalmaciji i iznosi podatke iz sudskih spisa o slučajevima gdje mladić oduzme djevojci *derdan* i nakon stanovitoga vremena probnog braka otjera je iz svoje kuće. Ne možemo ovdje nabrajati sve slučajeve, ali iznosimo slučaj Tanasija M. iz Polače koji je na sajmu u Kninu upoznao djevojku Mandu Š. iz Vrbnika kod Knina i obmanuo je pričama o svom bogatstvu. Ona je isti dan pošla s njim njegovoj kući. Tek nakon stanovita vremena ona je uvidjela prevaru, ali joj je Tanasije već bio oduzeo *derdan*, te ju je na kraju otjerao kući. Takav slučaj sigurno nije bio izuzetan u Kninskoj ⁹ i Vrličkoj krajini, a vjerojatno je postajao i u Sinjskoj krajini gdje je jedan takav motiv ušao i u umjetničko narodno stvaralaštvo. Tako sam god. 1966. snimajući maškare iz Graba, snimio i dramski mo-

⁷ Mitrović, str. 528.

⁸ Aleksandar Mitrović, Još o ženidbi i udadbi u sjevernoj Dalmaciji, Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. II, Beograd 1907. str. 433 — 455.

⁹ Jovan Erdeljanović u knjizi *O poreklu Bunjevaca* (dalje: Erdeljanović), Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, knj. LXXIX, Beograd 1930, na str. 225 uz napomenu br. 4 kaže da je u pravoslavnog stanovništva vrlo rasprostranjen običaj da mladenci nakon izvršenih svadbenih obreda duže vremena žive nevjenčani »pa se posle ili venčaju ili razidu«, a da je to rijetko kod Bunjevaca (katolika). S druge pak strane Erdeljanović navodi podatak D. Sinobada da je to redovna pojava i kod pravoslavaca i katolika u okolici Benkovca.

Opisujući ženidbene običaje dalmatinskih Bunjevaca (str. 215 — 230), Erdeljanović donosi opise s područja Sinjske krajine iz postojeće literature, a za sela Turjaci i Hrvace i iz vlastitih zapisa. U daljnjem tekstu ćemo spomenuti neke pogrešne tvrdnje, a ovdje iznosimo sve podatke o ženidbi u Sinjskoj krajini koje donosi Erdeljanović. Sudionici svadbe zovu se u Turjacima *pirđžije* (str. 226). Vjenčanje se obavlja ponedjeljkom ili srijedom (str. 227). U Turjacima jenge nose u torbi voća, kolača i dr., te bacaju putem djeci (str. 228). Jabuka koju nevjesta prebacuje preko mladoženjine kuće okićena je u Turjacima voćem i zovu je *nakićena* (str. 228). Nevjesta, po dolasku mladoženjinoj kući u Turjacima, ljubi prag, a ako može dohvatiti, i *gornji prag* (str. 228). Za *pir* kod mladoženje rodbina i prijatelji šalju *prinos* ili *čast* ili *zaoblicu*, tj. jestiva (obično pogaču i pečeno bravce — ovna s rozima i jabukom u zubima, pršut i sl.) i pića (str. 229). Novac koji dobije nevjesta »za polivanje svatovima« zove se u Turjacima *dar na umivalu* (str. 229). U Turjacima mlada, prve nedjelje po vjenčanju, ide u crkvu sa *diverima* i *jengijama* u potpunoj vjenčanoj opremi (str. 229). Deset dana do dva mjeseca nakon vjenčanja u Turjacima roditelji dolaze nevesti u *po'ode*, a ona s mužem ili djeverom nakon toga vraća im *po'ode* (str. 229).

nolog jedne maškare koja je predstavljala *pandura*. Taj je govorio o svojoj ženidbi i kako je kao 16-godišnji mladić prevario 13-godišnju djevojku govoreći joj da je bogat, da u njega »dvi mlinice melju i stanje šest kilometara u kvadrat«,¹⁰ a bio je puki siromah.

U slučajevima vjenčanja bez spomenutog probnog braka mladenci su obično stupali u brak bez predbračnog iskustva. Ali, ako je neka djevojka i pored strogih zabrana, stekla predbračna iskustva i, kako Lovrić navodi: »pokazala sklonosti za kakav nedopušteni užitak i ako bi se obaznalo, onda se nekoć događalo — a danas se ni to više ne događa — da bi se u slučaju, kad ne bi sama skinula znakove djevičanstva, složilo više djevojaka i da bi joj silom skinule kapu s glave. Sada je i ovaj običaj gotovo sasvim ukinut i svaka, koja učini kakvu ljubavnu pogrešku, skida kapu sama, a ne mora se uostalom brinuti ni da promijeni boravište, kako dodaje Fortis, štoviše, ona pobožno okaje svoju pogrešku i preporuča se samilosti župnikovoj, koji joj redovno nađe muža«. ¹¹ Za običaj skidanja kape djevojci i Lovrić kaže da se *nekoć* vršio, ali mi na terenu nismo našli potvrde (djelomično i zato što su u pojedinim selima djevojke prestale nositi kape).

Ako je djevojka prije braka ostala u drugom stanju, roditelji su to nastojali prikriti udajom. Zanimljiv je podatak što ga u romanu Kurlani navodi M. Božić kako su nekada ljudi vjerovali da djevojka, ako mokri »kontra vitru«, može ostati u drugom stanju: »Kad u njenom selu bogate djevojke zanesu, onda svako mirne duše vjeruje, da ih je ‚vitar nagrdio‘, pa to i fratar prešuti s oltara«. ¹² No i tu se opisuje kako to pojedinci ne vjeruju. Selo inače oštro osuđuje djevojku koja prije udaje rodi dijete. Vanbračno dijete zove se *mule*, žensko dijete *mulica* a muško *mulac*.

Dob za sklapanje braka u ovim krajevima nije određena i varira u rasponu od 13—30 godina za žene, a 20—30 za muškarce. U većini sela, kako kazivači govore, djevojke su se nekad udavale sa 20—25 godina, dok se danas udaju ranije, a mladići se žene između 25—30 godina. S druge strane u Šimunovićevim djelima nalazimo podatke da su se djevojke mlade udavale pa u pripovijeci *Muljika* kaže da su se djevojke udavale »kad bi im bilo četrnaest, najviše petnaest godina, a nijesu bili rijetki slučajevi da bi se i mlađe udomile«. ¹³ Neki kažu da djevojka mora biti starija od 20 godina jer »kuća stoji jednu ćošću na zemlji a tri na ženi« i treba da je pametna.

P r o š n j a

Kada se mladić odluči ženiti, šalje prosca koji od djevojke i njezinih roditelja treba dobiti privolu da ona pođe za nj. U najviše slučajeva prošnja je formalna jer su se mladić i djevojka već prije o

¹⁰ J. Miličević, rkp. INU br. 758, str. 133 — 134.

¹¹ Lovrić, str. 103.

Književnik M. Kažoti u romanu »Il beretto rosso ossia scene della viti morlaccia«, Venezia 1843, opisuje život i običaje stanovnika Dalmatinske zagore i slučaj da je jedna djevojka drugoj pred crkvom skinula s glave crvenu kapu, znak djevičanstva, i time je osramotila. (Prema: A. Petravić, *Pete studije i portreti*, Binoza, Zagreb 1937, str. 23).

¹² Mirko Božić, Kurlani (dalje: Božić), Zora, Zagreb 1954, str. 21 — 22.

¹³ Šimunović (v. bilj. 3), str. 29.

svemu dogovorili ili su (kako je to bilo u prošlosti) roditelji ugovorili tu ženidbu. U nekim slučajevima mladić po djevojci javi kada će doći prosci ili pak sam dođe u njenih roditelja prositi kćerku pa kad mu dadu pozitivan odgovor, dogovore se kad će on dovesti svoje roditelje da se dogovore i s njima. Obično su se roditelji i rodbina već unaprijed iscpno raspitali o budućoj snahi, odnosno zetu. Koliko su ta raspitivanja bila sveobuhvatna vidi se iz Lovrićeva opisa da se roditelji vjerenika »obavještavaju o djevojičnoj ćudi i o svojstvima njezine matere, to jest, da li je žena kućevna, da li je imala dosta mlijeka za svoju djecu i druge slične stvari... A kako misle, da se djevojka mora vrći na majku, to se događa, da se katkada radi majčinih pogrešaka ne uda valjana djevojka, a da se uda druga, kojoj materina svojstva pokrivaju pogreške«. ¹⁴ Ali isto tako raspituju se za mladića, a naročito da li je marljiv, da li pije i da li će on moći osigurati dobar život njihovoj kćeri.

U dogovoreni dan, najčešće subotom uveče, dolaze prosci djevojičnoj kući. Podatak iz Jabuke i Dicma govori da su prosci nailazili na zatvorena vrata i roditelji im nisu dali u kuću, nego su se u šali prepirali i tek nakon stanovita nadmudrivanja otvorili su im kućna vrata (kako se to inače izvodi sa svatovima) a danas roditelji djevojke izlaze ususret proscima pred kuću, pozdrave ih i uvode u kuću.

U prošnju dolazi mladić s ocem i jednim prijateljem ili rođakom no ima slučajeva da dolazi i 10—15 prosaca. Obično dolazi desetak prosaca i to uvijek muškarci, u prvom redu iz bliže mladićeve rodbine. Prosci donose sobom rakije, vina, pogače, slatkiša i na raznju pečena ovna koji je ukrašen, a u ustima mu zataknuta jabuka. Negdje ponese nepečena ovna pa ga peku kod djevojke, dok se goste i razgovaraju.

Ako je djevojka promijenila odluku, ili roditelji ne žele taj brak, ili se čak djevojka i *umakla* s drugim mladićem, proscima se to kaže i oni se odmah vraćaju kući bez ikakve gozbe i razgovora. Rijedak je slučaj da sasvim nepoznati prosci dođu po djevojku, pa da, kako kaže Lovrić, odmah po dolasku u djevojičinu kuću zaprose djevojku a ako im je ne daju odlaze sa svojim zalihama hrane. ¹⁵ Takva prošnja gotovo je unaprijed osuđena na neuspjeh. Isto tako nije na terenu potvrđen Lovrićev podatak da su roditelji na traženje prosaca odgovorili: »Pođite kući, dok raspitamo, i dođite koji drugi dan, da čujete što smo odlučili« te da su prosci ponovo dolazili u dogovoreni dan u prošnju. ¹⁶ Najviše zapisa s terena govori da su svi najprije večerali, a onda je dolazila *prošnja* i *dogovor*. Prosci postave pečenje i ostalu hranu na stol (nekad na *siniju*) a tome domaći dodaju i nešto svoga jela. Nakon večere nazdravljaju jedni drugima. Vjerojatno je čin zaruka bio jednak u Sinjskoj i Vrličkoj krajini, pa ćemo ovdje spomenuti podatke iz vrličkih sela (gdje sam prikupljao građu 1957. i koja se nalazi u rukopisnoj zbirci INU br. 758), jer odanle imamo potpunije zapise o prošnji i zarukama. Mladićev otac ili netko drugi koji će u ime mladića prositi djevojku u Vinariću kaže: »Nit me ko pita

¹⁴ Lovrić, str. 115.

¹⁵ Ibid., str. 115.

¹⁶ Ibid., str. 116.

što sam došo, nit me čime nudi, a niti ja govorim zašto sam došo. Ne pitate me ali sam došo uzeti vatre ali vode«. Ukućani odgovaraju: »Vaše je pitati, a mi, ako imamo, mi ćemo dati«. Onda on kaže da je došao prositi njihovu kćer za svoga sina i spominje njihova imena. Roditelji kažu: »Ako je njezina volja i moja je«. U Garjaku (ovo je selo potopljeno izgradnjom hidrocentrale) izlazi tada mladić s djevojkom pred kuću i pita je hoće li poći za njega. Ako su se njih dvoje već prije dogovorili, onda je taj dogovor samo formalan i nakon djevojčina odgovora mladić ulazi u kuću, a tko god će ga od prosaca upitati: »Kakvo je vani vrijeme?« Ako mladić odgovori da je vedro, to znači da je djevojka pristala na udaju, ako kaže da je oblačno, odgovor je negativan, a ako kaže da je šareno to znači da se djevojka još nije potpuno odlučila. Ako je pak odgovor pozitivan, onda se časte i već nazdravljaju sa: »Zdrav zete«! »Zdrav kume«! »Zdrava nevista« itd.).

Poslije toga mladić daje djevojci jabuku, jednu ili nekoliko komada. U selu Maovice daje joj četiri što veće jabuke i kaže: »Evo ti ih, ali mi nemoj sutra vratiti« — tj. da ne promijeni odluku. U selima Vrljičke krajine poslije prošnje prosoci dolaze još jednom na *rakiju*, tj. kada djevojci daju jabuku, prsten, novac i smatra se da je time dovršena prošnja. U Sinjskoj krajini prošnja i zaručke obavljaju se isti dan. Zaručnički prsten daje joj mladić tada, ponekad i kasnije, a zato ne postoji određeno pravilo. Kada mladić zaručuje djevojku, stavi joj prsten na ruku i kaže: »Evo, ja te zaručujem i dajem prsten i da bude sretno«! (Velić). Zaručnički prsten je najčešće od bakra sa »kamenčićem« a vjenčani je od zlata i bez kamenčića.

U jabuci koju se davalo djevojci bio je zataknut cekin¹⁷ ili drugi kovani novac. U novije se vrijeme uz jabuku daje papirnati novac, a iznos zavisi o bogatstvu mladića. Nakon toga se vesele, piju i časte cijelu noć. Dogovore se kad će biti vjenčanje i napovijedanje u crkvi te kako će rasporediti troškove pira. Vjenčanje se nastoji obaviti što prije, no ima slučajeva da mladić mora još u vojsku ili na kakav rad pa se na vjenčanje čeka duže vremena.

Ujutro djevojka ide po komšiluku i *poji komšije* — časti susjede rakijom i time objavljuje da je isprošena. Kada prosoci polaze svojoj kući, djevojka i njezine drugarice stave na zaručnika košulju, *šugaman* i rubac što on sve nosi prebačeno preko ramena. Slične darove daju i ostalim proscima i svi ih nose tako da se može vidjeti što su dobili. I prosoci daju ukućanima darove. Mladić uz prsten daje djevojci škare i krunicu, a njezinim roditeljima piće i nešto slatkiša, sestri sapun, naranče i drugo voće, a ostaloj djeci bombona i voća.

Kad su prosoci primili darove, polaze kući, a uza se ponesu i nešto hrane, što ukućani daruju mladićevim roditeljima, a ponesu i prednji dio ovna što su ga bili pekli na ražnju, ili samo glavu ovna kojega su donijeli. Kad to ne bi nosili ljudi bi rekli: »Vidi, bili gladni pa pojili sve« (Dicmo).

Nakon prošnje obje su se kuće pripremale za svadbu. Mladoženjin otac i majka idu u dogovoreni dan *na ročinstvo* (u Jabuci »idu

¹⁷ Ibid., str. 116.

na ročište«) — na ugovor nevjestinim roditeljima. Neki dolaze na taj ugovor u kuću njezinih roditelja, dok drugi, osobito ako su iz udaljenih sela, sastaju se u gostionici ili u kući nekog prijatelja ili, ako je lijepo vrijeme, susretnu se na polovici puta negdje u šumi, na livadi. Tamo donesu hranu i pića. Tom se prilikom roditelji mladića i djevojke dogovore koliko će biti svatova, komu i koliko treba dati darova i kada će biti vjenčanje. Svekrva toga dana donese budućoj nevjesti na dar kišobran i cipele, a svekar joj daje nešto novaca.

Mladić i djevojka su poslije toga odlazili župniku prijaviti vjenčanje i on je to morao u 3 nedjelje objaviti s oltara i pitati, zna li možda tko kakve prepreke za sklapanje toga braka. To su *napovidi* i tek je poslije njih slijedilo vjenčanje. Navijestiti se moglo nedjeljom i blagdanom i to na velikoj misi kada je bilo najviše puka u crkvi. Djevojka nikada ne prisustvuje misi na kojoj se objavljuje njezino vjenčanje.

Djevojka je već od malena pripremala svoj miraz: kućne potrepštine i posteljinu te svoju odjeću. Od nakita svaka je djevojka uz nošnju morala nekad imati derdan, pa D. Šimunović u pripovijeci *Đerdan* govori kako se jedna djevojka »radovala svome budućem derdanu ponajviše zato, što će ga ona jedina imati od samih talijera, a sve druge cure, što ona zna, probijale obične cvancike za taj ures, što im je kod udaje najglavniji miraz«.¹⁸

Ako je dvoje mladih zaručeno na *Materice* (pretposljednju nedjelju prije Božića) dolazi djevojci u pohode mladožejna s prijateljima. Dođu naveče, donesu sa sobom rakije, vina i različitih likera, te se časte cijelu noć. Na polasku kući djevojka ih dariva kao i na prošnji čarapama, ručnicima, a budućem mladoženji daje i košulju. Neki taj posjet zovu *ići na rakiju*. Kad gosti odu, djevojka obilazi sve susjede; ako je rano pa neki spavaju ona im nudi piće u postelji, da svi piju rakije koju joj je donio mladić.

S v a d b a

Vjenčanje se obavlja ponajviše u kasnu jesen, te ponekad u vrijeme poklada. U vrijeme adventa svadbe su po crkvenim propisima zabranjene. U staro vrijeme ženili su se najviše u ponedjeljak ili srijedu (rijeđe u nedjelju), a ne u druge dane. Onaj tko je bio bogatiji, pa je mogao držati slavlje cijeli tjedan, ženio se u ponedjeljak, a siromašniji u srijedu. Najčešće je u prijašnja vremena pir trajao tri do pet dana i završavao u petak kad se ne jede meso.

Dan uoči svadbe, *u žeženj vinčanja*, prenosila se mladenkina roba u kuću mladoženje. Ni u jednom selu nismo dobili podatak da se roba prevozila na dan vjenčanja, kako to navodi Lovrić.¹⁹ Ne može se, dakle, utvrditi da li je taj običaj izmijenjen u posljednjih 100 godina ili je Lovrić dao podatke koji se ne odnose na Sinjsku krajinu. I na susjednom području Poljicâ (gdje su običaji i život go-

¹⁸ Šimunović (v. biblj. 3), str. 194.

¹⁹ Lovrić, str. 23.

tovo jednaki sinjskima) išlo se »po robu« nedjeljom, a vjenčavalo u ponedjeljak.²⁰ Najčešći je naziv *roba*, a rijede se čuje izraz *mobilija* (danas je to namještaj za sobu i kuhinju) i *bjankarija* — posteljina. Nekad se roba prevozila u jednoj ili dvije *škrinje*, i to: 6—8 *lancuna* (plahta), 4—8 *oglavaca* — jastuka s navlakom, 2—3 para *sukanaca* i *biljaca* (vunениh pokrivača) nekoliko *mutapa* (pokrivača od kostrijeti), *jačermu*, kabanicu, opanke i kišobran. Uz to je mladenka pripremila pribor za rad: veliku i malu metlu, sjekiru, srp, veliki i mali konopac, *maštele* (velika drvena vedra), dasku *peračicu*, *prakljaču*, *kajin* (lavor), *kudjelju* s vretenom, a kudjelja i vreteno ukrašeno je na vrh nataknutom jabukom. Govorilo se da nevjesta treba nositi sav taj pribor da ne bi morala čim dođe u novu kuću pitati da joj se daju te stvari kako bi mogla obavljati kućne poslove.

Roba se nekad prenosila na konjima, zatim kolima, a danas već i autom. Po robu dolazi najčešće *diver* i *kočijaš*, u nekim slučajevima kum, *diverovi*, *svekar* ili *stari svat* i *jengije*, a u Potravlju se bilježi i izraz *sesandžija* ili *komordžija*²¹ za kočijaša koji ide s djeverom i *jengijom*. Oni sobom donesu vina i rakije te časte ukućane, a i ukućani njih časte jelom i pićem. Malo sjede i razgovaraju a kada žele tovariti robu i poći kući, na robu sjedi neko dijete ili djevojka i ne dopušta im da uzmu. Djever moli tu djevojku da siđe sa škrinje, a ona govori: »Ovo vridi puno novaca i ja vam ne dam«. On joj nudi nešto sitnog novca, a ona govori da je to premalo i da time ne može kupiti ni najmanji komadić sapuna. Zatim se pogađaju za svaki komad robe ili joj daje odjednom otkupni iznos za svu robu. Katkada na različitim komadima robe sjedi više djevojaka ili djece i od svakog mora djever otkupljivati. Kada je jedan komad otkupljen oni koji su s djeverom došli po robu nose ga u kola, a on nastavlja s otkupljivanjem ostale robe. Ponekad je već unaprijed dogovoren iznos za otkup te robe jer taj novac pripada mladenki za pripremu pira, dok je inače posrijedi manja svota novca koji dobiva mladenkina sestra ili druga djevojka koja je čuvala robu.

Kad se škrinja s mladenkinom odjećom i ostalim suknenim i platnenim predmetima postavi na kola, na škrinju se stave *sukanci*, *rutanci* i *mutapi* te ostali predmeti, uz prvi stup kola učvrsti se kudjelja s vunom i vretenom, a oboje ukrašeno jabukama. Ključ škrinje predaje nevjesta djeveru, a on poslije mladoženji. Ovu je škrinju pred vjenčanje izradio mladić i poklonio djevojci, a ona njemu košulju koju je sama izvezla. Starom svatu i djeveru djevojka daje košulju, počesće djeveru i kočijašu daje po jedne čarape, a na konje objesi *šudariće* — rupčice i ujedno ih okiti bršljanom. U Hrvacama na jednoga konja stavi zobnicu ili torbu, a na drugoga živu vokoš. *Šudari* i torba ostaju na konjima do završetka pira.

²⁰ Frano Ivanišević, Poljica, Narodni život i običaji. Običaji. (dalje: Ivanišević), ZN20, knj. 10 sv. I, str. 70.

²¹ Kazivač je potvrdio Lovrićev podatak (bilj. 2, str. 123) da se onaj koji pregoni robu zove *sesandžija* (seksandžija), a naglasio je da ne poznaje naziv seksana. Naziv seksan zabilježio sam u selu Vinalić; rkp. INU br. 758, str. 158.

Putem djever časti vinom i rakijom svakoga koga sretnu. Djeca nastoje skinuti s kudjelje jabuku, pa djever mora nataknuti drugu.

Kad se roba doveze mladoženjinoj kući, sakupljaju se susjedi i rodbina da vide koliko i kakve je robe poslala djevojka. U vrijeme prevoženja robe, a i poslije, kad se rodbina skupi u kući mladoženje, pjeva se i veseli, a nekad su i pucali iz pušaka. Uoči vjenčanja mladenkina rodbina donosi njezinoj a mladoženjina njegovoj kući pršute, nepečenu bravad i kokoši, slatkiše i piće. Neki donose to na sam dan vjenčanja ujutro.

Dan uoči svadbe je *nadivanje imena* — određivanje svatovskih funkcija pojedinim svatovima. Skupe se u mladoženjinoj kući i *stari svat* im određuje funkcije. Iz sakupljene građe iz sela Sinjske krajine vidi se da je stari svat ujak ili netko stariji od mladoženjine rodbine. To dovodi u sumnju Lovrićev podatak kako je pogrešno tvrđenje Fortisa da je stari svat i kum iz vjerovnikove kuće.²² Možda je najbliži istini Franz Petter koji kaže da je stari svat neki stariji muškarac iz mladoženjine ili nevjestine obitelji²³ jer ako je mladoženjina rodbina malobrojna ili nema prikladna čovjeka za starog svata normalnije je da to bude neko od nevjestina roda nego bilo tko iz sela.

Stari svat je mladoženjin ujak. On je zapovjednik svatova. Predvodnik svatova je *prvinac*. Fortis spominje jednog prvina, a Lovrić spominje da »mogu biti dvojica, trojica ili četvorica već prema odličnosti pirova«.²⁴ I ovdje imamo opet nesuglasicu dosadašnjih podataka. Prvinca u Hanu kazivač izjednačuje s čaušom, a u nekim selima izjednačuje se funkcija prvina i *barjaktara*. Nije li možda zbog tog zamjenjivanja imena i Fortis ustvrdio da u svadbi ima nekoliko *barjaktara* (a to su bili prvinci), dok Lovrić, kao i svi zapisi s terena²⁵ (njih oko 20) govore da je bio samo jedan barjaktar. U 6 terenskih zapisa kažu kazivači da prvinac nosi barjak, ili da je prvinac i barjaktar isto i tada je to samo jedna osoba. Moglo je, dakle, biti više prvina, a samo jedan barjaktar. Postojanje samo jednog barjaktara donekle je i logično s obzirom na ulogu barjaka i barjaktara u svadbenim običajima i šalama, koje bi izgubile pravi smisao kad bi bilo više barjakâ i barjaktarâ. I koncizni opis običaja F. Pettera iz sredine prošlog stoljeća spominje samo jednog barjaktara.²⁶ Isti autor na istom mjestu dobro primjećuje da broj svatova zavisi o bogatstvu obitelji pa da je u siromašnijih samo vjenčani kum i mladi djever, dok bogatiji imaju starog svata, drugoga kuma, barjaktara, čauše i druge. Erdeljanović na 220 str. već spomenutog djela iznosi kako Lovrić govori o jednom a Fortis o više barjaktarâ i u napomeni br. 1 kaže: »Videćemo dalje da je Fortis u pravu«, a do kraja opisa svadbenih običaja dalmatinskih Bunjevaca (zaključno sa str. 230) nigdje to ne dokazuje. Kulišić tu nedokazanu pretpostavku uzima

²² Lovrić, str. 119.

²³ Franz Petter, Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen (dalje: Petter), Gotha, 1857, I dio, str. 220.

²⁴ Lovrić, str. 119.

²⁵ Riječ je o rukopisnim zbirkama br. 328, 757 i 758 iz arhiva INU.

²⁶ Petter, str. 220 i dalje.

kao činjenicu i redovnu pojavu u Sinjskoj krajini, pa u komentaru Fortisova »Putu po Dalmaciji« kaže: »Erdeljanović na osnovi svojih ispitivanja smatra da je Fortis u pravu.«²⁷ Za potvrdu postojanja više barjaktarâ i na susjednom području Poljica Kulišić citira Ivaniševića: »... tad se stavu po dva od istoga imena.«²⁸ Međutim, Ivanišević opširnije objašnjava: »Baš kad je pravi pir, valja da je sedam svaće, isprid nji' je barjaktar: trobojnica uzajme se iz crkve, a navr' koplja jabuka i svilena marama. Kad se uputu po divojku, najprvi je prvinač, za njin barjaktar, pa stari svat, kum, đuvegija, diver, enga, a najzadnji čauš ili buklijaš. Ako li ji' je više, tad se stavu po dva od istog imena, a što je opet priko toga, zovu se 'staćeli' ili 'staćenbaši' (to su svatovi bez časti)«²⁹ Navedeni citat, kako vidimo, nije nikakva potvrda pretpostavci o postojanju većeg broja barjaktarâ. Na str. 75 Ivanišević spominje dva kuma, nigdje dva barjaktara, a uz str. 80 donosi fotografiju svatova iz Gornjih Poljica s jednim barjakom.

Za barjaktara se bira muškarac iz mladoženjina roda, njegov zet, zetov sin ili drugi rod. I danas se nastoji da svatovi budu obučeni u narodne nošnje. Ako ih nemaju oni ih posude. U Gali, a i u nekim drugim selima, zabilježeno je da ljudi kažu kako svatovi izgledaju kao maškare (u pejorativnom značenju) ako nisu u narodnim nošnjama. Ali ako nitko od svatova nema narodne nošnje, i danas se nastoji da je ima barjaktar. U staro doba bio je barjaktar od svilenih šudara crvene boje a danas je trobojnica.

Diverovi su mladoženjina braća ili muškarci iz bližeg roda, no najčešće je samo jedan glavniji djever. Ako mladoženja nema braće, onda se za djevera bira netko iz njegove bliže rodbine. Glavni se djever zove *idebeli diver*, a u Hrvacama se bilježi čak pet djeverova.

Kum je također netko od rodbine ili prijatelj, no kazivači nisu nigdje izričito naglasili da se nikad ne bira između vjerenikove rodbine kako to tvrdi Lovrić,³⁰ nego to zavisi o brojnosti jedne ili druge obitelji. Petter spominje vjenčanog i drugog kuma,³¹ a i u zapisima s terena spominju se dva kuma. Kumstvo se cijeni i održava do te mjere da bi se, kako navodi Lovrić smatralo za incest kad bi se djeca kumovâ htjela uzeti.³²

Jengija, *jenga* ili *jenduša* nije obično samo jedna nego dvije ili četiri, pa i više. Ako su jengije neudate (što je gotovo redovno), obučene su u bijelu djevojačku opremu, a ako su žene, obučene su u tamnu ili crnu. Jengije su iz mladoženjine bliže rodbine.

Čauš, koji pjeva i razveseljuje svatove, ne susreće se u svatovima svih sela Sinjske krajine. On je iz mladoženjina roda. Kako smo spomenuli, negdje ga izjednačuju s prvincem, a u Otoku se spominju dva čauša. U Jabuci *alaj čauš* javlja svatovima naredenja starog

²⁷ Spiro Kulišić, Iz putopisa Alberta Fortisa, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Nova serija sv. 13, Sarajevo 1958, str. 88.

²⁸ Ibid. str. 88.

²⁹ Ivanišević, str. 72.

³⁰ Lovrić, str. 119.

³¹ Petter, str. 220.

³² Lovrić, str. 119.

svata. (Opis svadbe iz tog sela kazivao J. Beziću Nikola Sikirica. Snimljeno na kolutu 202).

Nekadašnje svatovske funkcije: *staćilo*,³³ *buklija* i *dolibaša*, koje spominje Lovrić,³⁴ u današnjim se svatovima više ne susreću, a neki kazivači tvrde da ni njihovi stari nisu spominjali ta imena. U selu Udovičićima, rekao mi je kazivač, da je dolibaša onaj tko se uvuče na pir i želi besplatno jesti i piti.

Već prilikom *nađivanja imena* postavi se na kuću mladoženje barjak kao znak da je u kući vjenčanje. Barjak stoji na krovu sva tri dana pira, a jedino se skida kad svatovi idu po mladenku i u crkvu na vjenčanje. Vjeruje se da nije dobro, da neće biti sretno, ako barjak stoji nakrivljen kao za vrijeme nošenja tako i kada je postavljen na krov kuće. Za vrijeme *nađivanja imena* piju i nazdravljaju jedni drugima sa »Zdrav kume, zdrav divere!« itd.

D o l a z a k p o n e v j e s t u

Na dan vjenčanja rano ujutro počnu se u mladoženjinoj kući skupljati svatovski uzvanici. Njihov broj ovisi o bogatstvu mladenaca i o brojnosti rodbine, no najčešće se na piru nađe pedesetak osoba. Oko 8 sati svatovi iz mladoženjine kuće polaze nevjestinoj kući. Pri svadbi su u prošlosti muškarci pucali iz pušaka zvanih *džeparice* koje su se punile nabijanjem baruta i papira u cijev. Kasnije su bile u upotrebi gotove patrone za ulaganje u cijev. Najviše se pucalo u vrijeme dolaska mladenke u kuću mladoženje i uveče kada mladenci polaze na spavanje.

Svatovi idu po mladenku bez mladoženje. On ostaje kod kuće i tek kasnije u pratnji nekoga od rodbine ide u određeno vrijeme do crkve gdje dočeka svatove s mladom. Roditelji mladoženje obično ne idu na vjenčanje, nego ostaju kod kuće i pripremaju sve za doček svatova. U selima istočno od Graba (Velić, Čačvina, Jabuka, Vedrine, Trilj) mladić ide sa svatovima po mladenku. Ali ako se ženi, npr., s djevojkom iz Otoka, on neće ići sa svatovima po nju jer to tamo nije običaj, nego će je čekati kod crkve. Danas se mladoženje ne drže tih pravila pa mnogi idu sa svatovima po nevjestu.

Svatovi su nekad išli pješice, na konjima ili kolima, a danas automobilima i autobusima. No jasno je da se i danas dešava da siromašniji svatovi ili oni koji stanuju u brdovitu terenu gdje su uske staze, ili ako su blizu, idu pješice na vjenčanje. Ipak kazivači tvrde da su u Sinjskoj krajini najčešće svatovi jahali na konjima, a mladoj su davali najbržega konja i onda su se svati utrkiivali. U svakom slučaju, barjaktar je na čelu povorke, bez obzira jašu li svati na konjima, voze li se u kolima, u automobilima ili u autobusu. Danas se vidi kako barjaktar izbací zastavu kroz prozor automobila ili autobusa još

³³ Ulogu *staćila* u svadbenim običajima iscrpnije je obradio M. Stojković u ZN20, knj. 27, sv. I, str. 82-84.

³⁴ Lovrić, str. 120 i 121.

uvijek s onim predmetima koje je barjaktar dobivao i vješao o barjak u vrijeme dok su jahali na konjima ili išli pješice (živa kokoš, ručnik, košulja, čarape).

Kada svatovi dođu pred mladenkinu kuću, vrata su zaključana. Svi ukućani su u kući, a jedan muškarac, najčešće nevjestin brat stoji

Barjak, živa kokoš, čarape i ručnik, koje je nekoć nosio barjaktar, sada na prozoru autobusa u kojemu su se svatovi iz Hrvacâ dovezli na vjenčanje u Sinj
Foto: J. Mišćević 1966. (Institut za narodnu umjetnost)

pred vratima s ključem u rukama. Negdje ga zovu vratar. On pita svatove zašto su došli i šta traže. Svatovi zahtijevaju da im otvori vrata jer putuju iz daleka, umorni su, a traže izgublenu ovcu. On im neće otvoriti dok mu ne plate. Dok djever pregovara s vratarom o iznosu koji treba platiti za »otkup«, svatovi pjevaju:

Plaćaj, brate, ti ne žali novca,
tu je naša zatvorena ovca. (Bitelić)

Pjevanjem različitih dvostihova djevojke (jedna grupa pjevačica je u mladoženjinim a druga u nevjestinim svatovima) prate kako ovaj tako i ostale djelove svadbenog ceremonijala. Ovdje ne možemo donijeti tekstove svih pjesama koje se pjevaju na piru. U jednom času to su stare obredne pjesme kojima se tražio blagoslov roditelja i željela sreća mladencima a trenutak kasnije to su različiti šaljivi dvostihovi na račun izgleda ili bogatstva mladenaca, svekrve ili ostalih svatovskih uzvanika. Evo kako svatovi (jengije) koji su došli po nevjestu (=nêku) i nevjestine prijateljice pripijevaju jedni drugima duhovito se podrugujući. U nastavku su dvostihovi koji se pjevaju prilikom dolaska svatova u mladoženjinu kuću i dr.

Faljen Isus, naš narode mili,
 jeste li nan nêku opremili?
 Vazda Isus, naše nêke svati,
 jesu li vas zabolili gnjati?
 Zeleni se trava od otova (=otave)
 je li naša nevista gotova?
 Oj divere, daj vrataru para,
 neka kupi kutiju cigara.
 Nije vratar ostao bez para,
 da ne može kupiti cigara.
 Oj divere, daj para mladiću
 neka kupi petrolejku sviću.
 Došli su nam naše seke gosti
 oko kuće pokupiti kosti.
 Nismo došli kupiti kosti vaše,
 već odvesti ono što je naše.
 Oj svatovi, veliki i mali,
 mjesto cure ženu smo vam dali.
 Nemojte nam propivati ništa,
 mi smo jenge iz vorešta mišta.
 Ajde nêko, sada jenge ljubi,
 otari im puru oko zubi.
 Što ste došli ovde pripivavat,
 kupite se pa ajdete spavat.
 Bolje b' bilo da smo išli spavat
 nego 'vake svate pričekavat.
 Nismo došli ispijati čaše,
 već uzeti ono što je naše.
 Ove jenge što su se uznile,
 il' su lude, il' su se opile.
 Ove cure nisu 'vake bile
 dokle nisu rakiju popile.
 Nismo došli pit rakiju vašu,
 već smo došli pratiti seku našu.
 Jesu li ovo nêke kolegice
 što revaju kojno magarice.
 Ona tamo što nam popivava
 stida nema kojno jedna krava.
 Ova cura što je zaridala (=ostarila)
 tri je sala ne bi namazala.
 Oj ti jengo, dugačkoga nosa,
 dosta mi je tvojega prkosa.
 Što mi ova pripivaje sida,
 ja je ne bi' ni za svoga dida.
 Nêko naša, budi nan vesela
 kad ti bježiš iz ovoga sela.

Zbogon ostaj, kućo pocigliana
i u tebi majko rasplakana.
Zbogon ostaj, kupino i drače,
ode neka, niko je ne plače.
Zbogom, seko, i sritno ti bilo,
pošalji nam kojega na silo.
Naša seko, imaš gospodara,
križala si ruke kod oltara.
Procvjetao jorgovan pa visi,
neko naša, više cura nisi.
Strino naša, oprosti joj grije,
nji'ova je, naša više nije.
Veseli se, stara majko moja,
evo ide izminica tvoja.
Ajde, neko, ti poljubi vrata,
to je kuća tvoga milog zlata.
Veseli se, moja majko stara,
vodimo ti kućnog gospodara.

(Jabuka)³⁵

Ili:

Dobro jutro, nane moja stara,
evo tebi vodim gospodara.
Nane moja, evo ti nevista
više valja, nego drugi' trista.
Nane moja, izlazi iz lada,
evo tebi nevjestica mlada.
Faljen Isus, draganovi dvori,
svekrvice, vrata mi otvori.
Svekrvice, ja ti želim sriću,
prvo jutro užegla ti sviću.
Imam svekra, dobar mi ko duša,
u svekravu đava mi je uša.
Svekruva mi bolja nego majka.
ona ruča mene istra vanka.

(Velić)

Ili:

Prva jenga debela u pasu
kano moja šenica u klasu.
Barjaktaru, barjak ti se vije,
a na njemu ni kokoši nije.
Barjaktaru, mala ti je cina,
a košulja od osam stotina.
Došli su nam gosti ispod kule,
dat ćemo im na pijatu pure.

(Potravlje)

Djever (rjeđe netko drugi od svatova) traži mladenku od »vratara« riječima: »Izgubili smo ovcu. Čujmo san da je ovdje i ja je moram nać« (Gala). »Vratar« kaže da imaju neku ovcu, ali ne znaju da li je njihova. Pita: »Kakve je dlake vaša ovca?« Djever kaže: »Moja ovca je malo ričaste dlake« (Velić). Ukućani sada iz kuće izvedu neku stariju ženu i kažu da ova nije iz njihova stada i sigurno nju traže te pitaju: »Je li ovo vaša ovca?« Svati kažu: »Valjala je i ta niko doba. Sada ne valja, jadna. Nije naša« (Dugo Polje) ili »Dobra je i ova, ali nije naša«.

³⁵ Jerko Bezić, Folklor Sinjske krajine — tekstovi, god. 1987, rkp. INU 762 (Muzički snimak na kolutu 203).

Zatim ukućani izvode opet drugu ženu pa svati opet kažu da nije njihova i traže drugu. Ako im izvedu malu curicu svatovi kažu: »Valjat će i ta komu. Naša nije« (Dugo Polje). Svi nastoje izvoditi što više šala pa se desi da i neka djevojka koju izvedu nastoji uvjeriti svatove da je ona ta ovca koju traže pa ljubi svatove i neće ići od njih, ali pri ljubljenu nekoga ugrize pa je oni gone da nije njihova (Zelovo). Katkad i svatovi prihvate djevojku, poljube je i kažu: »Daj i tu!« (Otok). Pošto je mladenkin brat izveo 2—3 djevojke ili žene, kaže da se njemu više ne isplati tražiti, on ima i drugoga posla, te neka mu nešto plate za trud. Djever obećaje da će mu platiti samo neka dovede njihovu ovcu. Sada dovode mladenku i svati kažu da je to njihova i hoće je uzeti, ali je ukućani ne daju. Kažu da je ta ovca kada je do njih zalutala, imala prebijenu nogu i oni su ju morali liječiti i njegovati te traže da im se to plati. Ili negdje kažu: »Dajte mi odštetu koliko je ovca potrošila kod mene«. Svati kažu: »Koliko ti imaš koristi od ovce?« i neće platiti (Zelovo). Tada se pogađaju. Negdje daju za otkup malo novca, do 20 n.d., ili pokušavaju i tom prilikom produžiti šalu pa im daju kakav stari novac. U nekim slučajevima počne djever nuditi otkup 0,05 n.d., pa nudi sve više dok ne dođe do 100 ili 500 n.d., što zavisi o bogatstvu svatova. U selu Jabuci djever za otkup daje »vrataru« jabuku u koju je zataknut kovani novac. »Vratar« smatra da nije dosta i neće da prima dok djever ne doda još novaca. Kad je »otkupljena«, mladenka prilazi svatovima, sa svima se ljubi i pozdravlja te ulaze u kuću.

Barjaktar, djever ili prvinac ima čekić kojim lupa po vratima čim dođu kući nevjeste ili poslije kad ih pozovu ukućani u kuću. Udara čekićem u prag i dovratnike. Govori: »Ne može se ući, ovo triba proširit«. Ukućani govore: »Ma nemojte, vidite da je šire od vas. Možete ući i vi i barjak«. Barjaktar lupa i dalje i govori: »Ne može ući moja družina. Triba proširit« (Otok). Nevjesta ili druga koja žena iz kuće donosi dar za barjaktara: na vrh barjaka stavi mu jabuku, bičve, bijelu košulju ili peškir i sveže mu na vrh jednu živu kokoš, koja ne smije biti crna. Kad je dobio dar barjaktar ulazi u kuću, ali sada prvinac, čauš ili djever uzme čekić pa i on lupa i ne prestaje dok mu ne daju dar. Katkad pak uđu u kuću pa onda po kući počnu razbijati i lupati, dok im ne daju dar. Obično nevjesta daruje svim muškarcima iz svatovske družbe čarape, ženama *šudare*, a kočijašu daje zobnice za konja. Poslije toga sjedaju i jedu, ali ako su roditelji djevojke siromašni, onda se u njih ne zadržavaju, nego odmah idu u crkvu na vjenčanje. Mladenkini ukućani časte svatove rakijom, daju im ručak. Ali i svatovi donesu sobom pića pa časte ukućane, a katkada stari svat donese pečena brava na ražnju ili polovicu pečena prednjeg dijela ovna s rogovima, kojemu iz usta viri velika crvena jabuka. Stari svat daje mladenkinu ocu pečena ovna i kaže da daje »glavu za glavu« što mu odvođe kćerku. U mladenkinoj kući se časte i nazdravljaju do 3 sata poslije podne kada polaze u crkvu. U Veliću prilikom te gozbe netko nastoji skinuti mladenki cipelu s noge da može od djevera tražiti otkup. I sama mlada katkada pomaže da joj uzmu cipelu s noge. Kad joj ugrabe cipelu pjevaju:

Prijatelju, pala nam je rosa,
oj, divere, mlada ti je bosa!
(Velić)

Sada djever mora otkupiti cipelu. Cipelu obično uzme tkogod od njezine rodbine, a desi se da joj skinu cipelu i 2—3 puta i on mora otkupljivati. Među ostalim šalama, u Grabu, Jabuci i Udovičićima svatovi su tvrdili da je mlada *ševasta* i htjeli su da se to plesanjem provjeri, da ne bi na vjenčanje odveli *ševastu*.³⁶ U ostalim selima tako provjeravaju mladu tek kada dođe u mladoženjinu kuću.

O d l a z a k u c r k v u

U Hrvacama *debelom diveru* mladenki ukućani moraju dati prije polaska u crkvu čašu od pola litre. Ako mu ne daju, onda svatovi počnu po kući kupiti i odnesu sa sobom žlice, čaše i viljuške.

Prije polaska iz kuće mlada klekne pred roditelje i traži od njih blagoslov i oprost: »Ja pitam proštenje najprije u Boga, pa onda u oca i matere i u svih vas koji me slušate«. U nekim slučajevima jengija klekne i u ime mlade traži oprost. Prisutni odgovaraju mladenki: »Bog ti protija grihe«. Mladenka se tada poljubi s roditeljima i rodbinom. U podatku iz Dugog Polja kaže se da majka blagoslovi blagoslovljenom vodom kćerku i poželi sreću, a otac održi govor: »Sve zlo ostavi pod mojim krovom i traži pamet drugu. Ponašaj se dobro, ne puštaj jezik priko zubi, zaključaj ga. Sa starijim se ponašaj uljudno, pa ćeš biti ugodna svakome«. Ostali kažu: »I Bog ti protija!« U Hrvacama za sreću svatovima stave u džep blagoslovljenu sol. U istom se selu kaže da nevjestina mlada sestra razbija *pijat* ili čašu na stepenicama kada nevjestica ide iz kuće. Ona je, naime, na redu za vjenčanje. U Dugom Polju prvinac pri polasku mladenke iz kuće razbija tanjur, a u Zelovu kum razbija čašu. On je baci preko sebe i razbije, i zatim prekrsti sebe i nevjestu. To je protiv uroka. Također protiv uroka u Dugom Polju nevjestica nosi naopako okrenut jedan komad odjeće. Na dan svadbe mladenka je do prvog rata, a kasnije sve manje, nosila, posebno oglavlje, okićeno srebrom i zlatnim resama koje su joj padale preko očiju. To se oglavlje zvalo *kov* ili *kovrljak*.³⁷ Preko kovrljaka mlada je imala kratku koprenu koja joj je prekrivala oči, a u posljednje vrijeme mlada ima veliku koprenu koja joj prekriva čitavo lice. Svatovi s mladom idu u crkvu *naoposum*, za suncem i u Hrvacama se kaže da je to radi sreće. Pravoslavci za *naoposum*

³⁶ Kazivačima Marku Čosiću, r. 1894. i Ivanu Krstiću, r. 1903. iz Graba, Mirku Badalo, r. 1928. iz Udovičića i Filipu Čoti, r. 1940. iz Čačvine, pročitao sam ovaj rad prilikom njihova boravka u Zagrebu na Smotri folkolora 1967. Tom prilikom sam od njih dobio neke dopune iz sela Grab, Udovičići i Čačvina (koje podatke nemam u rukopisnoj zbirci), a ujedno sam provjerio i ispravnost ostalih podataka. Spomenutim kazivačima zahvaljujem na ovoj pomoći.

³⁷ Prema Bogišićevu navodu s područja Cetine i Sinjske krajine kaže se da udate žene ne nose kapu »nego mjesto nje kovrljak pokriven okrugom« (V. Bogišić: *Grada u odgovorima iz različitih krajeva slovenskog juga* (dalje: Bogišić), JAZU, Zagreb 1874, str. 128). I u knjizi Marijane Gušić Tumač *Izložene grade* (Etnografski muzej, Zagreb 1955, str. 141 i 161) spominje se kovrljak kao oglavlje udate žene. Kazivači su mi naglasili da je nevjestin kovrljak na dan vjenčanja bio bogatije ukrašen od onoga što su ga udate žene nosile svakodnevno; neki su ga nazivali i *krunom*.

uzimaju smjer suprotan kretanju sunca. Mladenkini roditelji ne idu u crkvu i isprate svatove samo jedan komad puta. Ostala mladenkina rodbina prati nevjestu do crkve, nakon vjenčanja i oni se vraćaju kući, a nevjestu preuzimaju mladoženjini svatovi. Dok idu u crkvu naprijed idu nevjestini pratioci, tj. njezin rod, zatim nevjesta, a onda mladoženjina svatovska družba.

Kada svatovi polaze iz mladenkine kuće, djevojke počinju pjesmu:

RADOŠIĆ 1965.
Počinje Anđelka Gugić (1942),
prate je: Dragica Radović (1938) i
Pava Gugić (1938).

Zbo - gon o - staj, ku - lo po - ci - gla - na,
i u te - bi majka raspla - ka - na,
(i u te - bi majka raspla - ka - na.)

Kad je pošla, majka jon je rekla:
»Slušaj, kćeni, svekrvu i svekrva!«
Robu moju neće vozit kola,
sve bi stalo u dva tavajola (ubrusa).
Svekrvice, donit ću ti robu,
dabogda je derala u grobu.

(Pjesmu u selu Radošić snimio i zapisao J. Bezić)

ili:

Odi zbogon, ćerce* moja,
odi zbogon, ćerce* moja,
tuđog ćaću ćaćon zovi,
tuđu majku majkon zovi,
tuđog brata braton zovi,
tuđu seku sekon zovi.
Ođi zbogon, ćerce* mo'a!

(Snimio na kolut 203 J. Bezić u Radošiću 1965).

(* Osamdesetgodišnja pjevačica, očito zabunom, pjevajući izgovorila majko umjesto ćerce).

Nevjestina braća idu katkad sa svatovima, ali češće idu prije njih mladoženjinoj kući »da vide gdje će im živjeti sestra«. Dođu u kuću i traže »nogu za nogu«, a otac mladoženje im daje pršut. Tu ostanu i piruju s ostalim svatovima, a naveče idu kući.

U selima Otok, Grab, Trilj i Košute, kada svatovi idu u crkvu ili iz crkve, ako naiđu kraj gostionice, gostioničar iznese stolove, na njih postavi likere i vino, te daje im besplatno koliko god ih ima i koliko mogu popiti. Ponekad svatovi njemu za uzvrat daju kokoš.

Vjenčanje je poslije podne ili poslije velike mise, ako je nedjelja, a nekad su u nekim selima svećenici vjenčavali jedino prije mise kako bi prisilili svatove da ostanu u crkvi na misi.

U Udovičićima, Otoku i Dicmu mladež granjem i kamenjem zagrađi put, pa se tu svatovi moraju zaustaviti i častiti vinom iz buklije — drvene plosnate boce, a mještani im čestitaju. U Košutama iz svake kuće izlaze pred svatove, iznose piće i časte ih.

V j e n č a n j e u c r k v i

Kod crkve se svatovi susretnu s mladoženjom koji ih ondje čeka, ako je iz iste župe, a ako je iz druge župe, iz daleka, onda i on odlazi po mladu i zajedno dolaze u crkvu na vjenčanje. Od posljednjeg rata sve se češće dešava da i mladoženja ide po mladu i da zajedno dolaze u crkvu na vjenčanje, a ne da čeka svatove kod crkve. U Glavicama je zabilježeno nekadašnje vjerovanje da ako netko želi neslogu mladencima, treba da prilikom vjenčanja u crkvi potajno zaključa katanac, i mladenci će bježati jedan od drugoga, neće imati mira ni sloge dok se taj katanac ne otključa. U Hrvacama se vjeruje da u crkvi mladoženja treba da kleči na nevjestinoj traverši — pregači da bi bila čvršća veza u braku. Za vrijeme vjenčanja mladenka kleči mladoženji s desne strane, a kraj njih kumovi. Kada svećenik blagoslovi prsten, mladoženja ga stavlja mladenki na desnu ruku. Po završetku vjenčanja mladenka daje svećeniku *bičve* koje je do tada nosila za pojasom, a mladoženja mu daje novac (za Austrije 5 »viorina«, danas 10—15 n.d.). Lovrić kaže da je mladenka davala svećeniku maramu, a mladoženja bocu vina, pogaču i četvrt pečena janjeta.³⁸ Kada iziđu iz crkve nevjestina obitelj i prijatelji darivaju mladoženju šugamanima, čarapama, i grotuljama što on prebaci preko ramena i tako nosi kući (Hrvace). Kod crkve se počaste pršutom, pogačom i vinom što je donio mladoženja. Jengije imaju u torbi smokava i oraha pa ih kod crkve bacaju djeci. Po izlasku iz crkve svatovi su obavezno pucali iz pušaka i pištolja, bučno pjevali i jujuškali. Kad svatovi krenu mladoženjinoj kući prvinac ili tkogod od svatova juri kući mladoženje, najavljuje dolazak svatova i traži *muštuluk*, a mladoženjina majka daje mu *bičve*, *terluke* ili pršut (Hrvace). Lovrić opisuje da su u njegovo vrijeme prvinci jurili na konjima vjerenikovoju kući navijestiti dolazak svatova pucanjem iz pištolja, a najbrži dobije na dar vezenu maramu. Čim su obavijestili

³⁸ Lovrić, str. 124.

ukućane prvinci se vraćaju natrag svatovima, a otac mladoženje daje im vina koje odnesu ususret svatovima i časte ih. U Vrličkoj krajini zabilježili smo podatke o natjecanju u trčanju onih koji idu najaviti dolazak svatova. Tako u Vinaliću u blizini mladoženjine kuće skoči s kola kum i djever i trče do kuće, ali uvijek mora pobijediti kum.

Svatovi iz sela Košute pred crkvom u Trilju
Foto: J. Miličević, 1966. (Institut za narodnu umjetnost)

Kad stigne pred kuću na pragu ga dočeka domaćica, okiti ga i daje mu košulju, čarape ili maramu, a onda on uzme bocu s vinom i izlazi pred svatove, pozdravi ih i pita kako su putovali. U autobiografskom djelu *Mladi dani* D. Šimunović opisuje svatove u selu Poljani kod Vrlike i kaže da je »na vratima avlije lepršao svilen barjak s jabukom na vrhu, a po davnom običaju svatovi su se imali natjecati tko će ga prvi ugrabiti« i opisuje jednu nevjestu koja je »proti običaju« pretekla sve svatove i ugrabila barjak.³⁹ I prilikom kretanja svatovske povorke od crkve mladoženjinoj kući pazi se da svatovi idu naoposum, tj. da se ne vraćaju putem kojim su došli, nego da načine krug u smjeru sunčeva kretanja; a negdje se kaže samo toliko da se ne vraćaju putem kojim su došli.

Lovrić iznosi da mladenci ručaju prije vjenčanja u nevjestinoj kući, a poslije vjenčanja idu kući mladoženjinoj.⁴⁰ Na temelju više

³⁹ Dinko Šimunović, *Pripovijesti, Mladi dani*, Porodica Vinčić, Zagreb 1965, Matica hrvatska — Zora, str. 314—315.

⁴⁰ Lovrić, str. 121—122.

od četrdeset naših terenskih zapisa sa područja Sinjske krajine iz god 1965. i 1966. odlaze svatovi poslije vjenčanja također mladoženjinoj kući. Samo u jednom našem zapisu (iz Maovica) kaže se: »Ako je svatovima usput poslije vjenčanja u crkvi ponovno svrate mladenkinom kući, tu se malo zadrže a onda idu mladoženjinoj kući«. Stoga držimo da je netačan Erdeljanovićevo navod prema kojemu posebno baš i u Sinjskoj krajini svatovi »obično najprije otidu zajedno s devojkom na venčanje i posle toga se vrata u njenu kuću na gozbu.«⁴¹ (Pri tom se Erdeljanović poziva na str. 245 već spomenutog Bogišićeva Zbornika gdje, međutim, o tome nema ni riječi). Erdeljanović je, uostalom, izvodio veoma široke zaključke o običajima Sinjske krajine a služio se jedino podacima iz selâ Hrvace i Turjaci. Erdeljanovićeve tvrdnje o toj pojedinosti svatovskih običaja u Sinjskoj krajini poslije su nekritički preuzeli i pozivali se na njih Š. Kulušić⁴² i R. Kajmaković.⁴³

D o l a z a k s v a t o v a u m l a d o ž e n j i n u k u ć u

Kada svatovi ulaze u mladoženjino dvorište, na kućnom pragu ih dočeka mladoženjina majka, a ponekad i otac. Mlada prilazi pragu koji je pokriven *mutapom* — vunenom vrećom ili bijelim platnom. Mladenka obično otkloni prostirku s praga, klekne na prag, poljubi ga ili prekriži rukom, zatim ljubi ili prekriži dovratnike sa strane, a na kraju prekriži gornji dovratnik. Ponekad svekrva moli i škropi nevjestu blagoslovljenom vodom ili donese rešeto ili sito sa smokvama, orasima, bademima i drugim voćem, slatkišima i žitom čime posipa mladenku i ostale svatove. Poslije toga mladenka uzima prostirač s praga, stavi ga preko ruke, ulazi u kuću, prilazi svekrvi, pozdravlja je i pita. »Jeste li mi zadovoljni, ja sam vam došla?« — »Jest iz sveg srca sam zadovoljna« — kaže joj svekrva i poželi joj sreću u budućem životu (Velić). Sada se mladenka ljubi sa svekrvom, zatim sa svekrom i ostalim ukućanima. Dok mladenka prilazi kući i ljubi se sa svekrvom, djevojke pjevaju dvostihove:

Veseli se, stara majko moja,
eto, ide izminica tvoja.

Valjen Isus draganovi dvori,
svekrvice, vrata im otvori.

Veseli se, moja nano stara,
dovodi ti novog gospodara.

⁴¹ Erdeljanović, str. 227.

⁴² Spiro Kulišić, Matrilokalni brak i materinska filijacija u narodnim običajima Bosne, Hercegovine i Dalmacije, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Nova serija sv. 13, Sarajevo 1958, str. 60.

⁴³ Radmila Kajmaković, Zenidbeni običaji, Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Nova serija sv. 15—16, Sarajevo 1961, str. 206.

RADOŠIĆ 1965.
 Goni Marija Ćugić (1946),
 reraju: Drāgica Radović (1938) i
 Pava Ćugić (1938).

♩ = 176

Ve-se-ū se, (ve-se-ū se,) sta-rā maj-ko mo-ja,

(ve-se-li se) (ve-se-li se, sta-ra maj-ko mo-ja,)

[Re—re, re—re,

e-to, i-de iz-mi-ni-ca—two-jaj. O.N.F.

re, re.re, re, re.re—→ a—aj.!

(Pjesmu snimio i zapisao J. Bezić)

U kući mladenka sjedne, a ukućani joj pružaju malo dijete (obično muško), najmlađe dijete u kući, mlada ga poljubi i daruje bičvama koje je za tu priliku nosila za pojasom. Kaže se da uzima muško dijete, ne bi li i ona imala muško. U Dugom Polju nevjesta stavi na ognjište jabuku i bakru, okrene ih naoposum dva puta. Zatim mlada izlazi pred kuću da baci jabuku preko kuće. I tom prilikom postupa se različito na pojedinim svadbama, a nema određena pravila. Negdje mlada baca samo jednu jabuku, negdje više, negdje baca jedino ona, a negdje bacaju svi svatovi. Obično je posebna jabuka koju baca mlada. To je kičena jabuka ili *kičenka* — u jabuku je zaboden kovani novac. Negdje se kaže da je sramota ako se jabuka ne prebaci preko kuće, drugdje kažu da mladenka nije vrijedna i da je bila slaba čobanica kad ne može daleko baciti (Velić). U Hrvacama se kaže da jabuke baca preko kuće za sreću, a ako ne prebaci kuću da će brzo umrijeti. Zatim mladenka iz torbe ili sita baca djeci orahe, smokve i jabuke, a katkad i razreže jabuke da bude više komada i da se djeca mogu jagmiti. Poslije toga svatovi počinju dovikivati da je nevjesta *cotava* — šepava ili govore da je dovedena *cotava ovca*. Mlada zapleše malo sa svekrvom, zatim s djeverom i nekim drugim iz svatovske družbe i kada vide da nije *cotava* kažu: »Vodi je u kuću, nije *cotava*!« Sada svatovi idu u kuću, sjedaju za stol, i mlada sjedne između djevera i jengije.

Dok svi ulaze u kuću barjaktar, prvinac, a u Zelovu kum, ne ulazi u kuću dok ne dobije dar. U Dicmu barjaktar stoji pred kućom i šuti.

Ukućani ga zovu u kuću, nose mu jela i pića, ali on sve odbija i ništa ne govori. Konačno, nakon dužeg nagovaranja, on kaže da je bos jer su mu »iskidane čarape« i kad mu dadu nove, on ulazi u kuću. U mnogim selima barjaktar se penje na krov kuće, čekićem razbija crepove na dijelu krova iznad ognjišta, gdje je krov najniži. On viče: »Što ono dimi? Triba ovo otvoriti, da ne dimi, triba ovo popraviti. Kuća vam kapi.« Dok on lupa mladoženjina majka donese mu i daje bičve, terluke i košulju govoreći: »Nemoj više razbijat, to je dobro, to su stari ljudi sazidali. Oni su bili dobri majstori«. Kad primi dar, barjaktar učvrsti barjak na krovu, a ukućani mu daju vina pa ga zalije da mu bolje raste i tu ga ostavi za sve vrijeme svadbe. U Turjacima barjaktar se popne na krov mladoženjine kuće i zatakne barjak uz dimnjak, a onda počne rušiti dio dimnjaka ili krova. Viče: »Lončina, dimi li ti? Razori' ću ti dimnjak neka te dim izduši!« Kućni domaćin odgovara: »Ruši, ruši, ja ću napraviti drugi, bolji«. Ipak mu na kraju daje dar da prestane, a u Košutama *pirov čaća* (otac mladoženje) daje *lončini* (kuharu) pršut i lončina dobaci pršut barjaktaru. Barjo — barjaktar reže pršut u komade dobacuje svatovima koji se tu skupe i gledaju. U Gali čauš u kući mladoženje počinje razbijati sve oko sebe, a prestane kad mu dadu pijevca ili košulju. U Zelovu kum udara po krovu, razbija crepove i čeka dar. Za šalu mu najprije donesu nešto stare robe i pitaju: »Da l' to tražiš?« On to štapom uzme i baci dalje: »Ja to ne trebam«. Tada mu iznesu rakiiju ali ne prima ni to. Napokon mu iznesu bijelu košulju. To on stavi preko ramena i ide u kuću. Malo se razlikuje podatak iz Dugog Polja gdje prvinac nosi barjak i ne ulazi posljednji u kuću nego čak skoči s kola u blizini kuće i trči u mladoženjinu kuću. Kada uđe zaključa vrata i ne otvara dok ga ne daruju. Mladoženjina majka mu daje bičve ili rubac. Svatovi nastoje da ga prevare pa da netko prije njega uskoči kroz prozor u kuću i onda prvinac ne dobiva dar. Kada svatovi uđu u kuću domaćin iznosi vino onima koji nisu pozvani na pir a skupili su se da vide svatove.

P i r

Na pir se sakuplja sva rodbina i susjedi s djecom, pa se znalo naći na okupu i do 100 osoba, a danas su česti pirovi sa 10—15 osoba na koje ne dođe ni sva bliža rodbina. Hrana je tom prilikom raznovrsna i ima je u izobilju jer mnogo toga pripremi mladoženjina obitelj a dosta donesu i svatovski uzvanici. Najviše se konzumira različito meso i vino. Uz jelo svatovi nazdravljaju jedan drugom i izvode se različite šale. Najviše svatovi nastoje ukrasti mladenki cipelu s noge. Za mladu se brine kum pa ako joj je ukradena cipela onda mu u selu Bitelić prigovaraju: »Kako te nije sram da ti je nevista bosa. More ti se priladit, pa to je sramota za naše cilo selo. Reć će nam kako ne vodimo računa o ženama«. Onaj tko je ukradio cipelu obično se preobuče u staru robu, uzme štap i torbu u kojoj drži cipelu, a katkada se i nagaravi po licu. On kaže: »Ja imam cipelu za prodat«. Kum: »Koliko tražiš za cipelu?« — »Dvi iljade«. — »To je puno. Toliko ti

ne vridi. Dat ću ti iljadu«. Tako se nagađaju, te kum plati za cipelu i obuče mladu. Za vrijeme tih šala a i cijelo vrijeme pira nevjesta mirno sjedi za stolom, pa se zato za otuđenu osobu i kaže: »Sidi za stolom ko mlada nevjesta«. Katkad svatovi nastoje da s mladenke, osim cipele, ukradu i traversu ili pojas, pa treba i to kum otkupiti i vratiti nevjesti. Zbog toga kum neprestano čuva nevestu, pa je ne pušta samu ni na stranu, nego odredi da je jengija prati i čuva.

Osim toga, radi otkupa, svatovi sakrivaju — »kradu« i starog svata ili njegova vola, ili magarca kojim će mlada kasnije dogoniti vodu za domaćinstvo i za to mlada plaća otkup. Negdje »ukradu« kравu ili vola i otjeraju u kuću mladenkinih roditelja i tek sutradan traže otkup. Ako tko od svatova ukrade — sakrije barjak, barjaktar mora platiti otkup da ga dobije nazad.

Otkup mora plaćati mlada i u slučajevima kada svatovi dovedu vola iz štale i prijete da će ga ubiti. U Grabu, kako je zabilježio N. Bonifačić prema kazivanju Mate Livaje, službenika Muzeja u Sinju, »vola je izvodio stari svat, svatovski starješina. On bi došao s volom prid kuću. Zvao bi gazdu: — Ej, pirov ćaća, dotirali smo mi vola, da ga ubijemo, nema se šta jist na piru. Ima i' goli' i bosu' i gladni'. Triban se ja starati za 'ranu i obuću svojoj družini.

Sad pirov ćaća dokazuje da ima svega. On donosi na guvno pršute, vino, kruh, da pokaže koliko ima hrane. — Evo, ima svega! A nevjesta donosi bičve i terluke, da se obuju. To stavlja na vola. Cilj 'vola' je da stari svat izvuče nešto od neviste. Nakon što je darovan on vraća vola u štalu. Vo je otkupljen«.44

Neki pak ne traže otkupa. U Hrvacama netko od mladenkine rodbine dođe noću za vrijeme pira u kuću mladoženje i ukrade iz štale magarca ili konja. Ako ga ukućani uhvate, za kaznu ga nagarave i pošalju kući. Ali ako onome uspije »ukrasti« magare, ujutro magare okite zelenilom i papirom, obuku mu čarape i vrata ga mladoženjinoj kući te kažu ukućanima: »Slabo ste ga čuvali. Nemojte tako čuvati i mladu.« Onda ih ukućani zovu u kuću i počaste.

Na svatovima se često »palilo« svekra ili svekrvu, ponegdje i mladoženju koje je mladenka morala spasiti i iskupiti. Najveći dio igara izvodi se drugi dan pira, ali nije strogo određeno vrijeme izvođenja, pa to čine pojedini svatovi onako kako im to najbolje odgovara.

Svekra silom dovedu do ognjišta, kao da će ga gurnuti u vatru, i pri tom bace šaku soli u vatru da pucketa govoreći da je svekar ušljiv, da to s njega padaju uši u vatru i izgaraju. Ovu šalu svatovi ponekad izvode i vjernije pa i opasnije za život svekra. U Brnazama postave ga na kola, na stranice kola nataknu kukurzovinu koju zapale i tako ga voze u kolima, dok nevjesta ne plati otkup, a za otkup daje čarape, marame ili voće, slatkiše i piće. Lovrić donosi podatak da svatovi stave kuma na tačke i zapale pod njim malo slame, dok ih ne umiri smokvama i rakijom, a to čine čaušu i svakom koji ne pristaje na troškove što ih društvo propiše.45 Ponekad svatovi zatvore svekra ili mladoženju u »zatvor« — u neku sobu i ne puštaju ga dok on sam

⁴⁴ Nikola Bonifačić Rožin, Folklorna građa Sinja i okolice, god 1966, rkp. INU br. 757, str. 47.

⁴⁵ Lovrić, str. 128

ili nevjesta za njega ne plati otkup u hrani (pršut) ili piću i sl. U Čitluku staroga svata prže »jer im smeta«, a mora ga iskupiti žena pršutom starim dvije godine.

U Zelovu, ako pripadnici mladenkina roda ne uspiju ukrasti iz mladoženjine kuće magare, konja ili vola, onda se maskiraju, nađu nečije magare, okite ga crvenim i zelenim vrpčama te dovedu u kuću. Kažu da su došli s putovanja i mole da prime njih i njihova druga na konak. Kažu kako su putovali pa je magarac »obosio« i zato nevjesta stavi *terluke* na magarca. Iscrpan opis »obuivanja magaraca« i drugih svadbenih igara donosi N. Bonifačić Rožin u prilogu: Narodna drama i igre u Sinjskoj krajini.

Gotovo je redovna pojava da se na svadbi pojavljuju maškare koje izvode različite šale. To su najčešće mladići koji nisu pozvani na svadbu, a sigurni su da će im biti obilato ponuđeno jelo i piće i da će ih rado primiti zbog šala koje izvode. Muškare su najčešće obučene u stare krpetine i nagaravljene po licu. Garavljenje lica u svadbi se često izvodi radi općeg smijeha, pa tako i svatovi garave jedni druge ili nagarave mladoženju. Onaj tko to čini pomiluje tobože po licu postupajući kao prijatelj; onaj tko je nagaravljen i ne zna za to, što prisutnima služi za smijeh i različite komentare.

Kasno u noći svatovi se razilaze kućama, ukoliko domaći nisu predvidjeli da svadba traje dva do tri dana. Ako mladenka počne dijeliti darove svatovima, znak je za polazak kući. Nekad se donosio jedan tanjur i kako je mlada dala kome dar, on je stavio novac na tanjur. Danas u bogatijim kućama najave: »Mi dijelimo dar, ali ne tražimo uzdarje«. Nakon podjele darova svatovi se pozdravljaju i odlaze kućama. U većini pak sela svatovi, ili barem dio svatova ostaje do polaska mladenaca na spavanje. I tom prilikom se izvode različite šale, a ozbiljniji su tek trenuci traženja i davanja oprosta pred polazak mladenaca na spavanje. Jedan od svatova obuče se kao liječnik. Tako se u Biteliću obuče u bijelo, uzme šešir, naočale, knjigu i olovku, pristupi mladoženji i mladoj i povede ih u sobu. Najprije pita mladoženju da li ga što boli, zatim ga pregleda i govori: »Sposoban si za ženidbu. Imat ćeš dice. Dobar ćeš bit, sretan«. Pregledava i nevjestu i pita je šta je boli, ali nevjesta, uglavnom, šuti i stidi se, pa se s njom dugo ne šali. Kad se vrati stolu »doktor« obavijesti svatove: »Pregledao sam mladoženju. Ustanovio sam da je sposoban da spava sa ženom. Isto je i mlada sposobna i do godine imat će sina ili kćer«. Poslije toga opet piju i nazdravljaju, a onda netko od svatova iziđe pred kuću pa imitira pjevanje pijevca i lepetanje krilima. Svatovi viču: »Nevista, već su zemani došli da ideš spavat«. Tada se pjevaju pjesme ili govore šale slobodnijeg sadržaja koje aludiraju na užitke prve bračne noći.

Prije polaska na spavanje mladenci traže oprost. U današnje vrijeme to se više ne čini, ali do drugoga svjetskog rata u selima Sinjske krajine redovno su mladenci tražili oprost i to pojedinačno. Prvo je na spavanje išao mladoženja, a onda mladenka. U nekim je slučajevima za njega tražio oprost kum, a za nju kuma ili jenga. To je zavisilo

najviše o tome da li su mladoženja ili nevjesta šutljivi ili su kumovi, djever ili jenga poznati kao učesnici na više svadbâ koji svuda drže zdravice, govore i traže oprost. Uz male varijante oprost se traži najviše ovim riječima: »Molim oprost najprvo u Boga, pa u svojih starijih, a onda u svega puka koji je tute (ovdi) na svadbi«. Prisutni odgovaraju: »Bog ti oprostio«. Pri tome mladoženja klekne pred roditelje. Ako za njega kum pita oprost, govori: »Prvo pitam u Boga proštenje pa onda u tebe za moga kuma« i sl. Mladoženja odlazi na spavanje i napominje da je vrijeme za spavanje. Tada uz isti tekst, kao i mladoženja, mlada ili tkogod za nju traži oprost i onda ona u pratnji kuma ili djevera i jenge ide na spavanje. Podatak I. Ujevića o ženidbi u Imotskoj krajini⁴⁶ potvrđuje da je kum skidao nevjestu, kako to bilježi Fortis za ostalu Zagoru.⁴⁷ No i Fortis već onda napominje da se to činilo u prošlosti, pa se ni u jednom kazivanju zabilježenu posljednjih godina u Sinjskoj krajini ne spominje ta dužnost kuma. Jedino se u više sela potvrđuje i u novije vrijeme da kum odriješi nevjesti traversu, a jenga da skida oglavlje — krunu i, ako je neudata, stavlja je sebi. U Hrvacama kada joj odriješi traversu, nevjesta daje kumu košulju ili šugaman. U Čitluku mladu vode na spavanje kum i jengija. Jengija uzima od mladenke oglavlje i vraća se u prostoriju gdje su svatovi. Svatovi pitaju kuma za mladenku, a on pokazuje jengiju i kaže: »Evo je«. Ona sjeda za stol i pirovanje se nastavlja. Kada madenci legnu, mladići iz sela lupaju ili zvone oko kuće, a u Hrvacama se bacaju jabukama ili kamenjem u prozor sobe mladenaca, lupaju im po vratima i sl. U tome katkad sudjeluju i svatovi. U Brnazama jenga odnosi do vrata sobe u kojoj su mladenci pečenu kokoš, a svatovi nastoje provaliti u sobu vičući: »Ubode bik junicu«. U Hrvacama nakon lijeganja mlade, svatovi bi izišli pred kuću i vikali: »Di je, di je, utekla je, nema je!« A ako je tu nevjestu prije prozio neki mladić (kojeg ona nije htjela), onda ga svatovi dozivaju i pitaju: »Di je, nema je, je l' došla k tebi?« A on bi odgovorio: »Ajde, ajde, da bi bude valjala, ne bi vas ni zapala«. ⁴⁸

U Otoku, ako mladići uspiju ukrasti ključ sobe u kojoj će spavati mladenci, rastave svu postelju, a mladenka mora od njih otkupiti ključ.

U Čitluku, kada mladenci idu na spavanje, mladići zvone u zvona ili nastoje neprimjetno pod postelju postaviti zvonce, a uzicu provuku kroz pod ili je postavljaju kako drukčije da bi mogli zvoniti kad mladenci legnu. Bilo je slučajeva da su u postelju ubacili trnja i sl. (Otok), pa mladoženja treba dobro pregledati postelju prije spavanja. U Otoku kažu da su se šale s posteljom mladenaca prije više izvodile i da su nestale poslije prošloga rata.

U većini sela, pošto su mladenci legli, a svatovi ostali i dalje pirovati, spominje se da svatovi »pale« staroga svata, kako smo prije opisali. Stari svat mora im za otkup dati pršut, slatkiša i piće što

⁴⁶ Ivan Ujević, Ženidbeni običaji, Iz Imotske i Vrhgorske krajine u Dalmaciji, ZNZO, knj. 1, str. 161.

⁴⁷ Kulišić (v. bilj. 27), sv. 1, str. 89.

⁴⁸ Maja Bošković-Stulli, Folklor Sinjske krajine (dalje: Bošković-Stulli), rkp. INU br. 751, III dio, str. 595–596.

se odmah konamira. Tada piju i vesele se, te pjevaju različite pjesme, često i opscenog sadržaja. Neki svatovi odlaze svojim kućama na spavanje, a ujutro rano opet se sakupe u mladoženjinoj kući.

Prvi dan po vjenčanju mlada ustaje ujutro prije izlaska sunca. U pratnji jengije ili zaove odlazi s posudama po vodu. Mora ići rano »da bi uvijek bila vridna« (Brnaze). Tom prilikom mladenka je u svim selima Sinjske krajine ostavljala kakav dar na vodi — na bunaru ili na rubu izvora. Najčešće su to bile četiri jabuke koje je postavila na četiri strane bunara. Katkada ubaci jednu jabuku u bunar. Ponekad djevojka nosi na bunar slatkiša, jabuka i drugog voća, te rakije i to stavi na bunar, a kadikad i dobro začepljenu bocu s rakijom ubaci u izvor ili bunar da je tkogod kasnije nađe. Djeca rano ujutro dolaze pogledati što je mlada ostavila na vodi i oni pokupe darove.

Kad se mladenka vrati s vodom kući, počisti peć (nekad je očistila pepeo s ognjišta) i naloži vatru, a zatim mete kuću. Kako već ustanu neki svatovi, oni bacaju različito smeće po podu da nevjesta mora duže mesti i da vide kako radi. Kad je uredila kuću, mlada uzme bocu s rakijom i ide u susjedstvo, časti susjede pićem i smokvama, upoznae nove susjede, a ako tko spava, ona ga probudi. U njezinoj pratnji ide koja ženska iz mladoženjine kuće i kazuje joj kamo treba ići i koga posjetiti, a prate je i djevojke koje pjevaju. U Brnazama susjedi daju nevjesti nešto novaca kad ih počasti rakijom. Djevojke koje je tom prilikom prate, pjevaju:

Mlada naša dar donila,
il' ga plati, il' ga vrati.

Nakon toga mladenka pripremi vodu, sapun i ručnik da se svatovi umiju, a nekad je ona poljijevala, dok su se umivali. Tko god se umije, baci na jedan tanjur nešto novaca čime plaća trud mladenkin što je išla po vodu. Kad tkogod dađe malo novca, svatovi mu prigovaraju da to nije dosta ni za vodu, a kamo li za sapun (Zelovo). Zatim svatovi jedni druge nagarave čađom pa onda prigovaraju kako može tako prljav biti među svatovima. Dešava se da se pojedinac mora umivati po nekoliko puta i svaki put platiti mladenki za to. Poslije umivanja svatovi jedu, a onda se nastavlja piti i veseliti. Izvode se različite šale, najviše »krađa« stoke ili mladenkine odjeće ili obuće, što ona mora otkupljivati. Svatovi »pregledavaju« mladoženju da li je zdrav poslije bračne noći, a izvode se i druge različite igre. Tekstove tih igara donosi N. Bonifačić Rožin u već spomenutom prilogu. Osim toga, izvode se i neke prije spomenute igre koje se u nekim selima izvode prvi dan pira prije večere, a cilj je svih tih igara da se uz šalu od mladenke, za nju ili starog svata, ili za mladoženju i sl. dobije otkup.

Naveče se svatovi razilaze, a ako svadba traje još koji dan, više se ne održavaju nikakvi običaji, nego se samo jede, pije i časti one koji prije nisu došli na red. Na odlasku nevjesta opet daruje svatove, a napose kuma kojemu daruje košulju, *šugaman* i crvenu vunenu torbu jer je on njoj pred polazak na vjenčanje darovao cipele. Kad svatovi odlaze, nevjesta ih isprati dio puta.

U iduću nedjelju »izvode« mladu u crkvu. Ona se obuče kao za svadbu. Ponese jelo i piće pa kod crkve časti svu rodbinu, u prvom redu svoju. Ako njezini žele, poslije mise idu na ručak u njezin novi dom. Svekrva uvodi nevjestu u crkvu, na mjesto koje joj po mužu pripada. Kada dođu u crkvu, nevjesta poljubi svekrvu.

Međusobna posjećivanja nakon svadbe zavise o udaljenosti dviju obitelji. Ako je mladenka iz daljeg sela, onda ona s mladoženjom ide u pohode svome rodu nakon 5—15 dana. Nose za dar piće i slatkiše za djecu. Uz mladence u prvi posjet ide djever, svekrva i još tkogod od roda. U Vinaliću ti obilasci (naročito ako su mladenci iz različitih sela) imaju određeni redoslijed i posebne nazive. Ondje se to održalo i do danas i zato ćemo spomenuti sve te posjete. Prvo dolaze već nakon pet dana sami mladenci njezinim roditeljima. Dolaze obično u subotu i sobom donesu pogaču, rakije, vina, voća i različitih slatkiša.

U drugu subotu, a prema dogovoru i prije, dolaze mladenkinim roditeljima *na mir* mladoženja, njegov otac, kum, djever i članovi bliže rodbine, ali samo muškarci. Donesu kao i mladenci jela i pića, ali u većim količinama, te ostaju na *prelu* do kasno u noć.

Dva dana kasnije mladenkin otac s nekoliko muškaraca iz uže rodbine ide u *obilazak* u mladoženjinu kuću. Neki i to zovu *na mir* ili *na prelo*.

Otprilike mjesec dana poslije svadbe je *obilazak*. Tada u kuću mladoženje dolaze majka i otac mladenke te njihova uža rodbina. Katkada ih bude i dvadesetak. Donesu pečena ili nepečena ovna netaknuta na ražnju, a u gubici mu crvena jabuka, donesu i različita jela i pića. Za ovaj se obilazak prije dogovore. Treba ga, naime, obaviti prije poklada jer u vrijeme korizme nema prela i ne smije se pjevati i veseliti.

U Sinjskoj krajini česta su i međusobna darivanja. Kad se rodi prvo dijete mladenkina majka kupuje za nj svu opremu i *bešiku* — kolijevku.

Na Uskrs *baba* (nevjestina majka) daruje zetu 10—20 obojenih jaja.

Na Božić *svastika* (nevjestina sestra) daje zetu kičenu jabuku — grotulje od oraha s jednom velikom jabukom. Obično mu to daje kod crkve i to, uglavnom, na prvi Božić poslije vjenčanja, rjeđe i kasnijih godina.

Muž i žena oslovljavaju se samo vlastitim imenima. Mladoženjin otac je nevjestin *svekar*, a majka *svekrva*. Mladoženjin brat je nevjestin *djever* a sestra *za(o)va*. Žena mladoženjina brata je nevjesti *jetrva*. Nevjestin otac je mladoženji *did*, a majka *baba*. Nevjestin brat je mladoženji *šura*, a sestra *svastika*. Muž nevjestine sestre je mladoženji *badžo*, a njih dvojica se međusobno zovu *badžići*. Did i baba zovu mladoženju *zetom*. Svekar i svekrva zovu mladu *nevista*, *neva* ili *snaša*.

Vjenčanje udovca ili udovice

U svim selima Sinjske krajine bio je do drugog rata raširen običaj da mladići trube i stvaraju buku prilikom ženidbe udovca djevojkom ili udaje udovice za mladića. Ako se ženio udovac udovicom nisu trubili, a taj je brak obično sklapan bez velikog slavlja.

Čim mladići saznaju da je udovac isprosil djevojku ili ugovorio vjenčanje počinju trubiti, a od dana vjenčanja, trube neprestano dan i noć. Rasporede se po različitim mjestima u selu i trube u volovski rog ili u staklenu brocu te lupaju u klepe ili staro posuđe. Naročito intenzivno lupaju dok udovac ide i vraća se s vjenčanja, kada trube u blizini njegove kuće. Neki udovci nastoje udobrovoljiti mladiće i nose vino i jelo, ali oni premda prime čast, i dalje trube. U Čitluku se ti mladići maskiraju u vrijeme svadbe, uzjašu na magarce pa jure oko svatova i trube. Nekada su znali toliko trubiti da udovac ne može više izdržati pa se rastavi. U Zelovu trube, lupaju i zvone te okite različitim otpacima kućna vrata. Jedan udovac iz toga sela obraćao se miliciji za zaštitu, ali su mu odgovorili: »Šta ćemo, takav je običaj!« i nisu mu mogli pomoći. Taj se običaj održao djelomično i do danas pa čak i u samom Sinju. Tragičan završetak braka između bogate udovice i siromašnog mladića, a uz to veoma dobar opis odnosa čitava sela prema takvu braku donosi D. Šimunović u »Mladim danima«.⁴⁹

Otmica

Već smo spomenuli da je otmica izuzetan slučaj sklapanja braka, pa je obrađujemo posebno bez obzira na učestalost te pojave u Sinjskoj krajini. Stvarna ili prividna otmica bila je u bližoj ili daljoj prošlosti poznata u većine naroda. Iscrpan opis otmice u dalmatinskim krajevima od sredine XVIII do početka XIX st. donosi Gerasim Zelić u djelu *Žitije*. On navodi: »Mnogi su po Dalmaciji i otimali djevojke, kad bi koji ženik siroma bio i ne bi mogao po običaju dalmatinskome isprosil djevojku i trošiti na svatove i pirove; ili kad bi se ženiku smilila djevojka, no ne bi je dao rod za njega«⁵⁰ Za područje Sinjske krajine značajna su dva izvora o otmici, a to su već spomenuta djela A. Fortisa (bilj. 27) i I. Lovrića (bilj. 2). Za običaje Sinjske krajine i podatke o otmici izvor nam je i knjiga F. Pettera koji spominje otmicu, no svi njegovi podaci više se odnose na ostale dijelove Dalmatinske zagore nego na Sinjsku krajinu. Još neke autore i podatke o otmici iz novijeg vremena spomenut ćemo uz iznošenje građe o tom načinu sklapanja braka.

Razlozi za otmicu mogu biti različiti. Najčešće se to čini ako roditelji iz nekog razloga ne dopuštaju kćerci da se uda za voljena

⁴⁹ Šimunović (v. bilj. 39), str. 320.

⁵⁰ Prema radu: Vesna Čulinović-Konstantinović, *Otmica kao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste kod naroda Jugoslavije*, Disretacija (Gerasim Zelić, *Žitije*, III, II; Beograd—Zagreb 1898. SKZ, knj. 44, str. 112—114, 134).

mladića ili je namjeravaju udati za drugoga. Drugi razlog ima ekonomsku podlogu. Kao zapisivač čuo sam upravo u Sinjskoj krajini od prilično mnogo kazivača da je siromaštvo razlog neodržavanja običaja i da bi običaji, da nije bogatijih seljaka, brzo nestali. Tako isto je kazivač iz Glavica istaknuo da »katkada ima odlučujuću ulogu imovinsko stanje mladenaca, pa se pribjegava umicanju djevojke da se iza toga ne mora prirediti uobičajeno svadbeno slavlje koje traži veće materijalne izdatke«. Otmica ima ekonomsku podlogu i u slučajevima kada roditelji žele osigurati svojoj kćeri, indirektno i sebi, veće blagostanje udajom kćerke za bogata, pa makar i defektna, mladića, a djevojka se tome protivi i dogovara s mladićem koga voli (a katkada i s bilo kim koji joj to predloži) da je on *umakne* — otme, samo da se ne bi ostvario plan roditelja. Možemo konstatirati da se dogovorena otmica provodi u većini slučajeva iz ekonomskih razloga. Time se izbjegavaju skupe svečanosti koje se prema tradiciji i običajima provode prilikom svadbe pa se zato i kaže u selu Cetini kod Vrlike: »Otišla iz ćoška, da nije troška« Današnje stanje tradicije otmice pokazuje da ona polagano nestaje, ali se ne može reći da jedino oštre zakonske mjere utječu na njezino nestajanje, nego to uvjetuje opći napredak društva, pismenost, prosvjećivanje stanovništva te jačanje veza s gradskim životom. S druge strane neki kazivači smatraju da je u selima istočno od Sinjskog polja otmica sve češća pojava i da su brojniji slučajevi danas nego prije rata. Taj podatak trebalo bi provjeriti u većem broju sela.

U Sinjskoj krajini zabilježena su dva oblika otmice: nasilna i dogovorena. Nasilna otmica danas gotovo ne postoji a rijetki pokušaji strogo se kažnjavaju i pravovremeno sprečavaju. U prošlosti se nasilna otmica dešavala u slučajevima kada bi djevojka odbila zaljubljenog mladića (ili mu se svidjela pa ju je oteo bez prethodnog razgovora), dok Bogišić spominje da je uzrok nasilne otmice »bio *prćija* ili drugi interesi, koje bi mladoženja prisvojio, kad bi vjenčao takvu *dotaricu*«. ⁵¹

Dogovorena otmica postoji i danas. Mladić se dogovori s djevojkom da će je oteti od njezinih roditelja protiv njihove volje a ponekad i protiv volje svojih roditelja. U većini slučajeva mladićevi roditelji znaju da će on izvršiti otmicu, dok ne zna nitko od djevojčina roda. Od starijih primjera možemo spomenuti Fortisov prema kojemu se u Morlaka ljubavi često završavaju otmicama, ali uz zajednički sporazum, i da ne postoji nasilna otmica »jer žene ovih krajeva po svojoj snazi obično malo zaostaju za muškarcima«. Dalje Fortis navodi da djevojka odredi vrijeme i mjesto otmice te »da to radi da bi se oslobodila mnogih prosaca kojima je možda dala izvjesna obećanja«. ⁵² Lovrić tumači realnije da se ljubavi završavaju otmicama samo u slučajevima kada postoji zapreka za sklapanje braka i da se otmice ne poduzimaju bez sporazuma obadviju strana. ⁵³ Da otmica uz spora-

⁵¹ Bogišić, str. 191.

⁵² Kulišić (v. bilj. 27), str. 84.

⁵³ Lovrić, str. 113.

zum nije rijetka, potvrđuje i Petter (polovica prošlog stoljeća), a jedan slučaj bilježi on i u samom gradu Splitu.⁵⁴

Podatke o dogovorenoj otmici donosi i G. Modrich u djelu: »La Dalmazia« Torino — Roma 1892. na str. 355. O nasilnoj otmici govori D. Šimunović u pripovijeci *Rudica*: »Oteo je silom nekaki momak na povratku s derneka u pjano doba, a bijaše iz Lipica kao i ona.«⁵⁵ U pripovijeci *Đerdan* djevojka ne želi bogata mladića nego bježi s voljenim. »Pa kako u onim krajevima ne bijahu takvi događaji ni rijetki ni čudni, dovršila se ona buka s nekoliko psovaka i prijetnja, a napokon prijateljstvom...«⁵⁶ Podaci prikupljeni u novije vrijeme pokazuju da je nasilna otmica postojala i prije, a u nekim slučajevima održana je i do danas te da otmica nije jako česta, ali se ipak dosta održala na ovom području.

U Sinjskoj krajini otmica ima naziv *umak*, *umicanje djevojke*, *umaknuti* — *umaka je djevojku*, dok se u susjednoj Vrličkoj krajini čuje i *ukrasti djevojku*. U većini slučajeva uzrok dogovorene otmice nije ekonomski i teško ga je objasniti. Iz nekih kazivanja dobiva se dojam da je u mnogim slučajevima otmica potpuno bezrazložna. Djevojka tu ima mladića, roditelji joj dopuštaju brak s njime, *dota* joj je pripremljena, svadba već dogovorena i pripravljeno jelo i piće, a djevojka odjednom, uoči svadbe ili čak i na sam dan svadbe, odlazi za drugoga mladića kojega jedva poznaje i za kojega bi joj roditelji isto tako dali privolu za udaju da ih je pitala. Po nekim kazivanjima roditelji djevojaka danas su emancipirani i spremni potpuno udovoljiti želji kćerke, ali im ona bez ikakva razloga čini velike nelagodnosti *umicanjem* za mladića s kojim nije zaručena. Djevojka koja se *umakla* pred samu svadbu ne snosi nikakve posljedice za svoj čin, treba jedino vratiti darove koje je primila, a često napušteni mladić ne traži ni to. Ne pruža logično opravdanje otmice podatak iz Brnaza da se djevojka, ako je lijepa i bogata *umakne* i po nekoliko puta ili da se *umakne* tek vjenčana nevjesta. *Opravdane* su pak otmice u slučajevima, a to je bilo često u sinjskim selima, da roditelji sprečavaju kćeri udaju za voljenoga mladića jer se ne slažu s njegovim roditeljima, ili smatraju da je siromašan i slab gospodar, ružna izgleda i sl. ili kada djevojka ne želi poći u neko zabačeno selo u brdima pa iskoristi novu povoljniju priliku za udaju u bogatije selo. Takve dogovorene otmice dešavaju se gotovo u svim selima. Jedan slučaj zabilježen je 1966. u samom Sinju, a prije par godina desila se i nasilna otmica, ali je intervencijom milicije djevojka oslobođena. Mnogi kazivači, osobito stariji, nerado govore o otmici i smatraju je sramotom kako za djevojku tako i za njene roditelje i rodbinu, pa se najlakše dobiju podaci o otmici ako kazivača pitamo za pojave otmice u susjednom selu. Dobiva se dojam da su stanovnici jednog sela više skloni otmici i da su ondje otmice češća pojava, dok su u drugom otmice rjeđe, no to bi bio zadatak posebnoga statističkog istraživanja, kao što bi bilo potrebno da se u selima ispita i usta-

⁵⁴ Petter, str. 124.

⁵⁵ Šimunović (v. bilj. 3), str. 142.

⁵⁶ Ibid., str. 226.

novi postotak otmica na ukupan broj sklopljenih brakova u jednom dužem vremenskom periodu.

Mnogi podaci govore da je otmica u ovim krajevima u prošlosti bila brojnija, premda su zakonske odredbe bile strože, a uz to je i crkva (nekada važan faktor u seoskom životu) nastojala onemogućiti otmicu. Otmičar i oteta djevojka morali su se pred vjenčanje ispovjediti, a da bi ih kaznio svećenik ih je slao na ispovijed biskupu u Split ili je djevojka radi dobivanja oprosta morala od vrata crkve do oltara ići na golim koljenima te od oltara moliti oprost od svih prisutnih. U nekim selima, kada je djevojka oteta crkveno je zvono *brecalo* kao da je netko umro. Uz to djevojka, koja je jednom oteta, ako se i pokaje što je to učinila, ne može se vratiti u roditeljsku kuću jer bi je okolina oštro osudila. Zato je razumljivo da je poneka djevojka s apatijom primila i nasilnu otmicu i javno potvrdila da je bila dogovorena jer je znala što je čeka ako se vrati u roditeljsku kuću. S obzirom na sve te činjenice otmica, kao etnosociološki problem, zavređuje posebnu pažnju i još temeljitije istraživanje u Sinjskoj krajini jer se ondje, vjerojatno, održala bolje nego igdje na području Hrvatske.

OBIČAJI I VJEROVANJA UZ ROĐENJE

U Sinjskoj krajini postoji uz rođenje čitav niz vjerovanja kojima je cilj osigurati zdravlje i normalan izgled budućem djetetu. Zbog toga postoje brojna pravila i zabrane kojih se trudnica mora pridržavati. Ako trudna žena poželi neko jelo, ukučani će joj svakako nastojati udovoljiti želji, pa tako i sasvim nepoznatoj trudnoj ženi ako prođe mimo kuće ponuditi vino, voće ili kakvo god jelo. Ako trudnica osjeti miris nekog jela, ili se sjeti pa poželi kakvo jelo, a ne ostvari tu želju i pri tome se dotakne rukom kojeg dijela tijela, na budućem će se djetetu javiti *želja* ili *maća* koja će biti na onom dijelu tijela kojega se majka primila, a imat će oblik i boju poželjena jela, voća ili pića. Tako se u Sinjskoj krajini tvrdi da ima dosta ljudi koji imaju po sebi oznake takve majčine želje: grozd, pršut, trešnja (koja u proljeće postaje izrazitije crvena), zečija usnica — od poželjena zečijeg pečenja itd. Onaj tko nije dao trudnici jelo dobit će ječmak (ječmičak) na oku.

Postoje i jela koja se ne preporučuju trudnici. Tako ona ne smije jesti puža jer će joj dijete biti balavo, kaže se u Glavicama. Ako jede zeca dijete će joj biti *drečavo* — s velikim očima, a ako pojede orah ili badem blizanac (dva ploda skupa spojena) vjerovalo se u Veliću da će roditi dvojke.

Gledanje nekih ružnih stvari može biti štetno za buduće dijete. Trudnica ne smije gledati nikakvu nakaznu stvar (prosjaka, grbavca) jer će joj i dijete biti nakazno. Ona ne smije nositi teške stvari i ne smije proći preko *procipa* — jer će se u njoj smotati dijete i teško će roditi.

No i sama trudnica može biti nosilac zla, pa se u Veliću kaže kako nije dobro da trudnica prođe ispred volova dok oru ili su upreg-

nuti u jaram. Zato ima trudnica koje će duže vremena stati i pričekati da se volovi okrenu u oranju pa da prođe iza njih.

Po izgledu trudnice nastoji se pogoditi spol budućega djeteta. Ako trudnica ima više izbočen trbuh, kaže se da će roditi žensko dijete, a ako ima širok trbuh, rodit će muško. Ako ima pjege na licu, bit će žensko dijete, a ako joj je čisto lice biti će muško.

Lovrić govori kako su se nekad žene malo brinule da izračunaju datum kada će roditi pa im se dešavalo da su rodile i na putu, bez ičije pomoći.⁵⁷ Naš suvremeni podatak iz Glavica govori da se žena spremala za porod toliko da je čak izvršila pripreme kao da će umrijeti: ispovijedila se i pričestila i oprostila od ukućana. Nekad u selu nije bilo babica, pa je kakva vičnija žena obavljala tu ulogu, a nastojali su je pozvati na vrijeme. Ako je bio težak porod na roditelju se stave moći svetaca. Lovrićev podatak da su žene rađale uspravno stojeći i vežući se o gredu⁵⁸ nije u našem terenskom istraživanju u Sinjskoj krajini nigdje potvrđen.

Neko se dijete rodi u košuljici i kaže se u Hrvacama za to dijete da će biti jako, junak i da će biti »znanstven« (učen), dok drugi podatak iz istog sela govori kako roditeljima nije drago da se dijete rodi u košuljici jer od njega postaje vještica. Neki košuljicu odmah zakopaju, a govori se da su je neki čuvali i nosili za vrijeme rata, jer štiti od metaka. Lovrić tvrdi da su žene prvih deset do petnaest dana svaki dan djecu prale u hladnoj vodi, ali ne iz praznovjerja nego iz uvjerenja da je takva kupelj zdrava i da jača mišićna tkiva.⁵⁹

Kad žena rodi, prvo joj prilazi majka, a zatim dolazi u posjete rodbina s darovima. Donesu joj *manestre* s jajima, okrugla kupovna peciva nanizana na špagu (neki donesu i do 100 komada), malo pića, kokoš, ostale različite hrane, a napose slatkiša i tortu (u novije vrijeme), te malo, riže i sapuna. U pohode dolaze samo ženske. Ti se posjeti zovu *babine* ili *babinja*. Obično su babine u nedjelju poslije poroda. Kao prvo jelo roditelji se daju frigana jaja i kruh i time se hrani nekoliko dana.

Ako se rodi muško dijete, u Sinjskoj se krajini kaže: »Rodilo se dite« a za žensko »Rodilo se po (pola) dite.« I roditelja koja rodi muško dijete na neki način je privilegirana.

Dijete se krsti 3—14 dana poslije poroda. Na krštenje nosi babica ili žena koja je pomogla pri porodu i kum ili kuma, ili idu kumovi i koja žena iz rodbine. Kum tada dariva babicu novcem. Kumovi mogu biti od vjenčanja ili se uzmu za krštenje. Kada kum sa krštenja donese dijete, daje roditelji nešto novaca, a ona njemu čarape, peškir (ručnik) i košulju.

U svim selima poslije krštenja je slavlje i ručak za kuma, a to slavlje zovu *pir*. Slavi se obično za prvo dijete, a za kasniju djecu manje. U starije se vrijeme to manje slavilo nego danas. Kazivačica iz Hrvacâ A. Radan kaže da su prije ljudi bili siromašniji pa nisu

⁵⁷ Lovrić, str. 135.

⁵⁸ Ibid., str. 135.

⁵⁹ Ibid., str. 67.

slavili sve te prilike. »Lako je bogatom slaviti i pirovati« — kaže ova kazivačica.

Kada se krsti žensko dijete slavi se sasvim malo, a za muško više. U Glavicama se za slavlje uz krštenje muškog djeteta kaže *muški pir* ili *veliki pir* a uz žensko *ženski pir* ili *mali pir*. Neki slave muški pir i po dva dana i pozovu svu rodbinu i prijatelje, te kumove od vjenčanja, pa tom prilikom roditelji daruju vjenčanom kumu terluke, bičve i košulju, a on njoj novac. Danas mnogi ne nose dijete na krštenje pa se ne slavi ni spomenuti pir, ali se ipak slavi rođenje djeteta te muž prvih dana nakon rođenja djeteta časti sve poznate pa i nepoznate.

Rodilju se pazilo nakon poroda, pa kazivač iz Gale navodi da je ta pažnja bila i pretjerana do te mjere da su roditelji postavljali da leži kraj vatre, a trpali su na nju toliko pokrivača da se nije mogla ni okrenuti.

Muž nije smio prilaziti roditelji, pa su se u staro vrijeme rugali da je neki muškarac kao baba, zato što je išao gledati ženu i dijete. Nakon poroda muž nije smio spavati sa ženom 40 dana.

Šest tjedana poslije poroda prvog djeteta, žena ide prvi put u crkvu i svećenik je uz molitvu uvodi u crkvu. Otada ona smije opet ići u crkvu. Kad se djetetu osuši i otpane pupčana vrpca, mati to uzme i zamota u krpicu te stavi djetetu u *bešiku* (kolijevku) pod glavu da bolje spava. To se držalo dok dijete malo ne poraste. Dječji povoj i pelene nisu smjele ostati vani poslije mraka »jer će se djetetu desiti neko zlo«. Ako su ostale, moraju se opet oprati, osušiti i onda upotrebljavati.

U Dugom Polju, ako dijete dugo ne progovori, traže prosjaka da od njega dobiju malo kruha pa ga dadu djetetu.

OBIČAJI UZ POGREB

Umirućem pozovu svećenika za ispovijed i posljednju pomast. Kada umire, upali se svijeća, na prsa mu stave križ a preko ruku krunicu.

Mrtvacu treba obrijati, okupati i obući u novo, nenošeno svečano odijelo »da bi čist i uredan ušao u raj pred Isusa«. Kada mrtvacu opreme, u kući ostaje 24 sata, a svijeća mu gori na glavom. Ako čovjek umre po danu, jedna žena odmah počinje naričati i kuka sve do *sunca zagora* — zalaza sunca. Preko noći se ne nariče, a ujutro se opet počinje. U posljednje vrijeme i u selima Sinjske krajine stavljaju mrtvacu u sanduk i u njemu ga pokopaju, a nekad nije bilo sanduka. Mrtvacu su stavljali na neko postolje ili na postelju i pokrivali *pokrovom*. Ako je mrtvac vjenčan, onda mu se prekriže ruke na prsima, a nevjenčanu mladiću ili djevojci ruke su položene niz bokove. Zatim se mrtvacu pokrije pokrovom i taj se pokrov sveže sa tri uzice od crvene pređe, a te se pređe stavi i na križ. Za cijelo vrijeme dok je mrtvac u kući rodbina i prijatelji dolaze,

izrazuju sućut i provedu jedno vrijeme uz mrtvacu. Osobito mnogo ljudi, posebno rodbine, skupi se naveče i oni ostaju uz mrtvacu cijelu noć da ga čuvaju. Čuvaju ga uz molitvu koju predvodi — »dijači« neka žena koja to naročito dobro zna, a drugi prihvaćaju. Moli se jedan sat, a onda čine predah, malo pričaju, pa opet mole. Priča se najviše o životu i doživljajima pokojnika, o njegovim osobinama, ali se pričaju i druge priče, čak i šaljive. Iako se cijelo vrijeme pomalo pije, pazi se da se nitko ne napije. Vjeruje se da treba čuvati mrtvacu da ga ne preskoči mačka jer bi se onda povukodlačio. Vukodlak noću dolazi da obiđe ukućane, ali ga ne može svatko vidjeti. Ako se neki pokojnik povukodlačio i često pojavljuje treba na Veliki petak uzeti kolac, otvoriti grob i kolcem ubosti pokojnika u *mišinu* — trbuh. Vukodlak je pun krvi koja iscure kad se probode i tek tada je umrtvljen pa se više ne pojavljuje. Lovrić kaže da vukodlak postaje od pokojnika »ispod kojih od časa smrti do časa pogreba pređe kakva mala životinja kao pas, mačka, miš itd«. Ti vukodlaci »siluju tuđe žene, koje se ne stide pripovijedati kako su ih vukodlaci prisilili da pristanu na njihove želje... Morlački župnici imaju različita sredstva protiv vukodlaka. No katkad se dešava, da morlačke žene (naročito ako su ljepuškašte) u isti dan, kad imaju kod sebe sredstvo protiv vukodlaka, budu ponovno silovane, tek što se smrkne, samo ako im nema blizu muževa...«⁶⁰

Rodice i prijateljice u kući preuzimaju većinu poslova domaćice i tako zamjenjuju ukućane u pripremi jela i pića za prisutne, a Petter kaže da je nekada domaćica potpuno predavala prijateljicama brigu oko kuće pa i ključeve svega. Prijateljice počnu odmah pripremati tzv. sedmine za koje se kolju vol ili krava.⁶¹ Rodbina i susjedi donesu priređenu hranu jer ukućani ne pripremaju hranu dok je mrtvac u kući. U nekim kućama daju večeru onima koji su se skupili da čuvaju mrtvacu i tu večeru zovu sedmina ili popudbina. U Glavicama mi je kazivač rekao da je to hrana namijenjena pokojniku, a kako je on nije mogao konzumirati, čine to oni koji ga čuvaju. Za večeru se jede pršut i pije vino do pola noći uz mezu i slatkiše, a poslije pola noći pije se kava i rakija. Razilaze se ujutro.

Dok je mrtvac u kući, ukućani i rodbina stalno nariču. Ovo naricanje spominju Fortis, Petter i Lovrić, potvrđuju to i podaci s terena, a plaćenih narikača nema. Narikače (njih 5—6) nariču cijelo vrijeme dok je mrtvac u kući, a naročito kada sprovod polazi iz kuće i dok idu s mrtvacem do groblja, pa i dok se od groblja vraćaju kući. Obično se nabraja kakav je pokojnik bio za života, da je bio dobar čovjek, dobar radnik itd. a za ženu da je bila dobra, marljiva. U ovim selima čuje se izraz narikati, nabrajati, žaliti i oplakivati. Rjeđe se čuje izraz narikače, nego kažu: žena koja nariče, koja plače. Primjeri naricanja donose se u ovom zborniku u radnji J. Bezića o muzičkom folkloru (br. 16—19). Evo samo jedan primjer naricanja iz Dugog Polja:

⁶⁰ Ibid., str. 162—163.

⁶¹ Petter, str. 228.

Ajme meni, sričo moja,
ajme meni kukavici.
Kome si dicitu ostavija,
kumu si ih priporučija,
ko će ih odgojiti,
ko će ih pođučiti.
ko li će ih školovati?

Danas se mrtvac ukopa u običnom odijelu, a do prvoga svjetskog rata bio je običaj, naročito u pripadnika pojedinih bratovština, da su se ukopali u franjevačkoj odjeći. Taj podatak donosi i Lovrić uz objašnjenje jednog Morlaka »da će se u dolini Jozafat svi morati pojaviti u haljinama, u kojima su pokopani i da zato oni izabiraju najsvetije«. ⁶²

Mrtvacu polazu na postelju ili na postolje, a pred polazak na pogreb stave ga u *kapsel* (mrtvački sanduk) i tada žene počinju glasnije kukati i nabrajati. Kazivač iz Glavica spominje kako su žene znale poručivati da pokojnik pozdravi neke koji su prije preminuli. Prije zatvaranja sanduka pokojnika škrope blagoslovljenom vodom. Uz molitvu sanduk se iznosi iz kuće i postavlja na nosila što ih nose četvorica ljudi koji se izmjenjuju s drugima. Pred sprovodom jedan čovjek nosi križ s razapetim Isusom.

U nekim selima (kao npr. u Gali i dr.) u periodu do drugoga svjetskog rata, ako je umro mladić ili djevojka, pred sprovodom se nosio bijeli barjak. Umrlu djevojku oblačili su kao za vjenčanje, a pratnju na sprovodu činile su djevojke obučene u bijelo. Naročito veliku pratnju djevojaka u bijelom imale su članice društva »Kćeri Marijine«.

Mrtvac se samo u bogatijih i u izuzetnim slučajevima sahranjuje u sanduku, a i danas se većinom sahranjuje bez sanduka ili se u sanduku nosi na groblje, a onda izvadi i sahrani bez sanduka. Obično je grob sazidan od kamenih ploča, a ne kopa se u zemlji pa nije dovoljno prostran da bi u nj stao sanduk. Poslije drugoga svjetskog rata počele su se od betona graditi veće prostranije grobnice, pa u njih može stati i sanduk. Ako se uopće ne upotrebljava sanduk, onda se mrtvac od kuće do groblja nosi na nosilima od dva kolca, između kojih se preplete uže. Na to se stavi vuneni pokrivač — *klašnja*, a pod glavu jastuk, te se pokrije bijelim prekrivačem — lancunom. Kada mrtvacu nose iz udaljenog sela do groblja, usput se odmore na jednom mjestu i to se mjesto zove počivalo. Takva su počivala brojnija u Vrličkoj krajini i u nekim brdskim selima u podnožju Dinare, dok ih u selima uz plodno Sinjsko polje nema.

Stanovnici sela Glavice sahranjuju mrtvace u Sinju. Sprovod se zaustavlja na putu kod kapelice sv. Ante gdje nosila spuste na zemlju i prisutni se mole za dušu pokojnika. Zatim sprovod ide dalje u Sinj gdje se pridruže i svećenici. Unose mrtvacu u crkvu i tu se opet moli. Uz molitvu odlaze iz crkve u groblje. Nakon pokopa pokojnikova je

⁶² Lovrić, str. 178.

obitelj dužna počastiti u Sinju u kakvoj gostionici one koji su nosili pokojnika. U novije vrijeme mladi ljudi iskoriste takvu priliku, pa se malo više provesele i »otpivaju« čak i pokojniku različite pjesme, a uz pjesmu i u veselom raspoloženju vraćaju se iz Sinja kući. Ipak, u blizini pokojnikove kuće ne pjevaju. Nakon pogreba sudionici se vraćaju pokojnikovoj kući gdje ih časte jelom i pićem. To se zove sedmina i to je čašćenje bilo rašireno u svim selima Sinjske krajine, a za tu se priliku pripremala velika količina hrane i pića.

Žalost za pokojnikom traje godinu dana, pa se za to vrijeme u kući ne smije pjevati ni svirati, ne uključuje se ni muzika sa radio-aparata, niti se šta slavi. Ako se sin treba ženiti, oženi se ali bez slavlja i veselja, samo se nevjesta dovede u kuću. No u novije vrijeme neki se ne pridržavaju strogo tih odredaba. Isto tako danas su u mnogim sprovodima izostavljeni religiozni obredi te je time običaj pogreba nešto izmijenjen.

Kako postoje razlike, spomenut ćemo na kraju i opis pogrebnih običaja u pravoslavnog stanovništva sela Velić, kako ih je opisao Vlado Kozlica iz Velića: »Ukop je oko podne pa do dva sata po podne, kako se iskupi rodbina iz daljeg. Mrtvaca se nosi na dva koca preko kojih su dva poprečna drveta. Kolci se vrate kući, a ona dva drveta ostanu na grobu. Mrtvaca nose i u hodu se mijenjaju, ako je kome teško. Duža pauza se pravi na počivalištu mrtvih. Tu spuste nosila na zemlju i stave mrtvaca kao i na groblju: nogama prema istoku. Tu se mole, a kad idu dalje, jedan napravi križ na kamenu kraj kojeg je bio mrtvac. Na groblju se iskopa raka, okadi se grob tamjanom, poškropi vodicom i moli se. Kod nas se moli ostojeć, a ne klečec kao katolici. Spusti se u raku i svak ko se zateče na groblju baca po jedan grumen zemlje i kaže: 'Od zemlje si i u zemlju ideš'. Kad se grob zatvori, stavi se mali kamen kod glave i na njemu samo nakleše godina smrti. Svi su grobovi katolika i pravoslavnih nogama prema istoku, a glavom prema zapadu. Kod glave je uzglavnica, kod nogu podnožnica, a sa strane bedrenica i sve to kamenje koje je iznad zemlje zove se sinjal. Preko rake dođe jedna ploča, a na nju zemlja. Na uzglavnicu se stavlja godina samo od onog mrtvaca koji je posljednji ukopan u taj grob. Kad se grob zatvori, krećemo u drugom smjeru kući nego smo došli. U nas se nosi sa zapada do groblja, a onda se krene od groblja kući na istok, a to je zato da se ne ide mrtvacu za njegovim tragom. Kad se dođe kući, svak opere ruke da se mrtvačevi grijesi ne nose sa sobom. Onda se donese piće i domaćin je već prije zaklao najboljeg brava pa svi oni koji su bili u povorci, makar koliko ih bilo, svi idu kući pokojnika i to jedu i piju. Nazdravlja se: 'Za pokoj duše onoga koji je otiša od ove kuće'. Tu se goste bez galame i pjesme. Prijatelji daju saučešće: 'Ja se žalujem za vašim pokojnim N.'«.

U Sinjskoj krajini ukućani idu na grob pokojnika i nariču tri nedjelje poslije pogreba, na Mrtvi dan i na godišnjicu smrti, a onda prestaje žaljenje. U Tijarici godinu dana poslije smrti svake nedjelje idu na grob i nariču.

* * *

U poglavlju o životnim običajima iznijeli smo običaje i vjerovanja uz ženidbu porod i pogreb. Iz prošlosti nemamo mnogo literature koja obrađuje isključivo običaje u Sinjskoj krajini, nego su to većinom općeniti opisi običaja u čitavoj Dalmaciji. Kako ti opisi ne daju pouzdana regionalna razgraničenja, ne možemo znati da li se koji podatak odnosi na Sinjsku krajinu ili koje drugo područje. U ovom smo se prilogu u prvom redu koristili zapisima iz novije rukopisne građe, pogotovo zato što su ti podaci sistematski zapisani i provjereni u obadva dijela Sinjske krajine: 1. u selima uza samo Sinjsko polje i 2. u selima smještenim u brdovitu području oko Sinjskog polja. Opseg ovog priloga ne dopušta analiziranje sličnosti i razlika svih dijelova pojedinog običaja na samom području Sinjske krajine, ali možemo konstatirati da sličnosti postoje, a razlike da su gotovo neznatne. Ima razlika u tekstovima pjesama ili dijaloga koji se govore u pojedinim momentima svadbenog obreda i običaja, kao i u tekstovima pojedinih igara.

Mnogi elementi svadbenih običaja, kao pjesme i tekstovi dijaloga prilikom »traženja ovce« kada svatovi dodu po mladenku, krađa mladenkine cipele, različite igre s traženjem otkupa, pojava maškara na piru, »provjeravanje« nije li mladenka šepava, ljubljenje kućnog praga, umivanje svatova i različita darivanja te nazivi pojedinih članova svatovske družine imaju sličnosti ne samo na području Hrvatske nego i Jugoslavije i drugih slavenskih država. Jedino možemo istaknuti da se u Sinjskoj krajini održao oblik sklapanja braka koji je danas uglavnom nestao u drugim dijelovima Hrvatske, a to je brak uz otmicu — *umicanje*. Dapače, kazivači tvrde da je taj oblik sklapanja braka, koji je stran naprednom i razvijenom društvu, u nekim selima Sinjske krajine sve češća pojava (kao što se održava i u zaostalim selima Makedonije i Bosne i Hercegovine).

Kao i drugdje u Jugoslaviji, i u Sinjskoj krajini svadbeni se običaji sve više reduciraju i gube nekadašnje, prvenstvo religiozne oznake. Nekadašnje tekstove i pjesme uz pojedini dio svadbenog obreda znaju samo stariji, ali ponekad treba upitati i nekoliko ljudi da bi se dobio jedan kompletan tekst, jer su ga gotovo svi zaboravili. Ne čuju se danas u svatovima stare svadbene pjesme, ne obavlja se prošnja na nekadašnji način, ne izvode se mnoge nekadašnje igre, ali ipak i danas nalazimo ostatke stare tradicije:

1. Gotovo u svim svatovima i danas se nastoji da barjaktar, jengije, djeverovi i kum, a katkada i mladenci budu u narodnim nošnjama.

2. Iako se voze autobusima ili automobilima, obavezno se nosi zastava okićena tradicionalnim darovima za barjaktara, a to su: košulja, ručnik, čarape, grančica zelenila i živa bijela kokoš, što je sve pričvršćeno na vrhu zastave. Barjaktar se vozi u prvom autobusu, a zastava se istakne van kroz prvi desni prozor.

3. Nove pjesme (osobito stranoga porijekla) uz pratnju harmonike još uvijek nisu potpuno nadjačale tradicionalno pjevanje *rere*,

pa se u svadbi uz njih obavezno čuje i ovaj tradicionalni način pjevanja.

U običajima uz porod i pogreb nema nikakvih izuzetnih momenata koji nisu poznati i u ostalim krajevima Dalmacije. I u tim običajima došlo je do pojednostavljenja, a neki dijelovi se potpuno gube pa se, npr., danas na pogrebu sve rjeđe čuje naricanje u nekadašnjem obliku. Sigurno je da će običaji uz svadbu, porod i pogreb i dalje doživljavati stanovite promjene i reduciranja, ali je gotovo jednako sigurno da će se oni i dalje održavati i možda čak stvarati nove oblike.

B. GODIŠNJI OBIČAJI

Pokladni običaji

Već oko polovice mjeseca siječnja, kada sunce počne jače grijati plodno Sinjsko polje, zajedno s prirodom postaju življi i stanovnici onoga kraja, koji se pripremaju da što bučnije i veselije proslave pokladne praznike kojima ispraćaju zimu očekujući skoro proljeće. Danas učesnici pokladnih maskara smatraju da se maskare priređuju jedino radi izvođenja šala i uveseljivanja ljudi, a ne znaju nekadašnje značenje pokladnih običaja i vjerovanja kojih je uloga bila u prvom redu apotropejska⁶³ — odbijanje zlih sila od ljudi, stoke i stanova i time osiguranje plodnosti i obilja. Pokladno vrijeme traje od Bogojavljenja (Sveta tri kralja) do Pepelnice, tj. do početka korizme. Bogojavljenje je uvijek 6. I, a Pepelnica je pomičan blagdan pa je tako pokladni period svake godine različite dužine (6—8 tjedana), ali najčešće završava oko polovice mjeseca ožujka.

Pokladno maskiranje, garavljenje, obilazak sela, izvođenje različitih šala, stvaranje buke (napose zvoncima) sakupljanje darova, izvođenje mimičkih ili scenskih igara itd. rašireno je ne samo u Sinjskoj krajini nego i u ostalim krajevima Jugoslavije pa i dalje u svijetu, o čemu će kasnije biti još govora.

Maskare u Sinjskoj krajini priređuju se u pojedinim selima u različito vrijeme. Najviše su se maskare održavale potkraj siječnja i na početku veljače, ali ima podataka da su bile i na početku ožujka. Nije se držalo određenog datuma, nego se iskorišćavalo sunčano i lijepo vrijeme. U obilazak sela išlo se radnim danom, pa najviše na početku tjedna, da bi se za sudionike potkraj tjedna mogla prirediti gozba. Danas je većina stanovništva zaposlena u gradu ili na školovanju, pa se maskare održavaju subotom ili nedjeljom i najviše u drugoj polovici siječnja, tj. u vrijeme zimskih školskih praznika.

U Sinjskoj krajini za ovo maskiranje narod zna samo ime *mačkare*, a ne pokladne maskare. Međutim, prema vremenu održavanja (a to je pokladni period od 6. I — 1. III) možemo ih nazvati i pokladnima što potvrđuje i podatak iz Dicma i drugih sela, gdje te maskare najviše idu selom »na pokladnu nedjelju i na ona tri dana« ...

⁶³ Milovan Gavazzi, Godina dana hrvatskih narodnih običaja, I dio, (dalje: Gavazzi), Zagreb 1939, str. 12.

a poslije Pepelnice »više nema komedija«.64 U gotovo svim selima Sinjske krajine te maškare počinju oko sredine pokladnog perioda (konac siječnja), ali najbučnije i najveselije su na pokladni ponedjeljak i utorak. Kao i u drugim krajevima Hrvatske, i ove maškare u Sinjskoj krajini nisu isključivo stara narodna tradicija maskiranja. Tu su i utjecaji crkve koja određuje vrijeme trajanja pa maskiranje mora prestati na kraju poklada, tj. s prvim danom korizme, zatim su tu različite figure vezane uz religiju (biskup, pop i sl.), a utjecaj gradske sredine (prvenstveno mediteranske i srednjoevropske) jest figura Krnje, Krnješe ili Krnjevala, kao i drugi elementi pokladnih igara. Figura Krnje poznata je i u drugim krajevima Hrvatske kao *Pust* (Istra), *Mesopust* (Novi Vinodolski), *Poklad* (Lastovo) i *Fašnik* (Hrvatsko zagorje, Turopolje itd.). U Sinjskoj krajini postoji u pokladnim maškarama u Sinju, te u selima: Otok, Branze, Vojnić i Dismo, što je svakako direktan utjecaj Sinja i Splita. O suđenju Krnji više podataka donijet će u već spomenutom prilogu N. Bonifačić Rožin, koji će također donijeti i tekstove dramskih igara što ih izvode maškare Sinjske krajine. Ovdje ćemo zato donijeti samo opis tih maškara.

U gotovo svim selima Sinjske krajine maškare imaju, a imale su i u prošlosti više obaveznih figura, te su se kretale po strogo određenom redosljedju. Na čelu maškara išao je zapovjednik, a to je najčešće tzv. *did*, a u nekim selima *Turčin* (Sultan) ili *arambaša*. Ponegdje *did* vodi maškare, *Turčin* zapovijeda, a *arambaša* prenosi zapovijedi ostalim maškarama. *Did* je obučen u smeđu narodnu nošnju, ali staru i poderanu, u ruci nosi mač ili sablju, a lice mu je pokriveno obrazinom. Oko pojasa ima obješena zvona, a katkad i oko nogu. *Turčin* je obučen u dugu odjeću koja manje-više uspješno imitira tursku, lice mu je pokriveno obrazinom ili barem nagaravljeno ili obojeno. Za pojansom ima pištolj. *Turčin* svuda traži harač, a u Veliću siječe kupusove glavice sabljom dok mu ne daju dar. *Arambaša* je obučen u narodnu nošnju Sinjske krajine, nekada je bio naoružan puškom i sabljom ili mačem, a danas negdje nosi samo zračnu pušku.

Zapovjednik maškara ide na čelu povorke, određuje pravac kretanja maškara, zastupa maškare pred organima vlasti, u ime maškara razgovara sa seljacima, od njih prima poklone i pića, pazi da se tko od maškara ne napije i ne stvara nered. *Turčin* u maškarama sela Graba daje »potvrdu« da je oslobođen od poreza domaćin koji maškarama ponudi vino. *Turčin* naređuje polazak iz jednog sela u drugo, pa onaj iz sela Graba, npr. govori: »Vojsko, pokret! Pošto nam je put dalek i ne more se ovdje zadržavat, mi moramo ić jer smo prešli, možda, već i pedeset kilometara i još toliko imamo, a to se ne zna i idemo dalje. Zdravo, živjeli svi koji ostajete!»

U većini sela *did* ide na čelu povorke i domaćin mu daje slaninu koju on do iduće kuće nosi nataknutu na sablji, ako drugi domaćin daruje veći komad slanine ili pršuta, *did* skida prijašnji i stavlja ga u torbu, a veći komad na sablju. Domaćinu je čast ako se selom govori kako je on dao najveći poklon maškarama.

64 Nikola Bonifačić Rožin, *Folklorna građa Sinjske krajine*, god. 1958, rkp. INU br. 328, str. 18.

U posljednje vrijeme maškare ne sakupljaju meso i slaninu jer ne žele omastiti odjeću ni mučiti se nošenjem velikog tereta, pa sakupljaju samo malo voća i primaju sve količine ponuđenog vina koje većinom odmah konzumiraju, a ne sakupljaju za poslije. Barjaktar skine jabuku s barjaka pa traži od djevojaka da stave drugu: »Evo, vidite, putem mi je spala jabuka, daj mi okiti« (Otok). Neka mu djevojka stavi na koplje krumpir ili crveni luk. Ako ima prilike, on joj to baci u glavu. Sakupljene jabuke barjaktar daje djeci koja su u pokladnoj povorci, jer oni ne piju vino. Kad maškare dođu pred kuću, ako su sakupljale slaninu, did je u selu Otoku počinjao pjevati, a svi su za njim prihvaćali:

Evo kuće i odžaka,
dobre žene i čovika.
Ovde će nas darovati,
didu brađu namazati
(vuku brađu namazati),
komad mesa il' slanine,
Neka biži uz planine.

U selu Čitluku završavaju pjesmu:

Komad mesa pečenoga,
čašu vina crljenoga.

Ako je domaćin darovao dida, kako kažu u Zelovu »namazao mu sablju«, onda maškare zahvaljuju pjesmom:

Hvala tebi, domaćine,
što si didu darivao
i sablju mu namazao.

U selu Dicmu zahvaljuju na daru riječima: »Fala, naši dobri prijatelji, da budete dogodine vi i mi živi, da se opet nademo!«

Povorka maškara obavezno ima jednu skupinu koja ide na čelu povorke, a predstavlja svatove. Kao i u pravim svatovima ovoga kraja, i u ovim su pokladnim svatovima: *barjaktar*, *nevista*, *diver*, *jengije* ili *cure*, *kum*, *stari svat*, *čajuš*, jedino nema mladoženje (izuzetno je 1966. u maškarama iz Graba bio i mladoženja).

Barjaktar ili *barjo* obučen je u narodnu nošnju od smeđeg sukna, uvijek lijepo obučen i nije maskiran po licu. Nosi barjak, najčešće trobojnicu, a katkada je to kakva velika marama ili nekoliko rubaca, kako je zabilježeno u selima Han, Čitluk i Vojnić. U nekim pak selima umjesto barjaka nosi drvo s rašljama kojemu se oguli kora, lišće ili iglica. To je borovo drvo u selima Hrvace, Ramljani i Bitelić; stablo akacije u Zelovu, a može biti jablan ili drugo koje drvo. Kao i prilikom svadbe barjaktar ide neprestano na čelu te skupine, a ujedno i na čelu čitave pokladne povorke te na barjak skuplja darove od djevojaka koje mu na vrh koplja nabodu veliku i rumenu jabuku, a uz to na barjak (ili na rašlje, ako umjesto barjaka nosi drvo) nabace košulju, ručnike, *bičve* i *terluke*, te kakvih slatkiša.

Nevista ili mlada je mladić koji se obuče i namaže lice kao djevojka. Obučen je u narodnu svečanu nošnju ili bijelu nevjestinsku nošnju, kao za vjenčanje. Nevjestinu pratnju čine *jengije*, *diver* i *kum*

»Maškare« iz sela Otok dolaze u Udovičiće, predvođeni barjaktarom
 Foto: Z. Trek, 1966. (Institut za narodnu umjetnost)

kojima lica nisu maskirana, a obučeni su u svečanu narodnu nošnju. Nevjesta je skromna i šutljiva, jedino s djeverom zapleše kolo i zapjeva pjesmu. Pratnju svatovskoj skupini u selu Vojnić čine *cure* i *banduri*, tj. desetak parova u narodnim nošnjama gdje jedni predstavljaju djevojke i skupa s mladićima idu iza nevjeste i djevera. Svi mladići obučeni u djevojke i jengije iskorišćuju svaku priliku da poljube i zagrlje djevojke koje dođu gledati maškare pa se zato djevojke često zaključaju i samo s prozora gledaju igre maškara.

Iza skupine koja predstavlja svatove u pokladnoj povorci idu *babe* i *didi*, te druge odrpane i ružne figure. Katkad je u pokladama samo jedna baba i jedan did, a katkad ih ima na desetke. Didi su obučeni u poderana odijela, na glavi imaju ovčje kožice s runom okrenutim napolje. Kožice su iznutra ojačane prutićima ili raženom slamom da stoje uspravno na glavi u visinu 50—80 cm. Tom kožicom je glava potpuno pokrivena, a vidi se samo lice koje je nagaravljeno.

Među babama, ako ih ima više, jedna se ističe snagom i krupnoćom pa u nekim maškarama ona predstavlja s jednim didom bračni par i uz ljubavne izjave s njim izvodi opscene prizore. U nekim pak maškarama baba je sama, a did juri za njom i nastoji je na silu povaliti i imitirati nad njom spolni čin. Kako je ona jaka i krupna tome se odupire pa se poslije priča kao sramota za dida ako je nije uspio nijednom povaliti. I sami su seljaci nastojali povaliti babu pa je maškare brane. U nekim maškarama baba se tobože brani, ali se ipak

miluje s didom dok je on ne povali i to na gnojište ili smetište da se prisutni više smiju. U nekim maškarama baba nosi *balinče* — tj. lutku koju joj did nastoji oteti ili je to balinče dječak koji ide uza nju i brani je od dida i seljaka.

U selu Hanu zabilježeno je da did ima falus izrađen od krpa, crveno obojen i njime izvodi scenu s babom. Izvode to u blizini kuća gdje ima više ljudi. Slično isticanje falusa vidimo i u podatku o maškarama u Otoku i Udovičićima gdje su u maškare išli neki muškarci nagaravljena lica, a bili su, premda je bila zima, potpuno goli i ogrnuti jedino jednom plahtom koju su povremeno otkrivali radi pokazivanja falusa ili su imali glavu prekritu, a preko tijela samo mrežu. Slično je i s figurom kauboja s falusom od slanine u maškarama iz Graba.

U pokladnim maškarama ima još čitav niz različitih figura. U najvećem broju to su mali dječaci koji se različito maskiraju, ali ništa ne govore i ne izvode šale. Jedna skupina odraslijih dječaka su Cigani, obučeni u poderanu odjeću, nose uza se mješinu i čekić i izvode scene kovanja ili krađe, neprestano lupaju i traže posao. Jedna Ciganka gata iz karata, a druga predstavlja trudnicu i moli pomoć od prisutnih.

U maškarama je redovno i *doktor* (ili dvojica doktora) obučeni u bijelu odjeću koji »liječ« pojedine učesnike povorke. U nekim maškarama je i *brijač* koji prilikom brijanja »usmrti« neku maškaru pa je doktor oživljuje ili oživljuje druge maškare koje putem padaju tobože od umora. I u slučaju da se Turčin svađa s diverom pa ga »ubije«, doktor ili pop ga oživljuje na molbu nevjeste. (Han).

U nekim maškarama javljaju se i *banduri* i *žandari*, a nekada i *rondari* (poljski čuvari i redari u selu). Ti su rondari nosili puške pa dođu u kućnog domaćina i optužuju ga za prekršaj i načinjenu štetu u šumi, te zahtijevaju da plati globu. Nakon pregovaranja domaćin im daje da jedu i piju i time »izmiruje« štetu. (Otok).

U maškarama se redovito vidi i *pop* ili *biskup* obučen u dugačku odjeću koja imitira svećeničku, a nosi kakvu veliku knjigu ili šund-publikaciju s golišavom ljepoticom na naslovnoj strani i odatle »čita« molitve i drži propovijedi ili ispovijeda.

»*Pokojni Blaž*« je lutka od slame u muškom odijelu koju nose maškare iz Graba u posebnoj skupini maškara koja predstavlja sprovod. Blaža nose na nosilima, pred njim je pop i svi skupa »mole« za njegovu dušu, a iza sprovoda ide udovica pok. Blaža koja kuka za njim.

U prijašnje vrijeme, dok su maškare više skupljale darove, bio je među njima i *trbonoša* ili *trbonos* s bisagama. U povorci je i »slijepi« guslar koji pjeva uz gusle, zatim starci i starice i niz maškara kojekako obučeni, nagaravljena lica ili s čarapom preko lica pa do najraznovrsnijih, čak i suvremenih maski. Od nadzemaljskih bića jedino dolazi figura *đavola* s rogovima koji je obučen u teleće krzno, nosi lance i juri za djecom te štiti maškare ili od domaćina traži mesa i pršuta za maškare.

Od životinjskih figura još se u nekim selima javlja figura medvjeda, bika ili krave i konja. *Medo* je zaogrnut volovskom kožom i jedan ga vodi vezana na lancu. Naređuje mu da pleše i kada je ot-

plesao ljudi njegovu vodiču daju novca. Vodič (obučen kao Ciganin) pjeva medvjedu:

Balaj, medo, za banicu,
kupit ću ti kabanicu. (Čitluk)

U *baka* se oblači kakav snažniji mladić koji prebaci preko sebe volovsku kožu, a vezan je konopom koji drži gonič. Gonič uzvikuje kako je to dobar bak za rasplod i nudi ga na prodaju. Bak stalno muče, otima se, juri na žene, a gonič ga zadržava i udara štapom. U nekim maškarama bak nije vezan i juri za drugom figurom koja predstavlja kravu i povremeno skače na nju.

»Didi« — maškare iz Graba jure kroz selo Otok
Foto Ž. Trek, 1966. (Institut za narodnu umjetnost)

Konja predstavlja mladić ogrnut konjskom kožom koja je sva ukočena, a u noge su utaknuti komadi drveta da budu krute. I konja vodi gonič.

Sve su se ove maškare u starini garavile čađom ili kakvom bojom, a nisu nosile obrazine za pokrivanje lica. Jedino su neki imali od tikve (bundeve) izrađene obrazine s prorezima za oči, nos i usta. Glava se nekad pokrivala kakvim krznom, maramom ili starom kapom, a brkove i bradu izrađivali su od kukuruzove »svile«.

Kako smo već spomenuli, maškare je priređivalo gotovo svako selo Sinjske krajine, a ponekad su se udružila i dva sela. Povorku maškara katkada je sačinjavalo i 100—200 ljudi. U ophod su polazili

ujutro, a vraćali se kući uvečer, no nekada su obilazili i više sela pa su u jednom noćivali i sutradan nastavili put. Neke su maškare običavale obići sva sela oko Sinjskog polja: Turjake, Brnaze, Glavice, Han, Galu, Otok, Udovičiće, Grab, Jabuku i Trilj. Uvijek se pazilo da se ne vraćaju istim putem (kao i svatovi), nego da kretanjem načine krug. Posebno se pazilo da idu »naoposum«, tj. za suncem. Kada se susretnu dvoje maškare iz različitih sela, one se pozdrave, katkada se i darivaju, ali su se ponekad znale i potući jer se jedni drugima neće skloniti s puta. Stoga su izbjegavali susret s drugim maškarama.

Maškare su obilazile sve zaseoke i sve kuće u selu, osim kuća u kojima je tkogod umro prije kratkog vremena. Maškare ne ulaze u kuću nego ih ukućani časte pred kućom i iznose im jelo i piće. U kuću ulaze jedino *babe* koje u torbu nakupe pepela s ognjišta, ako su već potrošile zalihu. Maškare ulaze i u gostionicu te često ih gostioničar besplatno časti vinom, a katkad maškare jedu u gostionici sakupljenu hranu i tu se odmire i okrijepe. Neke su maškare obilazak sela završavale naveče u gostionici u svom selu, tu su priredili zajedničku večeru i onda se razilazili kućama.

* * *

Do sada smo iznosili građu o maškarama te ćemo ukratko spomenuti i ostale pokladne običaje i vjerovanja.

U selu Velić zabilježeno je vjerovanje: ako se susretnu dvije skupine maškara i tom prilikom potuku, pa netko zadobije ozljedu, neće je izliječiti dok bude živ. Zato su maškare izbjegavale susret s drugom skupinom.

Pokladno veselje završava na pokladni utorak i od srijede (Pepelnica) počinje korizma i post koji je nekada trajao do Uskrsa, tj. sedam tjedana.

Sve što od masne večere ostane od pokladnog utorka stavilo bi se na jedan *praljak* — prut na koji se sve to naniže (meso, uštipci itd.) i zatim zatakne uz gredu pod strehom i to ne smije nitko jesti do Uskrsa. Jedino je to mogla jesti, dakle prekinuti post, roditelj ili teški bolesnik. Nekada se općenito jelo malo mesa, jedino u četvrtak i nedelju, a kruh je bio, kako kaže Ana Radan r. Barić iz Hrvaca, »crn i tvrd da bi š njime ubija vuka«.

Na čistu srijedu — Pepelnicu žene su »kuhale posude«, tj. u vrućoj vodi oprale sve kuhinjske posude pa čak i komoštre s ognjišta da bi odstranile svu masnoću jer tada počinje post.

Na čistu srijedu žene su mogle opet presti jer su dan prije, tj. na pokladni utorak morale skinuti s preslice spredak — predivo. Vjerovala su da će vještice popljuvati predivo ako je na pokladni utorak navečer na preslici.

Sviječnica («Kalandora»)

Proljetni i sjetveni radovi počinju u Sinjskoj krajini već u siječnju i veljači. Tada se gnoje vinogradi i vrše ostale pripreme za rad. Čest je slučaj da narod prema vremenu na određeni dan ili blagdan nastoji

gatati kakvo će biti vrijeme za izvođenje tih poslova i hoće li biti rodna godina. Ako na Sviječnicu (2. II), sunce sija narod Sinjske krajine kaže da jazavac počinje graditi kuću jer će biti ružno proljeće, a ako je kišovito i oblačno, on ruši svoju kuću jer će uskoro biti lijepo vrijeme. Drugi kažu: Ako je na Sviječnicu vedro, ljetina će biti slaba, a ako je oblačno, bit će dobra. O utjecaju tog blagdana na vrijeme govori izreka (u kojoj je naziv *Kalandora* nastao prema *kandelora*):

Kalandora zimi ora
mući vodu do dnu mora.
Za njom ide Blaž,
kaže da je laž...

Na Sviječnicu se u crkvi blagoslivljuje svijeće koje se pale u kući samo ako netko umre i na Mrtvi dan za duše pokojnika. Čim se donesu iz crkve blagoslovljene svijeće domaćica ih zapali i nekoliko kapi sa zapaljene svijeće kapne u svaki kut kuhinje i sobe. (Glavice)

Sveti Josip

Prema narodnom vjerovanju, proljeće počinje na dan Sv. Josipa (19. III), ali već od sv. Grgura (12. III) sije se sjemenje za rasađivanje svih vrsta povrća, u prvom redu kupusa. Narod povezuje ova dva blagdana i smatra da s njima počinje proljeće, pa kaže:

O Grguru tica u gnjizduru,
o Josipu jaja posiplju.

Uskrs i Veliki tjedan

U periodu od početka korizme (na Čistu srijedu) do Uskrsa nema bučnih i veselih narodnih običaja dijelom zbog crkvenih zabrana, a još više zbog iscrpenosti seljačke ekonomije u to doba godine.⁶⁵ Današnje Sinjsko polje nakon izvršene komasacije i reguliranja toka Cetine veoma je plodno. No prije toga narod je često gladovao u proljeće do dozrijevanja mladih plodova i do prvog povrća i voća.

Cvjetna nedjelja (Cvitnica) je tjedan dana prije Uskrsa. Uoči *Cvitnice*, tj. u subotu poslije podne u Sinjskoj krajini djeca beru različito cvijeće i malo mladog žita. To se stavi u umivaonik ili u kakvu posudu i ostavi pred kućom, a ne smije se unositi u kuću jer bi u kuću dolazile zmijske. Vjerovalo se da će onaj, tko prvi ustane na Cvjetnicu i umije se u tome cvijeću, naći najviše jaja od ptica. (Velić) Ta su jaja rado sakupljala djeca radi igranja s njima. Inače su se i svi ukućani morali umiti u cvijeću prije izlaska sunca da budu marljivi i da rano ustaju preko čitave godine. Uz ljubice koje su se najviše stavljale u tu vodu neki su stavljali i trešnjev cvijet, što sve ističe značenje Cvjetnice kao proljetnog blagdana. Na Cvjetnicu se u selima Sinjske krajine nosi u crkvu na blagoslov grančica jele, masline ili lovora. Po povratku kući domaćin te grančice zabija u svako polje i vi-

⁶⁵ Gavazzi, str. 23.

nograd, a uz to i škropi blagoslovljenom vodom vjerujući da će time sačuvati polje od krupe, suše i drugih nevolja. Tko ima koga od roda pokopana u groblju, odmah po izlasku iz crkve zatakne jednu grančicu u grob. (Hrvace).

Na Veliki četvrtak u crkvi prestaju zvoniti zvona. Bio je prije običaj da se ljudi od Velikog četvrtka do subote nisu umivali za što seljaci ne daju objašnjenje, no umivanje u subotu kada prvi put zazvone zvona bilježi se u Sinjskoj krajini, a poznato je i na širem teritoriju Jugoslavije s vjerovanjem da se time osigurava zdravlje i da će lice biti čisto i lijepo.

Zdravosnu ulogu vidimo i u prutiću što ga u Sinjskoj krajini zovu *baraban*, a katkada je ukrasno izrezuckan. Nose ga na Veliki petak u crkvu na blagoslov i na poziv svećenika »Udri barabana«! njime udaraju po klupama. Jedan se dio polomi, a ostatak se barabana nosi kući, stavi iznad vrata kroz koja prolazi stoka i čuva preko cijele godine. Ako se razboli ovca, razrežu joj uho i udaraju po njemu barabanom i tako puštaju krv, čime narod često liječi ovce. U drugim našim krajevima ne udara se barabanom po klupama, nego se u crkvi na Cvijetnicu blagoslove prutići (najčešće drijenak, mace — drvo vrbe i sl.) i nose se kući.

Na Veliki petak prije podne, u vrijeme održavanja procesije nije se smjelo raditi nikakav posao, a naročito onaj tko je imao svoju tegleću stoku. On je mogao orati u drugoga, ali nije smio kod sebe. Poslije podne su se mogli raditi svi poslovi. Sa stoke su se skidala toga dana sva zvona ili su se začepљavala sijenom. Pazilo se da se tko ne ozlijedi jer se na Veliki petak ne smije krvariti. Vjerovalo se da se dobije onoliko krvi, koliko se popije crnog vina, pa su i oni koji nisu imali svoga vina za taj dan kupovali veću količinu crnoga vina. Vino su davali najviše slabokrvnim. Na Veliki petak se nisu češљjali ni umivali do subote kada zazvone zvona. Na taj se dan za ručak pripremao bakalar, a u pravoslavaca se *sušilo* čitav dan, tj. nije se jelo ništa do mraka. Tog su se dana bojila jaja, i to najviše u crvenoj boji koja se dobivala od biljke broć. Korijen te biljke se iskopa, osuši stuca i onda iskuhava da se dobije trajna boja koja je služila za bojenje jaja i vunene pređe.

Na *Bilu* (Veliku) *subotu* u crkvu se nosi blagosloviti jelo za Uskrs. Najviše se nose jaja i pogača negdje zvana *posvećenica*. (Glavice). Kada zazvoni »Glorija« (Slava) onda se svi umivaju, bez obzira gdje se zateknu. Neki nose uza se bočicu s vodom pa se umivaju u crkvi, a čobani i ljudi koji rade u polju također imaju bočice s vodom da se umiju. Napose peru tom vodom oči jer vjeruju da to donosi zdravlje. U Veliću se vjeruje da ne valja orati na Veliku subotu, a onaj tko ima volove može orati siromašnjima koji ih nemaju.

Na Uskrs (ili Veliku subotu) domačice nose svećeniku po jednu ili dvije *duzine* jaja (12 ili 24 kom.), a tom prilikom ili u toku ljeta daju mu još pola litre masla i jedno pile. Nekad se od svakog dima — od svake kuće — davalo župniku po tri naviljka sijena (oko 150 kg), u jesen tri varićaka žita (oko 30 kg), a neki su mjesto pileta

davali janje. Stoga je i bila uobičajena izreka: »Iza popa, ništ' ne ostaje«.

Na Uskrs ujutro jede se prvo jelo blagoslovljeno u crkvi, a onda su se čitav dan ponajviše jela jaja. Djeci je bila radost dobiti obojeno jaje, a danas to ne primaju kao veliku vrijednost. Djeca, a i odrasli, tucali su se jajima *na odnos* — tko uspije drugome razbiti jaje, uzima ga sebi. Pastirima se na Uskrs davala bolja hrana da ponesu na pašu. U Glavicama je kućni gospodar na Uskrs nosio u crkvu jèlicu — grančicu od jele na blagoslov a kasnije ju je ostavljao u polju radi zaštite od nevremana. Pravoslavci ne blagoslivljaju jaja, a kora od jaja koja se rastepu po podu nije se smjela na Uskrs mesti, nego se tek sutradan izbacivala iz kuće.

Nedjelju dana poslije Uskrsa dolazi Mali Uskrs koji su imućniji također slavili.

Jurjevo (Jurjevdan ili Sveti Jure)

Slavljenje Sv. Jurja (23. IV) u Sinjskoj krajini nije rašireno u tolikoj mjeri kao u sjevernim krajevima Hrvatske gdje se taj dan uzima kao početak proljeća uz obilje magijsko-apotropejskih običaja i toliku upotrebu zelenila za različita ukrašavanja da je i sam svetac dobio ime Zeleni Juraj. Pa ipak i u Sinjskoj krajini nalazimo dosta podataka o značenju ovoga blagdana za seosko gospodarstvo. Tako se u svim selima običavalo na Sv. Jurja kititi kuće, a prije svega staje, zelenim grančicama. Grančice se zataknu oko vratâ. U Dugom Polju vrata se kite granjem rašeljke jer se ona najprije zazeleni. Ako je gora zazelenjela, kažu da je Jure došao na zelenu konju, a ako nije zazelenjela, onda kažu da je došao na crnu konju (sv. Juraj se uvijek predstavlja kao konjanik). U Dicmu se kaže da je zeleno granje znak da dolazi proljeće, a zima da odlazi. U selima Sinjske krajine vjeruje se da će onaj tko rano ustane na Jurjevo, ustajati rano čitave godine, a tko ne ustane rano, teško će ustajati kroz cijelu godinu. U Brnazama vjeruju da uoči Sv. Jurja treba leći u postelju obrnuto nego inače, staviti glavu tamo gdje su obično noge, i moći će se uvijek rano ustajati. U Dugom Polju, da ne bi drijemala preko godine, djeca se ljujaju na drenovu drvetu prije izlaska sunca. Pri tome govore:

O moj drinju, drmo drinj,
evo tebi moj drim.

Ili:

Culji, ljujli drinj,
saći s mene drim.

Ako se nekome drijema kaže se: »Ajd na drinj!« (drijen).

U Hanu su se ženske valjale na rosi da ih ne bi boljele kosti.

Ako muž želi provjeriti da mu je žena vjerna u Dicmu vjeruju da je treba noću uoči Sv. Jurja dok spava preokrenuti u postelji tako da joj noge dođu tamo gdje je glava, i ona će ispričati sve što je učinila nevaljalo od mladosti do tada.

Nekada su na Jurjevdan održavane i procesije kroz polja sa molitvom za plodnost. Jurjevo se smatra Novom godinom za životinje, pa se prema tome danu računa starost životinje. Kaže se, npr., da je vol imao na Juru dvije godine (Čačvina i dr.).

U pravoslavaca u Veliću na Đurđevdan je uranak. Prije izlaska sunca, često dok je još mrak, ukućani zelenilom okite kuću. Zatim izgone stoku iz staje, daju joj da liže brašna i soli u koju se stavi malo blagoslovljene soli, a tome se doda i »trava od žuči«. To je trava ljekovita za žuč i slezenu. Stoka se rano izgoni na pašu i već u 8 sati dogoni kući. Pojedine obitelji imaju na Đurđevdan krsnu slavu. Priredi se bolji ručak koji se održava oko 10 sati. Upali se jedna svijeća, a neki pale tri svijeće, »trojicu«. Za ručak se na slavu peče janje, kokoši i drugo pečenje. Kada završi ručak svijeća se gasi kruhom umočenim u vino, a poslije svi piju iz čaše u koju se umakao kruh. Čaša ide tri puta naokolo i nazdravljaju: »Zdrav, na slavu Boga i Đurđevdana!« Kruh kojim se gasila svijeća stavi se u sjeme kukuruza i vjeruje se da neće biti snijeti. Neki pak pojedu taj kruh jer se kaže da će biti jak onaj tko ga pojede. Dio vina iz čaše iz koje se gasila svijeća odnese se u tor i vinom se poliju janjci po glavi da bolje napreduju. Poslije ručka daje se čobanima pečenje i vina te oni na paši časte ostale čobane.

Na Đurđevdan prijatelji i rodbina dolaze čestitati krsnu slavu. Domaćin ih dočekuje i oni mu čestitaju: »Na dobro ti doša Đurđevdan!«, a on odgovara: »Dâ Bog dobro i s tobom zajedno!« Ako naiđe kakav putnik ili prosjak, domaćin ga mora počastiti.

Sveti Marko

Blagoslov stoke i polja u katoličkim selima vršio se procesijom na Sv. Marka (25. IV), a u pravoslavnih nije bio određen dan jer je pop iz Dicma morao obaviti blagoslov na velikom području. Za blagoslov stoke katoličkom svećeniku se davalo janje, a pravoslavnom popu varčićak žita i 10 d (u staroj Jugoslaviji).

Katoličke procesije su bile za blagoslov stoke i proklinjanje vukova da ne dave stoku. Ljudi su vjerovali da vuk neće napasti stoku koja je blagoslovljena, pa u Glavicama pričaju o čovjeku koji nije htio dotjerati s paše na blagoslov jednu kobilu. Svi konji su bili sutradan živi, samo je tu kobilu vuk preklao, iako je bila u sredini krda konja.

Svako selo imalo je prije barjak sa slikom sveca zaštitnika (u Glavicama je bila Gospa sinjska) pa su u procesiji na Sv. Marka nosili taj barjak i u procesiji je morao sudjelovati po jedan član iz svake kuće. Procesija je obilazila sve brežuljke oko sela, na svakom se zaustavila i tu su molili, a na kraju svi išli u crkvu gdje je bila završna molitva.

U Veliću je pop uz blagoslov stoke blagoslovio i granu tisovine. Od te tisovine stavljao se komadić volu uz bronzu (zvono) »pa se neće vol zblanut i neće ga vištica svrnut«. Neki su i do najskorijega vremena vjerovali da vještica može naškoditi volu, pa ako nešto nije s volom u redu, vodili su ga gatari da otkloni nevolju.

Prvi svibanj

Praznik Prvoga svibnja kao dana rada ovdje isključujemo iz razmatranja. Ali, prvi svibanj i svetkovina Sv. Filipa i Jakova nema dugu tradiciju slavljenja u našim krajevima, dok je veoma raširena u Zapadnoj Evropi. Tako se majsko drvo u novije vrijeme proširilo i u unutrašnjosti Balkana pa i do Male Azije.⁶⁶ U Sinjskoj krajini to je drvo jablan, bor ili čempres, ali se u svim slučajevima zove *jablan* i kaže »postaviti curi jablan«. Ako mladić voli djevojku, uoči 1. V rano ujutro postavi joj pred kućna vrata (kao da tu raste) ili nasloni na vrata ili prozor jedno drvo koje okiti slatkišima, jabukama, narančama i cvijećem. Znade postaviti i kišobran i sl. Takve podatke zabilježili smo u svim selima koja smo istraživali.

Ako se iz nekog razloga želi djevojci osvetiti ili narugati, stavi joj bilo kakvo drvo, a na njega različite otpatke, stare cipele i opanke, krpe i posude, pa i leš psa ili mačke, a jednoj su djevojci postavili na balaturu uginula konja. Te noći mladići idu po selu i šale radi krađu sve do čega mogu doći i odnose od jedne kuće te postavljaju pred drugu. Tako odnesu različito oruđe, kola i sl.

Ujutro na Prvog svibnja djevojke ustaju rano da vide što su dobile. Ako je koja dobila ružne poklone, nastoji ih što prije skloniti, da drugi ne vide i nastoji saznati tko joj je to stavio, pa su se nekada djevojke obraćale i sudu. Ako je djevojka dobila lijepe poklone, onda ih ostavi da stoje do podne da i drugi vide što je dobila.

Križi — Spasovo

Na *Križe* (to je pomičan blagdan, 40 dana poslije Uskrsa) u Dalmaciji su, kao i u drugim krajevima Hrvatske, išli u prošlosti mladići s križom u ophod selom, a u isto vrijeme bilježi se i procesija za blagoslov polja u svim katoličkim krajevima. U Sinjskoj krajini ta je procesija obilazila sva polja i zaustavljala se na 4 mjesta, gdje se obavljao blagoslov polja. Naziv Križi za blagdan Spasova zajednički je za Dalmaciju i dijelove Slavonije, a u obadva područja ovaj blagdan ima, po narodnom vjerovanju, bitnu ulogu za plodnost polja, i to je ujedno i pastirska svetkovina.⁶⁷

Sveti Ante

U Sinjskoj krajini uz blagdane kasnog proljeća nema posebnih običaja i vjerovanja. Jedino se ističe Sv. Ante (13. VI) kao zaštitnik domaćih životinja. Žene su postile trinaest utoraka pred Sv. Antu, da im očuva domaće životinje. Uoči Sv. Ante kod kapelice sv. Ante u Glavicama i na brežuljcima oko toga sela palile su se vatre. I sva ostala sela koja pripadaju crkvi u Sinju palila su vatru uoči Sv. Ante. Na sam dan Sv. Ante ljudi idu u crkvu, plaćaju misu i daju *lemuzinu* za zdravlje stoke. Tko ima ovce nosi jedno runo vune popu.

⁶⁶ Gavazzi, str. 57.

⁶⁷ *Ibid.*, str. 61.

Poslije mise se pjevalo, plesalo, a mladić je častio zaručnicu i njezinu rodbinu u gostionici i kupovao djevojci trešnje od prodavača kod crkve ili na derneku.

Ivanje

Paljenje vatre pod imenom *svitnjak*, *krijes* (kres, kris) — *koleda* u vrijeme ljetnog solsticija rašireno je na teritoriju čitave Hrvatske, zajednička je tradicija svih Slavena, a davne podatke o svetkovanju tog praznika nalazimo gotovo u čitavoj Evropi.⁶⁸ Značenje paljenja vatre vidimo iz podatka da je kršćanski svetac dobio u Sinjskoj krajini ime po toj vatri zvanom *svitnjak*, pa se tamo sv. Ivan Krstitelj (24. VI) zove Sv. Ivan Svitnjak. Vjerovanja i običaji uz ovaj blagdan su brojna i raznolika u drugim krajevima dok su u Sinjskoj krajini poznati samo neki oblici. Osnovno je vjerovanje u lustrativnu (očisnu) moć te vatre pomoću koje ljudi žele osigurati zdravlje sebi i domaćim životinjama.⁶⁹ U Sinjskoj krajini vatre se lože »u osvit« — uoči Ivarijdana. Ložilo se po svim brežuljcima oko sela i na raskršćima puteva i gledalo se čija će vatra biti veća. Sastavili bi se članovi nekoliko porodica pa bi skupa ložili vatru. U nekim selima danas se vatre lože u crkvenom dvorištu. Kada se vatra razgori, mladež počinje preskakivati preko nje i to s jedne strane na drugu i natrag te pri tome govore: »I dogodine dočekao Sv. Ivana Svitnjaka i kitu šenice zdrav i živ« (Glavice) ili »Pomozi Bože i sveti Ivane«. Neki kažu da preskaču vatru da ne bi imali žuljeve na nogama. Stariji ljudi ne preskaču vatru, nego je samo prekorače kad je već prilično izgorjela, a žene uzmu u naručje i dijete pa s njim preskaču. Vjerovanje u zdravstvenu moć svitnjaka rašireno je u svim selima te stariji ljudi »griju kosti« da ih ne bi boljale iduće godine. Pri tome u Hrvacama kažu: »Sačuvaj me, Bože, od ove bolesti«. U tom selu govore također da se na toj vatri mora grijati onaj koga češće boli glava i reći: »Sačuvaj me Bože, od ove bolesti«, pa će se osloboditi glavobolje.

Djeca, rjeđe odrasli, naberu mladih klasova žita, prže ih na toj vatri i jedu, kako se spominje u svim selima, za sreću i obilje. Negdje te klasove spletu u pletenicu i onda prže na vatri. U Dicmu kažu da je to prženo klasje znak prve hrane i da će brzo biti novog kruha, a u Brnazama kažu: »Evo, zapalili smo svitnjak novoga kruha«.

Na *svitnjaku* uoči Sv. Ivana svaka djevojka obgori tri čička i pomisli na tri mladića i svakome namijeni po jedan čičak. Sva tri opaljena čička ostavi do jutra u posudi s vodom na prozoru i koji čičak ponovo procvjeta kazuje da će mladić kojemu je namijenjen biti djevojci suđeni mladić.

Na Sv. Ivana prije izlaska sunca ljudi žure tko će prije ugaziti u pepeo od svitnjaka i bos gaziti po njemu vjerujući da neće imati nabož na nogama i da ih neće boljjeti noge. U Veliću vjeruju da onaj tko se pospe tim pepelom neće imati po sebi rana.

⁶⁸ Gavazzi, str. 89.

⁶⁹ Ibid., str. 88.

I voda na Sv. Ivana ima zdravstvenu moć. Ljudi su se nekad kupali do izlaska sunca ili u Cetini ili u kakvu izvoru i lokvi ako su bili iz selâ dalje od Cetine. Govorili su da je to protiv groznice. U Hrvacama kažu da je umivanje toga dana dobro za zdravlje očiju. U Potravlju se kaže da je protiv svraba potrebno prije izlaska sunca umiti se na izvoru ili pred kućom, a voda se baca na mjesto po kome se inače ne hoda, negdje u grmlje. Kaže se da se kupaju zato da budu zdravi preko čitave godine i da nemaju lišajeva po licu, a u Dicmu su gonili i stoku da se okupa u lokvi i vjerovalo se da će nakon kupanja ozdraviti svaka životinja koja ima *češaju* — lišaj. U Hrvacama, ako neka žena ima bolesno dijete, na Ivanjdan ujutro prije sunca svuče dijete i njegovu odjeću baci niz Cetinu i kaže: »Kako je ovo odnila voda, tako neka odnese bolest sa moga diteta«. Običaj kupanja je raširen u čitavoj Dalmaciji, pa se ovaj svetac zove sveti Ivan Kupavac.

Na Ivanjdan djevojke nastavljaju ljubavna gatanja. Uzmu cvijet ivančice — zvan *curica*, trgaju latice i gataju da li ih momci vole. Toga dana, a i inače ljeti, djevojka uzme *prnbaku* — bubamaru i govori: »Prnbaka vištica, di je moja srićica?« — i gleda kamo će odletjeti jer će odanle bit njen suđeni mladić.

I pravoslavci u Sinjskoj krajini pale vatre uoči Ivana Svitnjaka ali i 13 dana kasnije uoči Jovandana.

Vidovdan i Sveti Ilija

U vremenu od Sv. Ivana do jeseni nema mnogo blagdana i običaja vezanih za njih. Vjeruje se, ako na Vidovdan (15. VI, a u pravoslavaca 28. VI) bude magle, bit će slaba pšenica i ostali usjevi. Na Vidovdan ujutro, prije izlaska sunca, išlo se u Glavicama »trunit rosu«. Dvojica uzmu jedan konop, rastegnu ga i povlače preko polja vjerujući da će time osigurati dobar urod usjeva.

Na Sv. Iliju (20. VII, u pravoslavaca 2. VIII) nema posebnih običaja. Jedino se u Glavicama vjeruje da onaj tko ima stoku ne smije na Sv. Iliju i na Sv. Anu (26. VII) vrijeći svoje žito, a može vrijeći u drugih. Na Svetog Iliju su se iz planine dogonili konji i volovi da u selu rade u vrijeme žetve.

Velika Gospa — Gospa sinjska

Najznačajniji crkveni blagdan Sinjske krajine je Velika Gospa (15. VIII) uz koju su vezani mnogi običaji i vjerovanja i kada mnogi iz bliže i dalje okolice dolaze u Sinj na zavjet Gospi sinjskoj. U negdašnje vrijeme i poznata Sinjska alka održavala se toga dana, a uz to je u Sinju bio *dernek* koji se i danas održava.

Uoči Velike Gospe u okolnim selima, a i u Sinju palili su se svitnjaci — vatre, a u Sinju je priređivan vatromet. Ljudi iz daljih krajeva dolazili su uoči tog blagdana u Sinj i bilo gdje noćivali čak i na ulici prislonivši se na kakvu kuću da bi ujutro što prije počeli zavjetnu molitvu. Najviše su se zavjetovale žene i to za svoje zdravlje, zdravlje djece, ukućana, pa i za zdravlje stoke. M. Božić u djelu *Kurlani* dao je prikaz toga zavjetnog kretanja oko crkve na ko-

ljenima pa donosimo dio tog opisa: »Već ranim jutrom velike zavjetnice počimaju puziti na koljenima od crkve pa oko varoši poznatim putem velike kolovozne procesije. Koja prije, koja kasnije — koja brže, koja sporije, otiču one u prašini, kao balvani mutnim kanalima, mimoilaze se, prestižu, zaostaju, smalaksavaju i praše svojim haljinama kao pretovarene gaete jedrima. Nakapat će te sagove prašine suzama i kapljima krvi iz svojih golih razranjavljenih koljena. Ali one misle da je to nečista krv koju su žrtvovala u mukama ne samo da spasi dušu, nego i da ozdrave svoje bolesno, zemaljsko tijelo.«⁷⁰

Sajam koji se održava tom prilikom traje 2—3 dana a veoma živu sliku toga sajma dao je također M. Božić u spomenutom romanu.⁷¹ Na derneku je uvijek bilo živo, plesalo se kolo, momci su zamjerali djevojke i ugovarali ženidbu, stariji su kupovali ili prodavali robu i stoku. Kada je počinjala procesija, svi su se skupili kod crkve i u dugačkoj koloni pratili Gospinu sliku moleći za zdravlje, sreću i obilje. A kad se vršio blagoslov urbi et orbi, na sve četiri strane svijeta ljudi su gledali Gospinu sliku i očekivali da se Gospa nasmiješi, a ako proploče znači da narod nije dobar pa ne može očekivati pomoć od Gospe i bit će nevoljâ i nesreća. Čim se Gospina slika ukloni sa postolja žene navale na cvijeće koje je tu stajalo na postolju, smatrajući ga blagoslovljenim, čudotvornim i za zdravlje korisnim. No najviše su se ljudi nadali da će procesija Gospi sinjskoj donijeti kišu, koja je rijetko padala u kolovozu, kada se vjeruje da se Bog potpuno rasrdio na ljude i kažnjava ih sušom.⁷²

* * *

Godišnji običaji na završetku ljeta i u jesen u Sinjskoj krajini, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, nisu brojni i jedino ima nešto običaja uz gospodarske radove, a podatke o tome dat ćemo u posebnom poglavlju ovog priloga.

Sveti Mihovil — Dernek u Trilju

Običaji vezani uz Sv. Mihovila mogli bi se po svom sadržaju svrstati u posebno poglavlje društvenih običaja, ali ćemo ih zbog veze uz jedan određeni blagdan svrstati u kalendarske — godišnje običaje. U Sinjskoj krajini stanovnici svih sela išli su na Veliku Gospu na dernek u Sinj (15. VIII). Na Malu Gospu (8. IX) išlo se na dernek u Solin. U Trilju je dernek na Sv. Mihovila (29. IX), na Sv. Jeronima (30. IX) u Gljevu, na Sv. Luku (18. X) u Otoku, Sve Svete (1. XI) u Gali, Svetog Martina (11. XI) u Rudi, Sv. Katu (25. XI) u Lučanima, Sv. Nikolu (6. XII) u Bajagiću itd. Dernek je nekad bio najbolja prilika za sastajanje prijatelja i znanaca iz različitih sela. Toga dana išlo se u crkvu i često je bila procesija, a onda se ide u gostionicu, pije, pjeva i veseli, igra se kolo, prijatelji i rodbina dolaze svojim u posjet i na ručak, a mladići *zamiraju* — zagledaju i *poje* — časte djevojke.

⁷⁰ Božić, str. 227—228.

⁷¹ Ibid., str. 224.

⁷² Ibid., str. 237, 238 i 260.

Dernek u Trilju je jedan od poznatijih u Sinjskoj Krajini pa onamo dolaze ljudi iz svih bližih sela, ali dolaze i prodavači i kupci stoke iz dosta udaljenih krajeva: iz Bukovice, Like, Bosne, čak od Jajca. Neki stižu u Trilj već 27. IX. Kupoprodaja stoke (a u Trilju je poznati stočni sajam) vrši se najviše na 28. IX kada poslije podne dovrši stočni sajam, a počinje dernek s plesom, pjesmom i kada se upoznaje mladež i biraju budući bračni drugovi. Na sam dan Svetoga Mihovila (29. IX) bude svečana misa na kojoj se zna vjenčati i po desetak parova iz okolnih sela Vedrina, Jabuke, Strmodolca, Gorduna, Čaporica i Košuta. Time počinje period svadbi koji traje preko čitave jeseni i zime.

Pjesme i muzike je nekada na dernecima bilo u izobilju. U Trilju se znalo skupiti 8—10 guslara koji su pjevali junačke narodne pjesme iz prošlosti. Uz to se igralo kolo i pjevalo na sve strane. Pjesme pjevane u kolu suvremenijeg su sadržaja i često parodije na suvremene događaje ne samo u Sinjskoj krajini nego općenito u svijetu. Mnoge su od tih pjesama lascivna sadržaja pa ih nećemo ovdje ni navoditi.

Posebna oznaka sinjskog područja su *grotulje* i darivanje grotuljama. Grotulja je niz probušenih oraaha, nanizanih na špagu, iz kojih jezgra nije izvađena. Nastoji se nizati orahe s mekanijom korom. Grotulje mogu biti veličine ogrlice, a mogu biti i toliko velike da prebačene preko vrata donjim djelom dosežu do tla, a takve boga-

Prodavač »grotulja« na »derneku« u Otoku
Foto: J. Miličević, 1965. (Institut za narodnu umjetnost)

tiji kupuju i daruju svojoj djevojci. Grotulje daruje djevojci mladić koji ju tek prvi put upozna i *zamiri* kao i zaručnik ili onaj koji se duže vremena poznaje s djevojkom, a sada darivanjem grotulja prvi put javno pokazuje tu svoju vezu. Zaručnici ili oni koji su se zamirili idu u gostionicu i tu mladić časti djevojku i nekoga od njene rodbine tko se nađe u pratnji. Kaže se da mladić poji djevojku. Stariji kasnije komentiraju koliko joj je kupio grotulja, koliko drugog voća, koliko je potrošio na pojenje — iz čega se vidi koliko je mladić bogat. Ženske nikada same ne kupuju grotulje, nego im ih kupuju mladići. Katkad neka djevojka dobije toliko grotulja da ne može hodati od tereta. Dobije ponekad i do 80 grotulja. Nešto od toga ona odmah pojedje s prijateljicama, a ostatak nosi kući da i susjedstvo vidi što je dobila. Kako su momci na derneku bili zagrijani vinom, D. Šimunović kaže da su derneci redovno završavali tučom, a kada se završilo bez tuče smatrali su da je bio slab dernek.⁷³

Sveti Luka — Dernek u Otoku

Od Svetoga Luke (18. X) već počinje hladnije vrijeme pa se kaže: »Sveti Luka, metni u nidra ruke, ne vadi ih vanka do Svetoga Marka«.

Dernek u Otoku na Svetoga Luku trajao je jedan dan. Prije podne je bila misa s procesijom, onda se išlo na groblje, a zatim su ljudi odlazili rodbini i prijateljima na ručak. Poslije ručka počinjalo je kolo i veselje te trajalo do zalaska sunca. Kolo se igralo kod crkve i kraj spomenika podignuta 1915. u čast 140 boraca koji su 17.VII 1715. poginuli u borbi protiv Sarasker Mahmed — paše. No nekadašnja uloga derneka već je gotovo nestala. Dana 18. X 1965. prisustvovao sam derneku u Otoku. Poslije mise ne baš brojni posjetioći izišli su iz crkve i otišli na ručak rodbini i prijateljima. Manji dio ručao je u gostionici i jedino prema brojnim posjetiocima u obadviije gostionice moglo se primjetiti da je u selu dernek. Poslije 16 sati opet se uz crkvu sakupilo više mladeži. Tamo je nekoliko prodavača kič-robe postavilo svoje »štandove« i uz zaglušno vikanje prodavalo različiti nakit od metala, ustakljene i uokvirene kič-slike Bogorodice s djetetom i različitih razgolićenih ljepotica, tu su bili i prodavači nekih tekstilnih predmeta i slatkiša kao i tridesetak seoskih prodavača, najviše žena koje prodaju grotulje, jabuke i drugo voće. Ovi seoski proizvodi leže na *ararima* prostrtim po zemlji, a svaka žena drži po nekoliko grotulja u rukama i nudi ih prolaznicima. Najveće grotulje prodaje neki muškarac; prebacio ih preko ramena, a donji se dio gotovo vuče po zemlji.

Oko 17 sati već je tu stotinjak mladića i djevojaka koje šetaju, razgovaraju i povremeno razgledaju pojedinu robu izloženu na prodaju. Nema djevojaka obučenih u stare narodne nošnje, ali mnoge djevojke nose jednake marame na glavi, jednake smeđe ili ljubičaste brokatne pregače, jednake suknje i bluže, što ipak čini jednu novu varijantu narodne djevojačke nošnje i sigurno bi iscpnije istraživanje

⁷³ Šimunović (v. bilj. 39), str. 313.

Prodavačice »grotuljâ« i voća na »dberneku« u Otoku
Foto: J. Milićević 1965. (Institut za narodnu umjetnost)

pokazalo sklonosti djevojaka toga kraja za određenu boju i vrstu materijala za odjeću i za određene kombinacije boje suknje, bluze i marame za glavu.

Mladići su u suvremenoj odjeći, u bijelim najlon-košuljama i s kravatama, a dosta je odjevnih predmeta njemačkog porijekla jer su mnogi boravili u Njemačkoj ili su ih dobili od svojih tamo zaposlenih. No i uz nova odijela stranoga porijekla ostala je u njima sklonost za staru domaću pjesmu reru, pa mladići počinju pjevati. Da bi brže svratili pozornost i privukli druge, pjevaju samo stihove koji će svojom vulgarnošću biti što atraktivniji.

Jedan mladić počinje pjevati: »Vaćajte se, curice, do mene« i želi započeti kolo, ali djevojke i dalje šetaju i nitko ne prihvaća njegov poziv. Vlasnik pokretne rulete poziva prisutne da okušaju sreću a jedino se dječurlija skuplja oko njega i pokušava za 20 st. d. dobiti tisuću.

Nešto više mladeži okuplja se oko prodavača tombole koje su glavni zgodici figure od gipsa. Dosta ih kupuje i grotulje, ali ne da bi ih dali voljenoj djevojci da ih nosi oko vrata, nego da razbijaju i jedu nanizane orahe s grotulja.

Dok prodavači i dalje uzvikuju i reklamiraju neprodanu robu, pojedine skupine djevojaka odlaze kućama, mladići u gostionice ili kućama u susjedna sela i njihovo pjevanje rera odzvanja brežuljcima oko Otoka, rana prohladna jesenja noć spušta se na mjesto gdje je i

nekad bio dernek i ples, ali koji je trajao dugo u noć, a ne kao danas — samo do prvoga sumraka.

Svi sveti i Dušni dan

Svi sveti (1. XI) i Dušni dan (2. XI) imaju uglavnom religijski karakter i posvećeni su štovanju pokojnika. U Hrvacama uoči Svih svetih palili su se *svitnjaci* i pucalo iz *mačkula*. U čitavoj se Sinjskoj krajini za Sve svete kušalo mlado vino i onda zatvarale bačve te se taj dan uz obilnije gošćenje smatrao »prvim Božićem«. Kušanje mladog vina u ostalim krajevima Dalmacije i Hrvatske obavlja se općenito na dan Sv. Martina (11. XI). Potkraj studenoga dolazi Sveta Kata (25. XI) koju smatraju početkom zime, pa se govori:

Sveta Kata zatvara vrata,
Sveta Kata zatvara,
Sveti Andre otvara.

(Sveti Andrija je 4. II i računa se da tada prestaje zima).

Božićni običaji

Kako smo već prije spomenuli, u nekim se selima Svi sveti zovu Prvi božić, pa ćemo zbog mnogih sličnosti običaja i vjerovanja i njihove međusobne povezanosti, kako u Sinjskoj krajini, tako i u ostalim dijelovima Jugoslavije, pa i Evrope, sve običaje koji se održavaju poslije toga »Prvog« do »Posljednjeg« Božića (kako u Sinjskoj krajini u nekim selima zovu blagdan Svetih triju kraljevâ) (6. I) obuhvatiti pod zajedničkim nazivom božićnih običaja.

* * *

Darivanje djece na Sv. Nikolu (6. XII) rjeđe se spominje u selima oko Sinja. No zato je u Sinjskoj krajini bilo uobičajeno darivanje djece na Svetu Luciju, kako to vidimo iz podataka u Zelovu gdje su roditelji ostavljali ujutro djeci darove i govorili da im je donijela sveta Lucija.

Materice i Očiči

Običaj poznat u cijeloj Dalmaciji održava se i u Sinjskoj krajini u drugu i prvu nedjelju pred Božić. *Materice* su u drugu nedjelju pred Božić (npr. ako je Božić u utorak 25. XII Očiči su u nedjelju 23. XII, a Materice u nedjelju 16. XII) Na Materice ujutro djeca pripreme konop, ali mogu i bez njega prijetiti majci da će je objesiti ako se ne iskupi. Majka im daje slatkiše i voće. Ako je djevojka zaručena mladić dolazi njenoj majci na Materice i traži otkup. Otkupiti se može jednim orahom ili jednom cigaretom. Toga dana mladić dolazi sa svojim prijateljima zaručnici na *silo*. Donosi joj rakije, a ona njega obilnije dariva (košulja, čarape i sl.) što smo spomenuli uz opis svadbenih običaja.

Na *Očiče* (nedjelja pred Božić) djeca prijete da će objesiti oca i on se otkupljuje slatkišima i voćem. Toga dana djevojka traži ot-

kup od zaručnikova oca. Naveče mladić dolazi na prelo kući zaručnice i ovaj put on nju obilnije dariva odjevnim predmetima i slatkišima. Time se završavaju sijela i do Nove godine više se ne održavaju.

Badnjak

Datum početka Božića bio je u kršćanskoj eri Dionysiusa Exigusa (6 st.) ujedno i datum početka nove godine sve do 10. stoljeća.⁷⁴ Ako u tom svijetlu razmotrimo podatak da se u mnogim selima Sinjske krajine Nova godina zove Mali božić (o čemu će još biti govora), onda vidimo koliko su ta dva blagdana povezana i kako će u iznošenju podataka o božićnim običajima biti teško u svim slučajevima odvojiti te običaje od novogodišnjih, kako je to slučaj i u drugim hrvatskim krajevima.

Na Badnji dan vrše se sve pripreme za proslavu Božića koji je uz Novu godinu najveći blagdan kršćanskog stanovništva. Neki su domaćini već prije usjekli u šumi tri panja duga oko 1,5 m, promjera 25—30 cm i volovima ih dovukli kući, a neki dovlače tek na dan Badnjaka. Ta tri panja zovu se badnjaci. Dva su deblja, a treći nešto tanji. No svakako se nastojalo dovući deblje badnjake jer se time pokazivalo i bogatstvo kuće. Dinko Šimunović, koji je u svojim djelima opisao život stanovnika Sinjske i Vrličke krajine, opisuje slavljenje pravoslavnog Božića u manastiru Dragoviću gdje je za badnjake osam najboljih volova dovezlo dvije najveće bukve, što su se tamo našle.⁷⁵ No ovaj podatak o dva drveta badnjaka u Sinjskoj krajini izuzetan je jer se u svim selima potvrđuje pripremanje triju badnjaka (u katolika u Veliću oni se čak zovu *trojstvo*), a samo u Brnazama i Košutama spominju se četiri badnjaka. Erdeljanović u selu Hrvace spominje tri badnjaka.⁷⁶ U Livanjskom polju domaćin unosi obično tri badnjaka, »a ako na ognjištu nema *priklada*, unese četiri badnjaka.«⁷⁷ U Poljicima kao i u Imotskoj krajini unose se tri badnjaka.⁷⁸ U Sinjskoj krajini badnjaci su najviše od hrastova drveta, a samo u slučajevima da domaćin nije imao hrasta, uzimao je drugo drvo. Badnjaci su stajali prislonjeni blizu kućnih ulaznih vrata do mraka kad su se unosili u kuću. Nisu bili ničim ukrašeni ni okićeni, a jedino su u Košutama bili okićeni bršljanom i *ježom* (zelenilom).

⁷⁴ Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat — Rhein, Studien zur Geschichte der Volksbräuche, (dalje: Liungman), Teil II, Soumalainen Tiedeakatemia, Helsinki 1938, str. 413.

⁷⁵ Šimunović (v. bilj. 39), str. 321.

⁷⁶ Erdeljanović, str. 186. U daljem opisu božićnih običaja donosi još neke podatke iz Sinjske krajine. Kao izuzetak navodi da se u Hrvacama najprije unose badnjaci, a zatim slama (str. 187), dok to naši zapisi sa terena potvrđuju kao redovnu pojavu. (Pri tom treba imati na umu i subjektivni stav kazivača. Iz različitih razloga pojedinci ili pojedine obitelji unose neke izmjene u običaje, pa mnogi kazivači iznose kao redovan slučaj ono što je samo u njegovoj kući uobičajeno. Tako mi je jedan kazivač tvrdio da se u njegovu selu nikada nije unosila u kuću slama i badnjak, a provjeravanjem u susjednoj kući utvrdio sam da su svi unosili izuzevši ukućana tog kazivača, kome je otac bio napredniji domaćin i prilično je putovao po svijetu.)

Erdeljanović donosi još neke pojedinosti o običajima Sinjske krajine: U Hrvacama se božićna slama iznosi u vrt, a jedan dio se čuva i stavlja u gnijezda u kojima se legu pilići (str. 187). Suseljani jedni drugima idu u posjete već prvog dana Božića (str. 190). Božićne svijeće pale se samo prvog dana Božića (str. 190), dok naši zapisi govore da se pale na sve božićne dane, pa i na Novu godinu.

⁷⁷ Radmila Kajmaković, Božićni običaji, Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Nova serija sv. 15—16, Sarajevo 1961, str. 222.

⁷⁸ Ivanišević, str. 34; Ivan Ujević, Božićni blagdani, Vrhgorsko-Imotska krajina, ZNZO, knj. 1, sv. 1, str. 213.

U Potravlju i Brnazama se na desni badnjak ureže križ, a u Udovičićima se u taj urez stavi malo pšenice kada je badnjak na ognjištu. To se čini da bi bolje rodila pšenica. Desni badnjak je uvijek nešto deblji i negdje se zove *dešnjak*. On se prvi unosi u kuću i stavlja na desnu stranu ognjišta, pa se zato zove desni badnjak. Badnjaci se unose u kuću navečer kad se svi ukućani skupe na večeru. Svi članovi obitelji koji su na putu ili na radu daleko od kuće, dolazili su kući da prisustvuju zajedničkoj večeri na Badnjak i ručku na Božić. I kada je večera pripremljena i svi ukućani u kući, domaćin izlazi da unese badnjake. Prvo unosi desni badnjak. Kad stupi izvana na kućni prag, pozdravi ukućane: »Faljen Isus! Na dobro vam došla Badnja večer (ili »Na dobro vam doša Božić i sveto porođenje«), a ukućani odgovaraju: »I s tobom zajedno«. Pri tome svi skinu kapu i stoje na nogama. Kad domaćin ulazi s badnjakom, domaćica ga na pragu posipa žitom, a u najviše slučajeva ga škrope blagoslovljenom vodom i mole »vjerovanje«. U Hanu, kad unosi badnjake, domaćin pozdravi: »Faljen Isus! Na dobro Vam došla Badnja večer, ove godine pa i dogodine!« Ukućani odgovore: »I s tobom zajedno!« a domaćin doda: »U malome grihu, u dugome viku!« Ukućani opet odgovore: »I s tobom zajedno!« Prije prvoga svjetskog rata, kada je unošen badnjak, muškarci su pucali iz kubura i pušaka.

Kada unese desni badnjak, domaćin ga stavi na ognjište s desne strane i onda izlazi po drugi ili ga unosi drugi muškarac. Ako nema u kući odrasla muškarca, badnjak unosi dječak, a ako je udovica s malom djecom, unosi ga ona sama. Prilikom nošenja drugog badnjaka, koji se stavlja na lijevu stranu ognjišta, opet onaj tko ga unosi pozdravlja na isti način i ukućani mu jednako odgovaraju. Treći badnjak je najtanji, unosi se posljednji, uz isti pozdrav i odgovor. Ovaj badnjak postave negdje između dva, negdje postave ozgor i poprijeko, a negdje ozdo da se na njega prva dva naslone te da im služi kao prijeklad da bolje gori. To nisu pravila kojih se pridržava određeno selo, nego u svakoj kući može biti drugi način postavljanja. No, najčešće se najtanji badnjak postavlja ozgor i poprijeko preko prva dva. U slučaju da su unešena 4 badnjaka jedan je služio kao prijeklad, dva deblje postavljena paralelno, a treći između njih.

Pošto su postavljeni badnjaci na ognjište, domaćin ili domaćica izlaze po košaru (sepet) ili naramak već pripremljene slame, unose je u kuću i posiplju po podu. U slamu roditelji bacaju smokve, bademe, drugo voće i bombone i djeca se za to otimaju, valjajući se po slami. Poslije toga (u nekih prije unošenja slame) prilaze badnjacima i domaćica ih polijeva blagoslovljenom vodom, a domaćin vinom. U Potravlju se kaže da domaćin tada krsti badnjake, kao što se krsti dijete: polijeva ih bukarom vina »na križ« i pri tome govori: »U ime Oca i Sina i Duha svetoga«, a onda nazdravi svim ukućanima redom i tek tada jedni drugima požele sretan Badnjak. U Hanu domaćin uzme šaku slame i njome prekriži badnjake. Domaćica pri tome škropi badnjake blagoslovljenom vodom, a zatim škropi čitavu kuću, prostor oko kuće i stoku, moleći vjerovanje i zaklinjući Boga »da sačuva od vištica, more, dušmanina i neprijatelja«. Kad u Dugom Polju

polijevaju badnjake vinom kažu: »Ko ga poliva ove godine, polija ga i dogodine«, a u Hrvacama kažu da se vino bacalo na badnjak zato što je veselje i svi piju pa da i on bude »napijen«. U Zelovu su pravoslavci škropili badnjake krvlju janjeta ili ovce, zaklane za božićnu pečenicu.⁷⁹

Prije početka večere obavlja se još jedan dio običaja vezan uz ovčarstvo. U Zelovu je do drugoga svjetskog rata domaćin običavao čekati na kućnim vratima da čoban dođe kući s ovcama. Držao je u rukama pogaču i pružio čobanu i onda bi je lomili, otimajući se tko će dobiti veći komad jer će u idućoj godini imati bolju sreću.⁸⁰ U Veliću je zabilježeno da poslije postavljanja badnjaka na ognjište domaćin ili domaćica u pratnji svih ukućana odlaze sa svijećom, pogačom i bukarom vina u tor ovcama i daju im pogaču. Pogaču netko drži, a ovce odgrizaju. Kažu da je najizdržljiviji i najbolji ovan ili ovca koji najviše odgrize te pogače. Ta se pogača daje ovcama na križ, tj. jednoj ispred sebe, jednoj iza sebe, jednoj desno i jednoj lijevo. Ovcama se daje i malo vina iz bukare, a ovcu koja se planirala za klanje iduće godine, zalije se malo vina iza desnog uha. Pri tome se moli, a kad se završi molitva, svijeća se ugasi na uho najboljeg ovna. Sa svijećom, vinom i pogačom ide se samo među ovce i magarad, a ne među volove. Poslije toga sva se stoka nahrani najboljom vrstom sijena što ga gospodar ima. Zatim idu svi u kuću i domaćin uzme u ruke pogaču koja se nosila među ovce te kaže čobanu: »Oćeš li sriću ili komad?« Čoban kaže: »Ja ću i sriću i komad« te odlomi komad pogače. Zatim uz iste riječi domaćin nudi pogaču svim ukućanima i oni otkinu po jedan komad što se jede poslije uz večeru. Ovaj opis iz Velića ima elemente koji se susreću i u drugim selima. Svuda je uobičajeno da se prije večere daje obilatija i bolja hrana domaćim životinjama. U Dugom Polju daje se bolja hrana na Božić ujutro i kaže da goveda pitaju jedno drugoga kako su ručali.

Pošto su uneseni badnjaci i slama, te stoka nahranjena, ukućani večeraju. Na Badnjak se posti pa se čitav dan jela posna hrana. Stariji su postili tako da nisu gotovo ništa jeli do večere. Za večeru se spremio bakalar i krumpir te ušticipi na ulju. Neki su na Badnjak kuhali i pekli jelo za Božić, ali se to više činilo poslije večere. Po danu se zaklao ovan ili ovca šiljegica (koja se nije janjila pa je debela), a ako nema onda se zaklala koja kokoš. Za večeru na Badnjak pekla se posebna pogača bez kvasa i jedna pogača od boljega bijelog brašna zvana *česnica*, koja je s gornje strane bila ukrašena prugama, križevima i ubodima viljuškom ili su od tijesta na njoj bile izrađene figure janjaca, pa i čobana i torova. U nekih je ta česnica polivena uljem i vinom »na križ«. Česnica se ne jede do Malog božića, tj. do Nove godine. U Veliću se česnicu na rubu ukrašuje nizom krugova dobivenih pritiskanjem otvora čaše, a onda se tom čašom iz sredine izvadi jedan kolut tijesta. Taj se kolut posebno pekao i njime je domaćin gasio svijeće umakanjem u vino i kapanjem na svijeće preko svih božićnih blagdana do Nove godine.

⁷⁹ Bošković-Stulli, str. 594.

⁸⁰ Ibid., str. 594.

Dok nije bilo stolova i stolica u kućama, ukućani su na slamu prostrli *arar*, na njega postavili česnicu i ostalu hranu te okolo posjedali i večerali. Na česnicu se stavi jedna čaša ili veća posuda u kojoj je pomalo sjemena onih vrsta žita što se namjerava sijati iduće godine. Vjeruje se da na to sjeme i plod neće dolaziti nikakve nevolje (tuča i sl.). To se žito stavi u sjeme za sijanje, a u Hrvacama se zajedno s ostacima svijeća daje domaćim životinjama. U to se žito, naime, zataknu tri svijeće, negdje zvane *trojica*, koje moraju biti rađene od voska, a ne kupovne od stearina. Često domaći sami naprave te svijeće. Svijeće se ne pale šibicom, nego na vatri badnjaka ili posebnom svijećom napaljenom na badnjaku. U Veliću se sjekirom otkine komad badnjaka i namaže voskom pa se njime upale svijeće. U Zelovu je domaćin palio svijeću tako da je imao jednu »glavnju« badnjaka i njome palio svijeću ili puhanjem u komad vatre koji drži mašicama. Nekad se palila jedna svijeća, i ta je bila namijenjena za mrtve, palila se u kućama gdje je netko umro u toku protekle godine, pa se ona u Dicmu zove *svića za mrtve*. U Veliću se gleda kad svijeće gore, koja bolje gori i kaže se da će polje na toj strani bolje roditi. Prije i poslije večere molilo se za mrtve. Za vrijeme večere ukućani nazdravljaju jedan drugome, nazdravlja svak onome koji mu je s desne strane. Kažu: »Dobro ti doša Božić i sveto porođenje!« a drugi odgovori: »I s tobom zajedno. Živio!« Kada večera završi, domaćin gasi svijeće. Odreže krišku česnice, umoči je u bukaru ili čašu s vinom i pusti da s kruha vino kaplje na svijeće. Pri tom govori: »Rodi žito, rodi vino« te gleda na koju će se riječ ugasi svijeća. Ako se ugasi na riječ žito, bolje će u idućoj godini roditi žito i obratno. Negdje pak samo kaže: »Rodilo nan vino, rodila šenica, svaki usiv što se sije«. Negdje se pri tome moli »očenaš« a negdje se ništa ne govori, nego samo djeca viču: »Eno moje sviće, još gori, još san živ!« U Dicmu pri gašenju svijeće domaćin kaže: »Kako se trne ova svića da se u ovoj kući utrne svako zlo i napast đavolska, a da bude mir božji i njegovo porođenje!« ili »Kako se utrne ova svića tako da se utrne svako zlo u mojoj obitelji. Da mili spasitelj prebiva među nami i u dalje vrime. Amen!« U Patravlju se kaže: » U dobar čas se užegla i utrнула, u ime Oca, Sina i Duha svetoga. Amen!« U Hrvacama se gleda kamo ide dim kada se ugase svijeće, pa se kaže da će polje na onoj strani bolje roditi. Kruh kojim su se gasile svijeće, ostavlja se za ostale dane Božića da se njime opet gase iste svijeće, a gdje gdje ga pojede domaćin ili daje čobanu da ga ponese u tor ovčama. U vrijeme večere u Dicmu domaćica polije badnjake vinom i kaže: »U zdravlje se i dogodine vidili svi skupa kraj ognjišta!« a ukućani odgovore: »I s tobom zajedno!« Poslije večere roditelji daju djeci voće i slatkiše, a onda svi sjednu oko ognjišta, piju, pjevaju, vesele se i čekaju ponoćku da idu u crkvu. Kad su se badnjaci dobro razgorjeli, domaćin ili tko stariji uzme *vatralj* (za poticanje vatre), njime udara po badnjaku govoreći: »Koliko ovdje iskara vatre da bi toliko im'o konja i ždrebad, kol'ko ovdje iskara skočilo da bi toliko im'o krava i telića, koliko ovdje iskara skočilo toliko ima kokošiju i pilića, a ovoliko koza i jarića«. U nekim obiteljima i nekim selima svijeće se ne pale na Badnjak, nego samo za vrijeme ručka na Božić ujutro.

Zatim se kuha hrana za Božić (katkada se stavi kiseli kupus i svinjetina u veliku posudu da se skuha dovoljno hrane za sva tri dana) ili se peče *bravče* (ovan) na ražnju. Nije se običavala peći svinja na ražnju. Susjedi dolaze čestitati Badnjak i duže ostaju u posjetu. Ako su ukućani pošli spavati, vatra se dobro naložila da se ne ugasi cijelu noć. U nekim selima kažu da treba čuvati vatru cijelu noć i da je badnjak kao neka svetinja te se ne smije ugasiti, a u Dicmu se govorilo da će biti puna kuća vojske, ako se ugase badnjaci. Nekad je na Badnje večere bilo najviše krađa jer su lopovi iskorištavali priliku dok su se ukućani veselili i pjevali, pa se zato posebno čuvala stoka i domaćin je često stražario.⁸¹ Na Badnjak i na Božić prosjaci i sirotinja obilazili su kuće pa su im ukućani davali obilatiju milostinju, ponajviše hranu i piće.

Božić

Prvi dan Božića ujutro oko 3 ili 4 sata, održavala se ponoćka. Iz udaljenijih sela na ponoćku su dolazili na konjima ili ako se išlo pješice išli su samo odrasli i zdraviji. Starci i djeca ostajali su kod kuće. Negdje je ostajao domaćin, negdje domaćica te su ložili vatru i kuhali hranu dok se drugi nisu vratili iz crkve. Na ponoćku su polazili neki u 1 sat, ostajali su na dvije ili tri mise i kući se vraćali tek u 6 sati ujutro. Nekad se cijelo večere na Badnjak i putem do crkve, idući na ponoćku, pucalo iz pušaka. Kako u pripovijeci *Muljika* kaže Dinko Simunović cijelu se božićnu noć pucalo iz pušaka, a kada su dolazili crkvi »svakome iza pripašnjače virila barem jedna jabuka od puške. Namastirčane ne treba ni spominjati: čim je kome od njih bila osma godina, imao je barem džeparicu«. ⁸² Ljudi su uza se nosili rakiju i smokve pa se častili kod crkve. Kada jedni dođu kući, na misu odlaze oni koji prije nisu bili.

Kada ustanu djeca i ostali ukućani, počinje zajednički božićni ručak, koji je oko 9 sati ujutro. Prije ručka jedni drugima čestitaju Božić i ljube se. Božićni je ručak obilatiji i masniji nego inače. Kao i uz večeru na Badnjak, pale se svijeće uz sav već opisani obred. U nekim se kućama svijeće ne pale na Badnjak, nego samo na Božić. Za ručak se na Božić jede kiseli kupus s mesom i pečenica, a glava od pečenice pripada domaćinu — »glava glavi«. Kada je jelo završeno, česnica se skloni i skupa sa svijećama čuva za Mali božić — Novu godinu. U nekim pak kućama svijeće pale i drugi i treći dan Božića. U Zelovu domaćin poslije božićnog ručka, da bi osigurao zdravlje ovcama i janjcima, daje im malo vina u čaši iz koje su gašene svijeće i komadić kruha kojim su gašene. Kroz božićne dane izgore dva badnjaka, a dio trećega, najdebljega ostavi se i čuva za N. godinu i Tri kralja. Na Božić prije podne svatko slavi u svojoj kući i ne ide drugome u pohode. Poneki ne idu ni poslije podne. Iza ručka stariji ljudi uzmu bukare

⁸¹ Simunović (v. bilj. 39). str. 317. Simunović kaže da su se toga dana nastojali osvetiti i »uništavati imutak dušmaninu. Užigali mu pojatu ili kuću nad glavom, a najradije o piru i na Badnju večer: — Neka mu prisjedne! — mišljahu, jer nije prava osveta ako pojate ne planu u taj dan«.

⁸² Simunović (v. bilj. 3). str. 28.

s vinom i skupe se na jednom mjestu, pjevaju i razgovaraju, a mladež se skupi oko gumna, igra kolo i pjeva. U Hrvacama žene vjeruju da treba na vatri od badnjaka peći dunje i davati djeci jer je to lijek protiv *grlice* — grlobolje. U Zelovu lovci su na Božić izvodili različite igre. Plaćali su ulog pa je jedan postavio živa pijetla i svi su ga gađali sa stanovite udaljenosti, a pripao bi onome koji bi ga pogodio.

Drugi dan Božića je Sveti Stjepan (26. XII). Toga se dana više ide u posjete rodbini i prijateljima, ali se isto tako na jednom mjestu u selu skupe muškarci i svaki donese vina pa se časte. Ako su neki u svađi, tog se dana pomire i razgovaraju pa makar sutra opet ne govorili. Ljudi su opet svečano obučeni, igra se kolo, osobito kod crkve poslije mise. Toga dana ljudi su nosili župniku pečenice i ostalih darova. Dana 27. XII bio je dernek i veliko slavlje u Grabu. To je treći dan Božića — Sveti Ivan. Taj dan domaćica prvi put mete kuću i iznosi slamu iz kuće. U Hanu se kaže: »Evo, izmeli smo Božić iz kuće«. Neki slamu bace u staju pod stoku ili je prvo odnesu na gumno, a tek poslije bace pod stoku. U Potravlju i Dicmu slama stoji uz stožinu i kaže se da odgoni vještice od kuće. U Veliću se slama nosi na *pod vornicu* — njivu uz kuću i tamo postaviti u obliku kruga promjera 1 m. U Hrvacama slama se baci u vrt gdje se sije blitva. Dio desnog badnjaka, dug 25 — 30 cm, ugasi se pred kućom i čuva, pa se na njemu kuha novogodišnji ručak i pale svijeće. Neki ostavljaju komad badnjaka da njime lože na Badnjak iduće godine. Oni koji su u Hrvacama imali ovce nosili su jedan komad badnjaka u prozor staje, da ovce manje ugibaju, da im ne naškode čaranja i vještice. U Dicmu tek poslije Tri kralja jedan se dio badnjaka stavi na prozor staje da »od blaga odbije svaku đavolsku silu«.

Pepeo s badnjaka većinom se skuplja s ognjišta na treći dan Božića. Negdje kažu da je taj pepeo svet i da štiti od zla. Čuvaju ga u posebnoj posudi pa njime u proljeće posipaju voćke i lozu da ljeti ne dođu štetočine, insekti ili se njime posipa *priranak* — rasadi, također protiv štetočina. U Dicmu se pepeo nosi na gumno i sipa uza stožinu, u Dugom Polju se ostavi i miješa sa sumporom za sumporenje loze, a u Hrvacama se sipa po sjemenu kukuruza. Često se stavlja i u druge vrste sjemenja. U Hanu se taj pepeo čuva za posipanje rana, napose ako se tko posijeće, jer se vjeruje da je ljekovit.

Četvrti dan Božića su Mladenci ili Nevina dječica. Roditelji ujutro lagano udaraju djecu šibom, a onda ih darivaju orasima, bademima i slatkišima. U Košutama se pak kaže da roditelji toga dana ne smiju tući djecu da ne bi dobila čireve. U Hrvacama je domaćin toga dana šibom »tukao« vočku da mu donese ploda pri čemu govori: »Povrati se, drvo, rodu kao sveti Ivo Bogu«.

Božićni običaji pravoslavaca

U božićnim običajima katolika i pravoslavaca (donosimo ovdje podatke o pravoslavnim običajima iz sela Velić) nema bitnih razlika, jedino pravoslavni Božić počinje kasnije (7. I), a post pred njim je dug i stroži od katoličkoga. Post počinje već na Sv. Nikolu (19. XII) i traje

do Božića. I pred druge blagdane pravoslavci su imali duži post pa su od 52 sedmice u godini imali ukupno 29 sedmica posta, dakle više posta nego mrsa.

Božićni običaji počinju od Sv. Nikole. Dva dana prije toga je *Vara* (17. XII). Tog se dana uveče *vari* — kuha *varica*. To su sve vrste žitarica koje se ubace u vodu i kuhaju bez ikakvih dodataka. Kuha se bez miješanja jer se govorilo da se u varicu ne smije zabosti kašika. Na Varu se ne jede vara, nego se priprema za sutradan. Kaže se da od Vare dan postaje duži i da se produži toliko »koliko pijevac skoči s praga«.

Drugi dan poslije Vare dolazi Sveti Sava i tada se jede varica. Malo vare daje se i domaćim životinjama, a jedan dio se ostavi do Božića i onda im se daje uz božićno žito.

Dan kasnije je Sveti Nikola, kada počinje spomenuti božićni post. Uz ova tri dana postoji izreka: »Vara vari, Sava ladi, a Nikola kusa«.

Badnji dan

U pravoslavaca u Veliću se na Badnjak na ognjište stavljaju dva velika i jedan manji badnjak. Manji je od rašeljkova drveta (rašeljka, *Prunus Mahaleb*) i vjeruje se da se postavlja na ognjište da ne bi vještice došle popiti vino koje je domaćin pripremio za Božić. Uz to se odsijeku *ožegi*, i to 5—6 komada, kojima se ravraća i loži vatra, jer se čna od badnjaka ne smije dirati željeznim vatraljem, nego tim rašeljkovim štapovima. Vatra od badnjaka ne smije se gasiti sva tri božićna dana i domaćin obično leži uz vatru i čuva da se ne ugasi. Uza nj je bukara vina i tko god dođe u kuću, sjedi s njime uz ognjište, a domaćin ga časti vinom.

Komad badnjaka se otkine, namaže voskom i njime se pali božićna svijeća. Badnjake unosi u kuću domaćin, njegov najstariji sin ili drugi koji muškarac iz kuće. Domaćica ga na pragu posipa pšenicom. Zatim se po kući posipa slama. Poslije postavljanja badnjaka na vatru domaći odlaze sa svijećom, pogačom i vinom među ovce, daju im pogaču »u križ«, poliju vinom i ugase svijeću na uhu ovna, kako je već prije spomenuto uz opis katoličkog badnjaka. Ostatak pogače koja se nosila ovcama dijeli se ukučanima. Kada se badnjaci razgore, domaćin udara po njima ožegom uz želju da napreduju domaće životinje. Poslije večere dolaze susjedi u pohode i čestitaju: »Na dobro vam došla Badnja večer!« a domaćin odgovara: »Dâ Bog dobro i s tobom zajedno!«

Nekad su seljaci imali više konja, pa su konjima išli u crkvu u Dicmo na jutrenje — ranu misu. Domaćin ili najstariji sin ostajao je kod kuće.

Božić

Na Božić u vrijeme ručka gore tri svijeće zvane *vrojica*, zapaljene vatrom od badnjaka. One su omotane crvenim koncem i zabodene u posudu u kojoj je pšenica ili kukuruz namijenjen za sisanje. Između svijeća stavi se na to žito, oraha, smokava i badema. Svijeće ostaju

u toj posudi do Nove godine, kada se opet pale, a nakon toga se žito vrati u ostalo sjeme.

Božićni se kruh zove *česnica*. Ozgor je ukrašen figurama ovaca i torova od tijesta. Na česnici se rezalo sve meso koje se jede na Božić. Za vrijeme ručka gore svijeće, pa se gleda koja bolje gori i kako se diže plamen. Ako svijeća dobro gori, kaže se da je vesela, a to znači da će netko doći u kuću. Ako se svijeća slučajno ugasi, gata se da bi netko iz porodice mogao umrijeti. Prema svijećama pogađa se i kakvo će biti vrijeme i plodnost godine; ako svijeća treperi, bit će vjetrova i slaba godina, a ako ravno gori bit će plodna.

Kada dovrše ručak svi ustanu, krste se i mole, starješina ugasi svijeće kapajući vino s kruha. Kruh kojim su se gasile svijeće stavi se u žito određeno za sjeme da ne bi na žito došla *snitljika* — snijet. U čašu u koju je umočio kruh za gašenje svijeća domaćin nadolije malo vina i nazdravi ukućanima, malo popije, a onda to čine i ostali. Čaša ide oko stola i stalno se dolijeva.

Na prvi dan Božića prijatelji iz jednog susjedstva skupe se u jednoj kući, tu se malo počaste, a onda svi skupa prelaze u drugu kuću i tako običu sve kuće, časte se i piju.

Drugog dana Božića ujutro daje se kokošima, a i drugim domaćim životinjama, po šaku žita iz posude s božićnim svijećama. Tome se dodavalo i malo varice od Sv. Save.

Na Malu Badnju večer (uoči Nove godine) opet je obilatija večera, ali sada od masnih i boljih jela. Tada se na vatru stavlja badnjak sačuvan od Božića.

Kao i u katolika pepeo se čuva za posipanje usjeva, a komadići badnjaka stavljaју se u hambar da štite sjeme od štetočina.

Nova godina

Nova se godina nije nekad mnogo slavila u Sinjskoj krajini kao početak kalendarske godine, ali su je ljudi više slavili kao Mali božić. Uoči Nove godine sprema se obilna hrana. Uz vatru se stavljaо od Božića sačuvani komad badnjaka i uz večeru palila božićna svijeća na vatri od badnjaka, a palila se i uz ručak na samu Novu godinu. Na Novu godinu se reže česnica sačuvana od Božića i jedan komad jedu ukućani, a drugi se izmrvi i daje svima domaćim životinjama, osim psa i mačke. U većini sela u prošlosti se vjerovalo da na Novu godinu treba malo započeti svaki gospodarski posao pa će dobro uspijevati u idućoj godini. Naročito ako tko nije znao obavljati neki posao trebao ga je započeti na Novu godinu. Posebno su djevojke započinjale ženske poslove da bi ih bolje znale, a i roditelji su nagonili djecu da započnu svaki posao.

Običaj kolendanja uoči Nove godine nije bio raširen u Sinjskoj krajini, a skupljanje darova na Novu godinu pod nazivom »dobra ruka« spominje u Sinju samo M. Božić u romanu *Kurlani* (na str. 123), gdje jedan mladić nosi jabuku u koju je zabijen novac, čestita građanima, a oni mu daju novac.

Vodokršće — Sv. Tri kralja

Blagdan Sv. Tri kralja (6.I) smatra se završetkom božićnih blagdana. Uoči Sv. Tri kralja je post. Naveče se na vatri naloži posljednji komad neizgorenog božićnog badnjaka.

Na Sv. Tri kralja ide se u crkvu i nosi na blagoslov sol, a u pravoslavaca i tri svijeće za idući Božić. U pravoslavaca se taj blagdan zove Vodokrst, a u katolika Vodokršće jer svećenik blagoslovi vodu koju ljudi nalijevaju u boce i nose kućama. Pravoslavci uz vodu dobiju u crkvi i tamjana za kađenje kuće i okućnice u toku cijele godine. Pravoslavci su tamjanom kadili kuće uoči nedjelje i svakoga većeg blagdana. Blagoslovljena sol i voda upotrebljava se protiv nevremena, bolesti i svake druge nevolje. I u svadbi se vodom blagoslivlja nevjesta da joj ne bi naškodile vještice. Prilikom prvog uprezanja volova u plug domaćin ih škropi svetom vodom radi zaštite od vještica. Kaže se da ova voda može stajati u boci cijelu godinu i nikad se ne pokvari, dok se obična voda pokvari.

Prošlogodišnja blagoslovljena voda prolije se jer se smatra da više nije sveta. Kada domaćica donese blagoslovljenu vodu, škropi svu kuću i ukučane, zatim domaće životinje i u jelu im daje blagoslovljene soli, a onda škropi sva polja i vinograde. Ako nakon škropljenja ostane u posudi malo blagoslovljene vode, ne smije se baciti bilo gdje, nego se baci u vatru. Škropi se tako da se u posudu s vodom umače grančica i s nje kapi stresaju na predmet blagoslivljanja. Pri tome se moli »vjerovanje«. U nekim se kućama polja i vinogradi ne škrope na Vodokršće, nego se voda spremi pa se škrope na Cvjetnicu. U Hrvacama, kada su jaki vjetrovi, domaćica škropi kuću da joj vjetrovi ne nanesu štetu. Ako koga što zaboli poškrope mu postelju i daju malo blagoslovljene vode da popije. U Zelovu slama je ostajala na podu od Badnjaka do Triju kralja kada se iznosila iz kuće i bacala na njive zasijane žitaricama. I pepeo se s ognjišta toga dana bacao po njivama da bolje rodi godina.

Ovim običajima i vjerovanjima uz Vodokršće završavamo krug godišnjih običaja, jer poslije toga počinju pokladni i proljetni običaji koje smo već opisali.

* * *

U poglavlju o godišnjim običajima imamo ih čitav niz koji su nalik na običaje u ostalim dijelovima Jugoslavije pa i izvan nje. Osobito je to slučaj s pokladnim običajima koji su se održavali kontinuirano od najstarijih vremena do danas, pa je između vremenski i geografski bližih i daljih podataka teško nabrojiti sve sličnosti. Stoga ćemo spomenuti samo neke važnije:

1. Svadbenu povorku u pokladnim ophodima nalazimo na više mjesta u Jugoslaviji, počevši od Slovenije,⁸³ preko različitih dijelova Hrvatske i Dalmacije,⁸⁴ pa sve do Bugarske i dalje. Stariji korijen nalazimo i u

⁸³ Niko Kuret, *Prazničko leto Slovencev* (dalje: Kuret), I dio, Mohorjeva družba, Celje 1965, str. 34 i dalje.

⁸⁴ O tome govore mnogi navodi u literaturi kao i zapisi u rukopisima INU. Pokladna svadbena povorka u Sinjskoj krajini i na Pelješcu snimljena je i filmski.

igrama Dionizijeva kulta u staroj Grčkoj, gdje je također izvođena scena svadbe koja je česta i u mimičkim i karadoz-igramama u mnogim dijelovima Azije, Afrike i Evrope.⁸⁵

2. Sinjski *didi* s krznima i zvonima imaju bliske paralele u susjednom Livanjskom polju u Bosni⁸⁶ kao i u Poljicima.⁸⁷ Oni su slični *kurentima* -- *korantima* u Sloveniji, naročito oko Ptuja,⁸⁸ *zvončarima* u Istri,⁸⁹ te *kukerima* u Bugarskoj koji imaju oko pojasa 10—15 zvona, a oni u Grčkoj u Skyrosu čak 60—70 zvona.⁹⁰ Posipanje pepelom nalazimo i u Bugarskoj gdje se figura koja posipa ljude zove *pljuškač*,⁹¹ a u Sloveniji je to *pelihar* ili *pepeluhar*.⁹² Općenito je poznato u vjerovanjima južnih Slavena značenje pepela za osiguranje plodnosti, bogatstva, zaštite od zlih sila, što smo već spomenuli uz božićne običaje i posipanje božićnog pepela po njivama.

3. Figura *babe* u Sinju koja nosi *balinče* i opscenih prizora koje s njom izvodi did naliče na scene u Dionizijevim igrama, a slične scene izvodi u Bugarskoj *kuker s kukericom* ili *babom*,⁹³ a isti prizori rašireni su u pokladnim igrama u cijeloj Jugoslaviji.

4. Značajno isticanje figure s falusom zabilježeno u Sinjskoj krajini nalazimo i u Dionizijevim igrama, u karadoz-igramama u Aziji, te u Bugarskoj i drugdje.⁹⁴

5. Figure Cigančadi, brijača, liječnika, medvjeda, kao i u maškarama Sinja, nalazimo u istom sastavu u Bugarskoj⁹⁵ a raširene su i u gotovo cijeloj Jugoslaviji. Sakupljač darova u Sinju zvan *trbonos* zove se u Sloveniji *poberin*⁹⁶ a u Bugarskoj *trahober*.⁹⁷

6. Uz ovo je gotovo svuda poznat običaj presvlačenja muškaraca u ženske haljine, maskiranje životinjskim krznima i maskama, plesanje i pjevanje, stvaranje buke te sakupljanje darova, posebno jabuka. I vrijeme izvođenja pokladnoga (pretproljetnog) maskiranja svuda je jednako i gotovo nepromijenjeno od rimskog doba do danas, a to je period od Nove godine do početka ožujka. Iz toga je vidljivo da su maškare u Sinjskoj krajini slične i vezane sa starom tradicijom maskiranja i izvođenja šaljivih igara, kakove se u mnogim dijelovima svijeta održavaju i danas.

Mnogi elementi uskrasnih običaja slični su tim običajima u ostalim krajevima Hrvatske i Jugoslavije. I samo bojenje uskrasnih jaja, koja se često uzimaju kao osnova značajka Uskrsa, nema religijski kara-

⁸⁵ Liungman, str. 761 i dalje.

⁸⁶ Ljuba Simić, Narodne pesme, Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Etnologija, Nova serija sv. 15—16, Sarajevo 1961, str. 314.

⁸⁷ Ivanišević, str. 57.

⁸⁸ Kuret, str. 26. Primjeri iz literature o djedu, babi i ostalim maskiranim figurama u različitim krajevima donose u članku Slobodana Zečevića Lesnici — leskovački šumski duhovi, Leskovački zbornik V, Izdanja Narodnog muzeja u Leskovcu, 1965, str. 16—23.

⁸⁹ Ivo Jardaš, Kastavština, ZNZO, knj. 39, Zagreb 1957, str. 43—46.

⁹⁰ Liungman, str. 769 i 811.

⁹¹ Ibid., str. 780.

⁹² Kuret, str. 61.

⁹³ Liungman, str. 778.

⁹⁴ Ibid., str. 841, 773 i 769.

⁹⁵ Ibid., str. 777.

⁹⁶ Kuret, str. 59.

⁹⁷ Liungman, str. 800.

akter, nego je poznato u mnogih starih naroda pa i u starih Slavena, a rašireno je i danas u mnogim državama Evrope i Azije pa se, npr., u turskom jeziku Uskrs zove *kızıl jumurta* = crvena jaja.⁹⁸

Ni održavanje procesije na Svetoga Marka nije kršćanska specifičnost. Stari su Rimljani na dan 25. IV priređivali posebne procesije — *robigalije* do hrama boga Robiga i tamo žrtvovali psa ili ovcu da bog otkloni sve nevolje i osigura napredak gospodarstvu.⁹⁹ Sveti Marko je 25. IV, toga dana se održavaju procesije za blagoslov polja i proklinjanje vukova, pa ne treba posebno isticati povezanost ovih običaja.

Običaji uz Jurjevo, Ivanjdan i druge blagdane u toku godine u Sinjskoj krajini imaju sličnosti i veza s istim običajima u Jugoslaviji, pa i u drugim zemljama te je nemoguće iznijeti sve te detalje. Možemo još naglasiti naziv *dernek* za sajmove u Sinjskoj krajini koji su nekad imali veoma značajnu ulogu u životu ovog područja, posebno stočni sajmovi na koje su dolazili trgovci iz čitave Dalmacije, dijela Bosne, pa i Italije. Konačno i elementi božićnih običaja nalik su na običaje ostalih dijelova Jugoslavije: uloga božićne slame, loženje badnjaka, paljenje svijeće, pripremanje česnice i pucanje iz pušaka i pištolja; karakteristična je razlika u broju badnjaka koji se lože na ognjištu, ovdje su, naime, tri, dok je u ostalim dijelovima Jugoslavije najčešće samo jedan.

C. OSTALI OBIČAJI I VJEROVANJA

Svakodnevni život i gospodarstvo

Prema svom sadržaju i vremenu u kojem se održavaju, pojedini se običaji mogu svrstati u godišnje, životne ili društvene. Svi su običaji u širem smislu društveni. U dosadašnjem smo izlaganju i neke društvene običaje vezali uz godišnje (npr. *dernek*), a u ovom poglavlju ćemo prikazati one društvene običaje koji se ne uklapaju ni u godišnje ni u životne, kao i neke društvene institucije (pobratimstvo, posestrimstvo i sl.).

Uvjeti života i gospodarenja utječu i na stvaranje pojedinih običaja vezanih uz svakodnevni život i radove. Ti uvjeti u Sinjskoj krajini bili su nekada veoma teški. Do oslobođenja ni jedno selo Sinjske krajine nije bilo elektrificirano, putovi su bili malobrojni i veoma slabo održavani,¹⁰⁰ kuće su bile malene i slabo građene a rijetko je koja kuća imala štednjak. U selu Otoku, npr., kazivači kažu da je samo jedna kuća imala željezni štednjak. Pojedinci su tada s nepovjerenjem gledali u štednjak a vjerovali su samo u vrijednost vatre s ognjišta, pa su govorili: »Kakva ti je ono vatra u ambaru?« I D. Šimunović navodi da je seoska kuća u njegovo vrijeme bila »bez ikakvih pregrada i neoklaćena, uvijek puna dima i vonja stoke.«¹⁰¹ I u periodu do drugog svjetskog rata posjednici polja i oranica u Sinjskom polju bili su bogatiji od onih u brdima, ali ipak to polje zbog čestih poplava i nereguliranog toka Cetine nije davalo stanovništvu onoliko koliko bi mo-

⁹⁸ Gavazzi, str. 40.

⁹⁹ Kuret, str. 291.

¹⁰⁰ Alkar, Jubilarno izdanje 1715—1965. Sinj 1—8. kolovoza 1965, str. 7 (članak Sinj u brojkanama).

¹⁰¹ Šimunović (v. bilj. 3), str. 200.

glo dati. Sinjsko polje sa preko 4500 ha zemljišta oilo je u osjetnoj mjeri neobrađeno, uglavnom su to bile bare i močvare. Lovrić kaže da se radi poplava ne obrađuje ni trećina Sinjskog polja.¹⁰² Komasačija izvršena 1948. donijela je u prvo vrijeme stanovito nezadovoljstvo posjednicima polja jer su bili nezadovoljni tada dobivenim ujedinenim parcelama. Ali, rezultati prvih žetava uklonili su dotadašnje nezadovoljstvo. Danas stanovništvo sela uz rub Sinjskog polja ostvaruje sve bolje uvjete života. Sela na padinama planine Dinare, Svilaje i Kamešnice znatno su siromašnija i zaostaliya od onih uz polje. Posebno je u onim selima bilo teško pribavljati vodu, pa se u predratnom periodu u ljetno vrijeme stanovništvo opskrbljivalo vodom iz planinskih vrtača i jama — vadili su odanle snijeg i led, topili ga i koristili za svoje potrebe kao i za napajanje stoke. Nakon oslobođenja poslije 1945. izgrađene su mnoge cisterne u kojima se sakuplja kišnica pa sada stanovnici tih sela imaju vode i ljeti.

Osnovna grana gospodarstva bila je stočarstvo, najviše ovčarstvo. Krupna stoka predstavljala je najveću vrijednost u gospodarstvu pa je bilo slučajeva da su se neki zaklinjali ne na svoju djecu nego na vola jer se ta zakletva smatrala vrednijom: »Da Bog da mi Zekonja umro ako to nije tako«. Stoka krupnoga grla uzgajala se najviše na pašnjacima Sinjskog polja, gdje su bili na daleko čuveni sinjski konji i goveda, a ovce i koze su se gajile pretežno u brdskim selima i na pasištima Kamešnice, Svilaje i Dinare. Nisu bili rijetki gospodari koji su imali i po 500 ovaca ili koza kojih je meso i mlijeko podmirivalo sve potrebe seoskoga gospodarstva. U novije vrijeme značenje stočarstva se smanjuje, jača uloga poljodjelstva, ali i podaci iz god. 1960. govore da je u Sinjskoj krajini bilo 11.500 komada krupne i 53.000 komada sitne stoke¹⁰³ što potvrđuje još uvijek značajnu ulogu stočarstva. Međutim, prilikom terenskih istraživanja nismo dobili opsežnije podatke o običajima i vjerovanjima uz uzgoj stoke, kako bi se to očekivalo s obzirom na ulogu te gospodarske grane.

Pored stočarstva i poljodjelstva, stanovnici pojedinih sela nalazili su sporedna zanimanja i izvore prihoda. Tako su u Potravlju bili poznati kovači i lončari (proizvode su direktno mijenjali za žito), stanovnici Zelova bili su nadaleko čuveni rezbari, a stanovnici Turjakâ, Košutâ i drugih sela uz državnu cestu imali su sporednu zaradu od tucanja kamena za posipanje ceste. Oni su dovozili kamen u svoja dvorišta i kada su imali slobodnog vremena usitnjavali ga čekićem, te usitnjen razvozili u hrpe uz rub ceste. Za svaki kubni metar stucana kamena dobivali su za stare Jugoslavije 25 dinara. U manjoj mjeri radili su u poduzećima za eksploataciju sadre, kamena i mramora. Značajna dopuna nekadašnjoj slaboj prehrani bio je lov i ribolov.

Zahvaljujući razvoju industrije poslije oslobođenja, danas mnogi rade u industrijskim poduzećima Sinja i okolice (tvornica konca »Dalmatinka«, te pogoni za preradu plastičnih masa, za eksploataciju sadre, mramora, različitih vrsta ukrasnog kamena, ugljena, a tu je i hidroelektrana »Peruća«).

¹⁰² Lovrić, str. 52.

¹⁰³ Sime Jurić, Sinjska alka, Informativni vodič po Cetinskoj krajini, str. 15.

Opisujući stanovnike Dalmatinske zagore, Fortis kaže: »Iskrenost, povjerenje i poštenje ovog dobrog naroda u svakodnevnom životu i u poslovima prelazi ponekad u pretjeranu lakovjernost i naivnost.«¹⁰³ Uza sve to ima dosta nepovjerenja prema strancima, a naročito žene izbjegavaju razgovor i susret sa stranim čovjekom, pa je D. Šimunović u svojoj pripovijeci *Sirota* opisao kako su do sela Ponikve Francuzi izradili put, ali su ga za kratko vrijeme seljaci raskopali i zatrпали kamenjem jer, ... »da napravimo puteve, bogzna kakvi bi sve ljudi u nas dolazili, a nikakav lacmanin ne dođe za dobro!«¹⁰⁵ Ali ako ipak netko dođe ovim stanovnicima u pohode, uvjerit će se u veliku gostoljubivost i brigu za gosta pa Lovrić govori da gostu »najstarija kći ili snaha polije ruke, očešlja ga, splete mu kosu...« No u gostoljubivosti često i pretjeraju, pripreme mnogo više hrane i pića nego gost može pojesti i popiti pa Lovrić navodi da se u ovih stanovnika javlja »grižnja savjesti što ih nisu opili i čuje se gdje kažu: O sramota! Odoše nam gosti trijezni.«¹⁰⁶ Nasuprot posebnoj pažnji prema gostu, odnos prema ženama nije karakteriziran velikom pažnjom. Žena radi često jednako teške poslove kao i muškarac, ali ipak kada se sjeda za stol, onda najbolji komad mesa i najbolje jelo ide muškarcu, a ženi i djeci ono što preostane. Žena ni za vrijeme ručka nema odmora, ona treba postaviti jelo, pobrinuti se za sve ukućane, a ona stojeći zagrabi po koju žlicu i zagrije koji zalogaj kruha te već odlazi za drugim poslom. Uočio sam i druge brojne primjere nebrizljiva, superiorna odnosa prema ženi. I Petter je u svom djelu konstatirao da Morlaci ženu smatraju služavkom, a ponekad je i tuku.¹⁰⁷ Na žalost, uvjerio sam se da taj odnos ni do danas nije izmijenjen. Boraveći 1966. na terenu u Sinjskoj krajini, ušao sam s nekoliko putnika u pun autobus. Kondukter je pokušao nagovoriti neke muškarce da ustupe svoje mjesto ženi s djetetom (a sjedilo je i 7—8 mladića kojima još nije bilo ni 20 godina), ali nijedan nije ustao. Čak su neki dobacivali uvredljive komentare kondukteru koji se usudio takvo šta tražiti od njih. Takvu stanju pričnosti i fatalistički stav žena od kojih neke i danas smatraju muža gospodarom, te da je njegov stav prema ženi normalan. U pripovijeci *Sirota* D. Šimunovića jedan starac brani pravo muža da tuče ženu: »A kako bi drugojačije bilo? Ženu i djecu moraš tući, kad skrive, jer kako bi se znalo, ko je kome gospodar?«¹⁰⁸ Iz razgovora s kazivačima zaključio sam da neki i danas tako misle.

Isticanje superiornosti muškarca, a napose junačke borbene tradicije vidi se i u nošnji i obilatu naoružanju stanovnika Sinjske krajine. I Lovrić konstatira veliku sklonost ovih stanovnika nošenju oružja pa kaže da ni u crkvu ne idu bez oružja i da je moguće vidjeti »bijednih koliba bez igdje ičega, ali nema primjera, da bi bile bez oružja...«¹⁰⁹ Šimunović kaže da se u djevojačkim pjesmama više »govorilo o junaštvu i oružju nego o momcima i o ljubavi.«¹¹⁰ Pucalo se na piru, na

¹⁰³ Kulišić (v. bilj. 27), str. 80.

¹⁰⁴ Šimunović (v. bilj. 3), str. 105.

¹⁰⁵ Lovrić, str. 84.

¹⁰⁶ Petter, str. 197.

¹⁰⁷ Šimunović (v. bilj. 3), str. 380.

¹⁰⁸ Lovrić, str. 98.

¹⁰⁹ Šimunović (v. bilj. 39), str. 98.

proslavi Božića i drugih svetkovina i tako se stalno održavao ratnički duh stanovnika. Ne treba posebno isticati zasluge ovoga stanovništva u stoljetnoj borbi za slobodu, ali se mora spomenuti da je često dolazila do izražaja i tamna strana te borbenosti pa i Petter konstatira da je 1842. u Dalmaciji svaki 154-ti čovjek bio kršitelj zakona, dok je iste godine na susjednoj obali to bio tek svaki 1146-ti, a u Koruškoj i Kranjskoj 1452-gi čovjek.¹¹¹ Isti autor dodaje da su uz to česti slučajevi raznih sitnih prestupa i štete koje nanosi čak susjed susjedu (paljenje sijena itd.). Stoga je razumljiva i česta pojava osvete, pa i Šimunović u svojim djelima navodi da se često govorilo: »Tko se ne osveti, taj se ne posveti«.¹¹² Tu poslovicu a i opširnije podatke o osveti i izmirenju ubojica sa rodom ubijenoga donosi Lovrić¹¹³ pa ih nećemo ovdje ponavljati. Na sreću već nakon prvog svjetskog rata u tom pogledu situacija se uvelike poboljšala i rijetki su slučajevi ubojstva.

H r a n a

Hrana je prilično jednostavna i ljeti se konzumira najviše mlijeko i jelo od povrća, a zimi kiseli kupus. Meso se upotrebljava više zimi, ali ipak potrošnja mesa je bila relativno mala. Većina starijih pisaca prigovara stanovništvu ovih krajeva zbog rasipništva i konzumiranja mesa, prvenstveno pečenja na ražnju, prilikom svadbe i različitih svetkovina. Kazivač iz Velića rekao mi je da u njih često tuča uništi usjeve te da 1965. nisu imali ni zrna kukuruza. I Petter kaže da narod živi veoma slabo i siromašno, tjednima nemaju u loncu ni komadića

*Zene iz Hana, s »vučijama« i magarcima, uzimaju vodu na izvoru
Foto: J. Mišćević, 1966. (Institut za narodnu umjetnost)*

¹¹¹ Petter, str. 164.

¹¹² Šimunović (v. bilj. 3), str. 334.

¹¹³ Lovrić, str. 88—93.

mesa.¹¹⁴ U Brijunima sam čuo da su se djeca nekad radovala četvrtku i nedjelji jer je tada bio »púrov dan« — jela se púra — pàlènta, a inače se jeo kruh od sirka ili prosa. Kako da se u toj situaciji prihvati tumačenje nekih autora da su stanovnici ovoga kraja siromašni jer mnogo potroše prilikom svetkovina i svadbi! Sigurno je da se u jednoj kući ne priređuje svadba svake godine nego mnogo rjeđe. Zato se svadba ne može uzeti kao razlog siromaštva, a obilnije trošenje jela i pića prilikom drugih svetkovina kompenzacija je za dugi period jako slabe ishrane. Sigurno je prosječna potrošnja mesa u ovim krajevima mnogo manja nego u nekim sjevernim krajevima Hrvatske gdje se svakog blagdana i nedjelje konzumira velika količina mesa.

Narodna medicina

U ovim je krajevima smrtnost djece i mladih ljudi nekada bila veoma velika. Također je mnogo ljudi umiralo od unutrašnjih bolesti za koje sami ljudi nisu znali lijeka. Uspješno su liječili jedino različite povrede, pa su neki bili pravi stručnjaci za liječenje rana, opekotina ili u namještanju polomljenih kostiju. Lijekovi su bili najviše trave i ono što daje priroda. Tako i M. Božić u *Kurlanima* opisuje kako je jedna žena iz drveta uzimala crvotočinu koju je prstima usitnila i posipala rane djetetu koje je izjela mokraća i nečist.¹¹⁵ D. Šimunović u pripovijeci *Krčma* donosi podatak o otklanjanju stranog tijela iz oka: »kakva mlada žena zamuzla bi u oko iz svojih prsiju nešto mlijeka i zamalo trn bi isplivao napolje...«. ¹¹⁶ No najviše su nekada vjerovali da bolesti prouzrokuju vještice ili uroci pa su naročito djevojke često upotrebljavale različita sredstva protiv uroka, a postojali su ljudi za koje su vjerovali da mogu otkloniti uroke i od njih su tražili pomoć. Lovrić spominje da su nekada vjerovali da zapisi »mogu izliječiti svaku bolest i nadjačati svaku vradžbinu... a njihovom pomoću mogu nerotkinje zatrudnjeti...«. Isti autor donosi i podatak o vjerovanju u ugljen sv. Lovre koji uništava trodnevnu groznicu i pomaže kod drugih bolesti a nađe se pod svakim kamenom koji »čitavu godinu nije maknut s mjesta...«. ¹¹⁷ Vjerovalo se i u magijsko prenošenje bolesti pa o tome donosimo zapis iz sela Velić. »Kod nas postoji vjerovanje: kad neko ima bolest, da bi je skinuo sa sebe i prebacio na drugoga, uzme kakvu stvar, kakve čarape ili nakit i baci na put, na raskrscopicu puta, pa ako to drugi nađe pređe na njega bolest. Stvarno, po pričanju ljudi u ovom našem selu, jedna žena našla na raskrscopicu puta neke čarape i obolila je. Dobila temperaturu i crvenilo joj se izbacilo po rukama, sve do ramena neke rane dobila. Kasnije je bacila te čarape, ali nisu je ni doktori mogli izliječiti. Išla je i popu da joj odmoli, i doktoru, ali ništa nije pomoglo. Naši stari su vjerovali da ne može takva bolest proći dok joj se ne odmoli ili dok žena sama ne uzme neki predmet, baci ga na raskršće, pa ga netko uzme i tek onda će se ona riješiti bolesti«.

¹¹⁴ Peter, str. 164.

¹¹⁵ Božić, str. 112.

¹¹⁶ Šimunović (v. bilj. 3), str. 294.

¹¹⁷ Lovrić, str. 169.

Običaji i vjerovanja uz gospodarske radove

Uzgoj stoke

Kako smo već napomenuli, stočarstvo je nekada predstavljalo osnovu seoskoga gospodarstva. Iako nismo dobili opsežnije podatke o običajima, zabilježili smo neka vjerovanja. Kada domaćin goni stoku na prodaju, prekriži sebe i stoku i poškropi blagoslovljenom vodom. Kada polazi od kuće, ako prvo sretnu udovicu ili popa, neće imati sreće u prodaji, a ako sretnu mladića ili djevojku, bit će sve dobro. Da bi kupio dobro, mirno i zdravo govedo, kravu koja ima dosta mlijeka, domaćin posudi novaca od različitih ljudi i kupuje jedino posuđenim novcem ili barem razmijeni novac u »sretnih ljudi« jer vjeruje da će onda imati više sreće. Iz istih razloga davali su *lemuzinu* u crkvi.

Foto: J. Milićević, 1968.

Golubinjak u selu Košute

(Institut za narodnu umjetnost)

Prilikom sklapanja pogodbe kupac i prodavač pružaju jedan drugomu ruke i *prikidaju* čime je zaključena kupoprodaja. Odmah uz pogodbu dogovore se tko će platiti piće. Neki uz pogodbu traže da im prodavač dade konop kojim je blago dovedeno na pazar da bi imali sreće u daljnjem uzgoju, dok drugi vjeruju da ne smiju dati konop s prodanom stokom jer više neće imati sreće u uzgoju stoke. Kada kupljenu stoku dotjera kući, domaćica je prije ulaska u staju poškropi blagoslovljenom vodom. Isto se čini i s kokošima.

Ako krava nema mlijeka ili je bolesna, škrope je blagoslovljenom vodom, a kad ni to ne pomaže, vjeruju da treba dati *lemuzinu* Gospi sinjskoj, pa će se to otkloniti.

Nekad se vjerovalo da ima ljudi koji mogu »uzeti« mlijeko od tuđih ovaca, rjeđe i od krava. Takav čovjek stavi preda se neku posudu, pokrije je krpom, nešto govori i moli i pri tome gleda u ovce ili krave kojima želi oduzeti mlijeko. Dok to čini posuda se postepeno puni mlijekom. Jedan dio toga mlijeka on iskoristi za jelo a drugi odmah prolije. Naveče domaćica neće imati uspjeha u mužnji jer će joj ovca ili krava pri tom biti nemirna i redovno će nogom proliti pomuženo mlijeko. To se ponavlja sve dotle dok domaćica molitvom ili zakljinjanjem ne ukloni čaroliju. Da opet netko ne bi oduzeo mlijeko, domaćica mora pomusti stoku prije izlaska sunca.

Zene iz okolnih sela na tjednom sajmu u Sinju
Foto: M. Bošković-Stulli, 1965. (Institut za narodnu umjetnost)

Stoka je išla na pašu u blizini sela ili u Sinjsko polje, a samo su neki gospodari gonili stoku u proljeće u planinu a u jesen vraćali. Konji i volovi odgone se u planinu na početku svibnja, a vraćaju se na Sv. Iliju (20. VII) kada se dogoni sijeno iz polja i kad se počinje vrijeći žito. Za svaku glavu krupne stoke čobanu se plati za čuvanje 30 kg kukuruza, a ako ostaje duže od Sv. Ilije, to se plati posebno.

Uz uzgoj ostalih domaćih životinja nismo zabilježili posebnih običaja i vjerovanja. Jedino se vjeruje da domaćica treba kvočku naleći na jaja u kakvoj željeznoj posudi ako želi da joj se izlegu svi pilići.

Poljodjelstvo

Vjerovalo se da nikakav posao nije dobro započeti u petak jer je »petak slab početak«. Prije polaska na svaki posao nekad je gospodar blagoslovio i prekrizio sebe i stoku kojom radi. Neki su uzimali i blagoslovljenu vodu ili ispred volova na zemlji načinili bičem znak križa.

Prodavači glinenih lula i drvorezbarskih proizvoda na tjednom sajmu u Sinju
Foto: J. Miličević, 1966. (Institut za narodnu umjetnost)

Nekad su gnoj tovarili u *arare* (vunene vreće) i na magarcima gonili u vinograd, a u Koritima, Čaporicama i drugim brdskim selima žene su na sebi u ararima nosile gnoj u vinograde. U veljači se počinje sijati ječam i saditi luk. Poslije toga se vozi gnoj za kukuruz i krumpir i počinje proljetno oranje. Prije polaska na sisanje sjeme se škropilo blagoslovljenom vodom da bi dalo dobar urod. Pšenica se sije u jesen

nakon *jematve* — berbe. Ore se u jutro a sije poslije podne. Nekad se gospodar molio na polju pred početak sisanja a danas se mladež tome izruguje i mjesto molitve kaže: »Ako Bog da, koliko usijo, toliko i našo!« U pravoslavaca u Veliću vjerovanje je da ne valja započeti nikakav posao na dan Sv. Jovana Usikavca (11. IX). Ako se tko toga dana ozlijedi ne može mu rana nikako zacijeliti. Ako taj svetac pada, npr., u subotu, onda u cijeloj godini ni jedne subote ne smije se započeti novi posao, ali se može raditi već započeti posao (oranje i sl.).

U selima oko Sinja vjerovalo se da pri polasku na posao nije dobro sresti popa ili udovicu jer taj posao neće uspjeti, pa su se neki u

Vršenje konjima u selu Maljkovo
Foto: I. Ivančan, 1965. (Institut za narodnu umjetnost)

slučaju takva susreta vraćali kući. Isto tako ako bi koja žena iz susjedstva svratila u kuću s praznom posudom za vodu, to bi prouzrokovalo praznoću ambara. Zato ona mora ostaviti posudu pred kućom ako ulazi u kuću. Ako kokoš propjeva kao pijetao, trebalo joj je na pragu odsijeći glavu da se spriječi zlo ukućanima i domaćinstvu.

Dok je žito u rastu najviše ga može uništiti tuča, a to se često dešava. Zato su ljudi vjerovali u moć molitve ili čaranja za zaustavljanje tuče. Najviše su protiv grada palila grančica jele ili masline blagoslovljene na Cvjetnu nedjelju i zapaljena izbacivala pred kuću. Također se pred kuću izbacila tronožni stolac kojemu se noge okrenu gore. Uz to su zvonila crkvena zvana, a u Veliću se pred kuću iznosilo nejakom dijete da bi prestala tuča.

Nakon okapanja i ogrtanja kukuruza priređuje se radnicima bolja hrana, jednu se fritule. Taj se običaj zove *dovršancija*, a Erdeljanović (v. bilj. 9, str. 267) donosi naziv *doženjancija*. U nekim selima *dovršancija* je proslava nakon završetka žetve. Kada se žetva završi jednu su rukovet ostavljali nepožnjevenu u polju. Nekada su se pleli i žetveni

vijenci od klasja i nosili u crkvu na blagoslov. *Jematva* — berba grožđa i kukuruza dolazi u listopadu. Rodbina i prijatelji pomažu jedni drugima u tom radu. Ukućani svim radnicima pripremaju bolju hranu.

Ne postoje običaji uz vinogradarstvo. Jedino je običaj da se 1. XI »proba vino«. Domaćin zakolje bravče, nareže pršuta i iz svake bačve prijatelji i susjedi kušaju malo vina a onda se bačve zatvore. To se zove i »Prvi božić«.

Zidanje kuće

Kada se počinje zidati kuća, da bi ukućani bili sretni i bogati i da bi im sve napredovalo, dolazio je pop blagosloviti temelje a zatim su u onaj ugao temelja koji se prvi počinje graditi stavi nešto zlata ili kakav kovani novac, prvenstveno stari novac.

Kada se na kuću postave krovne grede i sljeme, podigne se na njih i zastava, a majstorima gospodar daje na dar odjevne predmete: košulje, peškire i čarape. Oni to objese na zastavu. Zatim se priređuje majstorima bogata gozba — »čini se majstorima marena«.

Suvez

Kako pojedinci nemaju dovoljno tegleće stoke za oranje i druge rodove, dogovaraju se na zajedničko ispomaganje i obavljanje radova — *suvez*. Suvez se ugovara obično oko Sv. Ilije (20. VII), prije nego što se počne voziti sijeno, i traje do iduće godine u proljeće u vrijeme oranja i sijanja kukuruza. Za iduću jesen i proljeće suvez se opet posebno dogovara. Broj stoke s kojom se ulazi u suvez može biti različit, a zavisi o bogatstvu pojedinaca. Nema posebnog slavlja pri završetku suveza, ali se nastoji da među prijateljima u suvezu ne dođe do svađe i nesuglasica.

Stanovnici ovih sela međusobno se pomažu u mnogim radovima, a naročito ako nekoga zadesi nesreća. Ako nekome izgori kuća ili uginu stoka svi mu pomažu radom i novcem da nadoknadi nastalu štetu.

Šišano kumstvo

Ni običaju šišanoga kumstva, koji spominje Lovrić, nije nađeno traga u novijim ispitivanjima. Lovrić govori: »Nekoć je bio običaj, a i sada je još više ili manje u svakom selu, da prije no što obriju dječaku glavu, pozovu prijatelja, da mu odreže nešto malo kose. Tom ceremonijom postaje mu kum i dosljedno duhovni rođak«.¹¹⁸

Pobratimstvo i posestrimstvo

Običaj sklapanja pobratimstva i posestrimstva kao učvršćenje dotadašnje prijateljske veze poznat je i u drugim krajevima Jugoslavije pa i u susjednim državama.¹¹⁹ Ovaj običaj u Sinjskoj krajini potvrđuju

¹¹⁸ Ibid., str. 95.

¹¹⁹ U dosta opsežnoj literaturi o pobratimstvu ističemo najnoviju studiju Leopolda Kretzenbachera. *Gegenwartsformen der Wahlverwandschaft »Pobratimstvo« bei den Serben und im übrigen Südosteuropa*. Grazer und Münchener balkanologische Studien, München 1967, str. 167—182.

svi stariji pisci (Fortis, Lovrić, Petter i dr.) a održavan je i do novijeg vremena pa su posljednji slučajevi u nekim selima zabilježeni prije 5—10 godina. Dvije dobre prijateljice ili prijatelja ako se dogovore na sklapanje ove veze odlaze na dogovor svećeniku i na posebnoj misi ili na blagoslovu mise svećenik zaključi tu vezu. Češći su slučajevi da se na taj način povežu djevojke nego mladići. U novije vrijeme susedljani to ismijavaju pa se samo neke prijateljice odluče na sklapanje posestrimstva. Posestrimstvo sklapaju u crkvi. Svećenik im moli dok one u jednoj ruci drže upaljenu svijeću a u drugoj krunicu. Nakon molitve zamijene svijeće, rukuju se i poljube križ. U Vrličkoj krajini zabilježio sam i slučaj sklapanja posestrimstva između djevojaka različite vjere koje su taj čin prvo blagoslovile u pravoslavnom a zatim u katoličkom svećeniku. Poseban oblik pobratimstva između ratnih neprijatelja Turčina i kršćanina nakon bitke u Prolog-planini 1660. (iznad Sinjskog polja) opisuje u svom putopisu Evlija Čelebija¹²⁰ i potvrđuje da je taj običaj dosta čest. Ovo pobratimstvo sklapali su nakon izmjene krvi — jedan drugom lizne malo krvi.

Sklapanje posestrimstva poštovala je i okolina, pa se, npr., u Vinašću muževi dviju posestrima međusobno zovu paša ili pašanac, kako se nazivaju i muževi pravih, rođenih sestara. Posestrime se međusobno pomažu u svim poslovima i u svakoj teškoj situaciji.

Sijelo i prelo

U kasnu jesen počinju se održavati sijela a traju čitavu zimu, do kraja ožujka. Sijela su sastanci susjeda i prijatelja u jednoj kući, a održavaju se ili radi dovršenja nekih poslova (komušanje kukuruza, pređenje, pletenje i sl.) ili radi zabave u dugim zimskim večerima. Na sijelu se skupi katkad i preko 30 osoba, najviše mladeži. Dolaze i muški i ženske. Sijelo se najviše održava u srijedu, subotu ili nedjelju. U prijašnje vrijeme, kada su imali više vune, žene su prilikom sijela prele i plele pa je bio običajan naziv *prelo*, dok se nakon prvoga svjetskog rata manje prelo pa se gubio taj naziv i danas se sve više čuje naziv *silo* ili *sijelo*. Na sijelu su se nekada najviše prepričavali doživljaji pojedinaca iz sela, pričale se priče o nadnaravnim bićima, pjevale pjesme, igrale različite igre, slušale pjesme guslara, govorilo se o zloj godini i nevremenu i o ostalim nevoljama seoskoga gospodarstva. Na sijelo su dolazili i nepoznati mladići ako je u toj kući ili susjedstvu bilo djevojaka, i tu su se katkada sklapala poznanstva, pa bi kasnije dolazilo i do sklapanja braka. Od Materica do Božića nije bilo sijela kao i u vrijeme Korizme. U današnje vrijeme, kako naglašuju i pojedini kazivači, ljudi imaju radio ili televizor te svaka obitelj provodi večer prema svom nahođenju i rijetko se održavaju sijela.

¹²⁰ Evlija Čelebija, Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama, I, Svjetlost, Sarajevo 1957, str. 165—166.